

**ԽԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

ՏՈՆՈՅԱՆ ԱԼՄԱՍՏ ԼԵՆԴՐՈՒՇԻ

**ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ
ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ**

ԺԳ.00.01 - «Մանկավարժության տեսություն և պատմություն»

մասնագիտությամբ

**Մանկավարժական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտական ղեկավար՝

**Մանկավարժական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Լ.Թ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ**

ԵՐԵՎԱՆ – 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՅՐԵՆԻ ԵՎ ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳԻՏԱՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	13
1.1 Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդրի փիլիսոփայական և հոգեբանամանկավարժական մեկնաբանումը.....	13
1.2 Մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի ուսուցման ընթացքում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի իրականացման գիտամեթոդական հիմնավորումը.....	30
1.3 Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բաղադրատարրերը.....	41
1.4 Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնահարցը տարրական դպրոցի կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերում.....	68
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄՈԴԵԼԻ ՓՈՐՁԱՐԱՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	81
2.1. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության առկա վիճակի հայտորոշումը.....	81
2.2. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի մեթոդական ապահովումը.....	101
2.3. Փորձարարական հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը.....	134
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	153
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	155

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության արդիականությունը: Հասարակության կյանքում իրականացող քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունները, բարոյական հարաբերություններում և արժենորմատիվային ոլորտում առկա տեղաշարժերը հանրակրթությանն առաջադրում են նոր խնդիրներ՝ կապված աճող սերնդի կողմից ազգային և համամարդկային փորձի յուրացման անհրաժեշտության, քաղաքացիական որակների ձևավորման, միջմշակութային հաղորդակցման, տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների տիրապետման, արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հետ:

Կյանքի առաջանցիկ զարգացումները թելադրում են նոր մոտեցումներ ձևավորել մայրենի և օտար լեզուների, ինչպես նաև մաթեմատիկայի տիրապետման, դրա միջոցով նաև աշխարհի, արժեքային-գնահատողական վերաբերմունքի ձևավորման նկատմամբ: Հանրակրթության դերն ու նշանակությունն արժևորվում են ոչ միայն աճող սերնդին անհրաժեշտ գիտելիքներով, կարողություններով, հմտություններով ապահովման, այլև աշխարհի, մարդկային փոխհարաբերությունների, մշակութային արժեքների նկատմամբ պատկերացումների և արժեքային կայուն կողմնորոշումների ձևավորման տեսանկյունից: Հանրակրթության արդի զարգացումները բնութագրվում են կրթության բովանդակության մարդասիրական և մշակութաբանական ուղղվածությամբ, որը ենթադրում է բազմամշակութային հանրության մեջ մարդու՝ որպես բարձրագույն արժեքի գիտակցում:

Միջմշակութային հաղորդակցման միջոցով մարդկանց միջև փոխշփումների ակտիվացումը, մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի իմացության հիման վրա սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը դառնում են հանրակրթության պարտադիր բաղադրատարրը:

Անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածությունը պայմանավորված է հասարակական հարաբերություններով, որոնցում ներգրավված է անձն իր կենսագործունեության ընթացքում:

Արժեքային կողմնորոշումները՝ որպես գործունեության ներքին ուղղորդիչներ, կապված են գիտելիքների համակարգի ձևավորման հետ: Արժեքային կողմնորոշումների հիմքում ընկած են աշխարհի վերաբերյալ ընդհանրացված պատկերացումները, որոնցում արտացոլված են անձի սոցիալական և անհատական փորձը, իրականության հետ փոխհարաբերությունները: Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործում մեծ դեր և հնարավորություններ են վերապահված մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի արժեքային ներուժին: Մայրենի և օտար լեզուների իմացությունը հնարավորություն է ընձեռում ոչ միայն մտքերն ու հույզերն արտահայտել, բնության և հասարակության մասին խոր գիտելիքներ ունենալ, այլև հաղորդակցվել այլ ժողովուրդների մշակույթին, մուտք ունենալ տեղեկատվական աշխարհ, յուրացնել մարդկության ստեղծած հոգևոր արժեքները, դրանք պահպանել և փոխանցել սերնդեսերունդ:

Մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում առաջնային նշանակություն են ձեռք բերում արժեքանական մոտեցման շեշտադրումը և այդ համատեքստում սովորողների ինքնուրույնության, համագործակցության, հաղորդակցման, փոխըմբռնման, ինքնագնահատման և այլ կարողությունների ձևավորումը:

Անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդիրը դիտարկվել է փիլիսոփայության, հոգեբանության, մանկավարժության, սոցիոլոգիայի տեսանկյուններից:

Արժեքներին, արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանը, այդ գործընթացի մարդասիրական և անձնակողմնորոշիչ ուղղվածությանը հետազոտություններ են

նվիրել Ե. Վ. Բոնդարևսկայան, Ն. Բ. Կոիլովան, Մ. Ս. Կազանը, Վ. Ա. Սլաստյոնինը,
Կ. Ռոջերսը և այլք:

Հասարակության սոցիալ-մշակութային արժեքների վերլուծությանն են նվիրված
Լ. Մ. Արխանգելսկու, Ս. Ֆ. Անիսիմովի, Վ. Ա. Բլյումկինի, Ս. Ս. Բուբնովայի,
Ա.Գ.Զդրավոմիսլովի, Ն.Ս.Ռոզովի, Լ.Պ.Տիխոնովայի, Ն.Զ.Ճավճավաձեի
հետազոտությունները: Կրթության արժեքանական մոտեցումները դիտարկվել են
Լ. Վ. Թորգոմյանի, Ռ.Ա.Մարդոյանի, Ն. Ա. Աստաշովայի, Ն. Տ. Աբրամովայի,
Ա. Ի. Դոնցովի, Ա. Վ. Կիրյակովայի, Ն. Դ. Նիկանդրովի, Վ. Ա. Սլաստյոնինի և այլոց
աշխատություններում: Հետազոտողներ Ի. Յա. Լերները, Վ. Վ. Կրասկին,
Ս.Ի.Մասլովը հիմնավորել են կրթության բովանդակության մեջ արժեքային
բաղադրատարրի շեշտադրման անհրաժեշտությունը: Ուսուցման գործընթացում
սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մեթոդական հարցերը
դիտարկվել են Ա. Դ. Դեյկինայի Ա. Ա. Լեոնտևի, Դ. Ա. Լեոնտևի, Վ. Վ. Կրասկու,
Ա. Վ. Պոլյակովայի, Վ. Վ. Շչերբայի ուսումնասիրություններում:

Դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հոգեբանա-
մանկավարժական տեսանկյուններն ու այդ գործընթացի առանձնահատկությունները
հետազոտվել են Ն.Տ.Աբրամովայի, Ի.Ս.Արտյուխովի, Լ.Մ.Արխանգելսկու,
Լ.Ի.Բոժովիչի, Ս.Ս.Բուբնովայի, Ա.Մ.Միրոնովի, Վ. Ն. Մյասիշչևի, Ս. Լ. Ռուբինշտեյնի,
Վ. Ֆրանկի, Հ.Ս.Միքայելյանի կողմից:

Այնուհանդերձ դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանը
նվիրված հետազոտություններում դիտարկվում են հիմնականում այդ գործընթացի
որոշ տեսանկյուններ՝ ուսումնասիրվող դասընթացների արժեքային
բովանդակությունը, դաստիարակչական ներուժը, սովորողների անձնային որակների,
հատկապես հաղորդակցական կարողությունների ձևավորումը, խոսքի զարգացումը և
այլն: Խորությամբ բացահայտված չեն մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի
ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների

ձևավորման գործընթացի բովանդակային և գործնական կողմերը, այդ գործընթացի արդյունավետ իրականացման մեթոդական տեսանկյունները:

Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդրի հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ առկա է հակասություն կրտսեր դպրոցականների՝ ուսուցման գործընթացում արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման անհրաժեշտության, մայրենի և օտար լեզուների արժեքային ներուժի շեշտադրման և այդ գործընթացի արդյունավետ իրականացման մեթոդական ոչ բավականաչափ մշակվածության միջև: Նշված հակասությունը պայմանավորեց տարրական դպրոցի կրթական համակարգում մայրենի և օտար լեզուների արժեկողմնորոշիչ առանձնահատկությունների հաշվառման, կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բովանդակային և գործնական կողմերի միասնության ապահովման ու մեթոդական համալիրի մշակման անհրաժեշտությունը:

Հիմնախնդրի արդիականությունը. մանկավարժության տեսության մեջ և պրակտիկայում ոչ բավականաչափ մշակվածությունը պայմանավորեցին հետազոտության թեմայի ընտրությունը՝ «Սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը տարրական դպրոցում»:

Հետազոտության նպատակն է առաջադրել, տեսականորեն և գործնականում հիմնավորել մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների արդյունավետ ձևավորման մանկավարժական պայմաններն ու մեթոդական համալիրը:

Հետազոտության օբյեկտը տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացն է:

Հետազոտության առարկան տարրական դպրոցում սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական պայմանների և մեթոդների համալիրն է:

Հետազոտության վարկածն այն է, որ մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումն արդյունավետ կիրականանա, եթե՝

1. մշակվի և ուսումնական գործընթացում ներդրվի կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական մոդելը,
2. բացահայտվի, տեսականորեն ու գործնականում հիմնավորվի տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մանկավարժական պայմանների և մեթոդների համալիրը,
3. մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում առավելապես կիրառվեն արժեկողմնորոշիչ բովանդակություն ունեցող տեքստեր, մշակվեն առաջադրանքներ, վարժություններ, որոնք բխում են կրտսեր դպրոցականի պատկերացումներից, աշխարհընկալումից, հետաքրքրություններից, սոցիալական փորձից,
4. ուսուցման գործընթացում հաշվի առնվեն մայրենի և օտար լեզուների արժեքային ներուժը, լեզվամշակութային առանձնահատկությունները:

Հետազոտության խնդիրներն են.

1. Իրականացնել անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդիրն նվիրված փիլիսոփայական, հոգեբանամանկավարժական, մեթոդական գրականության վերլուծություն, բնութագրել հետազոտության թեմային վերաբերող հիմնական հասկացությունները:
2. Բացահայտել կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության առկա վիճակը, սահմանել մակարդակները և դրանք բնութագրող չափանիշները:
3. Առաջադրել և տեսականորեն ու գործնականում հիմնավորել տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մանկավարժական պայմանների և մեթոդների համալիրը:

4. Մշակել կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական մոդելը:

Հետազոտության տեսական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել՝

- «արժեք», «արժեքային կողմնորոշումներ» հասկացություններին վերաբերող փիլիսոփայական և հոգեբանամանկավարժական տեսությունները (Մ. Ս. Կազան, Դ. Ա. Լեոնտև, Ա. Ֆ. Լոսև, Բ. Կ. Լիխաչով, Ն. Ս. Ռոզով, Մ. Ռոկիչ, Ռ.Ա.Մարդոյան և այլք),
- կրթության բովանդակության մեջ արժեքային բաղադրատարրի շեշտադրման վերաբերյալ տեսությունները (Ն. Ա. Աստաշովա, Ե. Վ. Բոնդարևսկայա, Ս. Ս. Բուբնով, Ա. Ա. Լեոնտև, Ե. Ի. Խաչիկյան, Մ. Գ. Կազանկինա, Ա. Վ. Կիրյակովա, Ս. Ի. Մասլով, Վ. Ս. Սոլովյով, Լ. Վ Թորգոմյան, Հ.Ա.Միքայելյան և այլք),
- լեզվի՝ որպես մշակութային արժեքի վերաբերյալ հայեցակարգային դրույթները (Ն. Դ. Արուստյունովա, Ա. Դ. Դոնցով, Ա. Ա. Լեոնտև, Ի. Յա. Լերներ, Զ. Ի. Ռոմանովսկայա, Ս. Գ. Տեր-Մինասովա, Բ. Մ. Եսաջանյան, Լ. Վ. Շչերբա և այլք):

Հետազոտության խնդիրների լուծման համար առաջադրվել են մանկավարժական հետազոտության տեսական և էմպիրիկ հետևյալ մեթոդները՝ հիմնախնդրին վերաբերող փիլիսոփայական, հոգեբանամանկավարժական, մեթոդական գրականության, տարրական դպրոցի կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերի, առարկայական չափորոշիչների վերլուծություն, դիտում, զրույց, հարցազրույց, անկետավորում, մանկավարժական փորձարարություն, ինչպես նաև հետազոտության ընթացքում ստացված տվյալների մաթեմատիկական վերլուծություն:

Հետազոտության բազան են հանդիսացել Երևան քաղաքի թիվ 51, 65, 119, 145 դպրոցները:

Հետազոտությունն իրականացել է երեք փուլով:

Առաջին փուլում (2007-2008թթ.) տեսականորեն հիմնավորվել է հետազոտության հիմնախնդիրը, ուսումնասիրվել են հետազոտության թեմային նվիրված փիլիսոփայական, հոգեբանամանկավարժական, լեզվաբանական տեսություններն ու

մոտեցումները, որոշվել են հետազոտության օբյեկտը, առարկան, խնդիրները, մեթոդները, ձևակերպվել է գիտական վարկածը, ընտրվել են հետազոտության բազան և փորձարկվողների համակազմը:

Երկրորդ փուլում (2009-2010թթ.) ձևակերպվել են հետազոտության հիմնադրույթները, մշակվել են մանկավարժական հայտորոշման չափանիշները, հաստատող փորձարարության մեթոդիկան, ձևակերպվել են կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մանկավարժական պայմանները:

Երրորդ փուլում (2010-2012թթ.) անցկացվել է փորձարարական հետազոտության ձևավորող փուլը, հիմնավորվել են կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մեր կողմից առաջարկված մեթոդներն ու միջոցները, ընդհանրացվել են տեսական և փորձարարական հետազոտության արդյունքները, հիմնավորվել է կիրառված մեթոդիկայի արդյունավետությունը, ձևակերպվել են հետազոտության եզրակացությունները:

Հետազոտության գիտական նորույթը.

1. Վերլուծվել և համակարգվել են անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման վերաբերյալ փիլիսոփայական և մանկավարժահոգեբանական տեսություններն ու մոտեցումները, բնութագրվել են արժեքների դասակարգման սկզբունքները:
2. Մշակվել և տեսականորեն ու գործնականում հիմնավորվել է կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մանկավարժական մոդելը:
3. Առաջադրվել և փորձարարությամբ հիմնավորվել են մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական պայմաններն ու մեթոդական համալիրը:
4. Սահմանվել են կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության մակարդակներն ու այդ մակարդակները բնութագրող չափանիշները:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը.

1. Որոշակիացվել են հետազոտության հիմնախնդրին վերաբերող հիմնական հասկացությունները՝ «արժեք», «արժեքային դիրքորոշում», «արժեքային կողմնորոշումներ», «արժեքային պատկերացում», «արժեքային հարաբերություն»:
2. Տեսականորեն հիմնավորվել են կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման դիդակտիկական մոտեցումները՝ ուսուցման համարժեք ձևերի ու մեթոդների կիրառումը, դպրոցականների տարիքային առանձնահատկությունների հաշվառումը, ուսումնական դրդապատճառների ու ճանաչողական հետաքրքրությունների ակտիվացումը:
3. Հիմնավորվել են արժեքկողմնորոշիչ տեքստերի և առաջադրանքների կիրառման սկզբունքներն ու մեթոդական տեսանկյունները:
4. Տեսականորեն հիմնավորվել են անձնակողմնորոշիչ ուսուցման պայմաններում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական պայմանները:

Հետազոտության գործնական նշանակությունը.

1. Մշակվել և գիտափորձով հիմնավորվել է կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մեթոդիկան՝ հիմնված արժեքային բովանդակություն ունեցող թեմատիկայի և ուսումնական վարժությունների ու առաջադրանքների կիրառման վրա:
2. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման՝ մեր կողմից մշակված մեթոդները կարող են կիրառվել ուսումնական ձեռնարկների, դասագրքերի, մեթոդական ուղեցույցների ստեղծման գործընթացում, ինչպես նաև վերապատրաստման դասընթացներում ուսուցիչների մեթոդական փորձի հարստացման համար:
3. Մշակված մեթոդական նյութերն օգտակար կլինեն նաև նախադպրոցական և կրթադաստիարակչական այլ հաստատություններում տարիքային տվյալ կենսափուլում գտնվող երեխաների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործում:

Պաշտպանությանն են ներկայացվում հետևյալ դրույթները.

1. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը նրանց հոգևոր ներաշխարհի զարգացման նախադրյալն է, ընդհանուր մշակույթի ձևավորման կարևոր բաղադրատարրը, որն արդյունավետ է իրականանում մանկավարժական նպատակաուղղված ներգործությամբ՝ խորապես հաշվի առնելով դասավանդվող առարկաների արժեքային ներուժն ու հնարավորությունները:
2. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական մոդելը ներառում է այդ գործընթացի բովանդակությունը, նպատակը, իրականացման մեթոդաբանական մոտեցումները, սկզբունքները, առանձնահատկությունները, մանկավարժական պայմանները, արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության մակարդակներն ու դրանք բնութագրող չափանիշները, այդ մակարդակների հայտորոշման միջոցները, գործնական և բովանդակային բաղադրատարրերը, արժեքային կողմնորոշումների արդյունավետ ձևավորման մեթոդական համալիրը՝ տեխնոլոգիաները, սովորողների ստեղծագործական աշխատանքի տարբեր ձևերը, ինչպես նաև ակնկալվող վերջնարդյունքներն ու դրանց վերլուծությունը:
3. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետությունն ապահովում են համագործակցային ուսումնառությանն ու ստեղծագործական մտածողությանը նպաստող մանկավարժական տեխնոլոգիաները, անձնակողմնորոշիչ ուսուցման մեթոդաբանական մոտեցումները, կրտսեր դպրոցականների տարիքային առանձնահատկությունների հաշվառումը:
4. Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում արժեկողմնորոշիչ թեմատիկ նյութերի, գեղարվեստական և գիտահանրամատչելի բնագրերի, վարժությունների ու առաջադրանքների կիրառումը նպաստում է կրտսեր դպրոցականների պատկերավոր և ստեղծագործական մտածողության

ձևավորմանը, աշխարհի հուզական և գեղագիտական ընկալմանը, համարժեք հույզերի, խոսքի ու վարքի դրսևորմանը, բարեկիրթ հաղորդակցմանը, ազգային և համամարդկային մշակութային արժեքների գնահատմանը:

Հետազոտության հավաստիությունն ու հիմնավորվածությունը երաշխավորվում են հոգեբանամանկավարժական և մեթոդական գրականության մեջ մշակված հայեցակարգերի համալիր վերլուծությամբ, հետազոտության առարկային, նպատակին, խնդիրներին համարժեք ընտրված մեթոդների կիրառմամբ, հետազոտության տեսական դրույթների փորձարարական հիմնավորմամբ, փորձարարության համակարգված բնույթով, տեսական և փորձարարական հետազոտության արդյունքների համալիր վերլուծությամբ, իմաստավորմամբ և ընդհանրացմամբ, եզրահանգումների հիմնավորվածությամբ:

Հետազոտության փորձաքննությունը կատարվել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ընդհանուր մանկավարժության ամբիոնի նիստերում, միջազգային համաժողովում: Հետազոտության արդյունքներն արտացոլված են 6 գիտական հոդվածներում:

Հետազոտության արդյունքները ներդրվել են փորձարարության բազա հանդիսացած ուսումնական հաստատություններում: Հետազոտության թեման արտացոլվել է հրատարակված գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, համապատասխան ենթագլուխներով և եզրահանգումներով 2 գլխից, եզրակացություններից, օգտագործված և ուսումնասիրված գրականության ցանկից: Ատենախոսության ծավալը կազմում է համակարգչային 166 էջ, պարունակում է 14 աղյուսակ, 10 տրամագիր, 1 գծապատկեր:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԵՎ ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ

ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ

ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳԻՏԱՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ

1.1. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդրի փիլիսոփայական և հոգեբանամանկավարժական մեկնաբանումը

Անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդրի կարևորությունը բխում է ժամանակակից աշխարհում արժեքային գերակայությունների փոփոխության, հասարակության արժեքային պատկերացումների շարունակական վերարժևորման գործընթացներից:

Անձի արժեքային համակարգի ձևավորման և այդ գործընթացի բովանդակության առանձնահատկություններով են պայմանավորված նրա դիրքորոշումն ու վերաբերմունքը իրականության այս կամ այն երևույթի նկատմամբ: Անձի արժեհամակարգը խտացնում է նրա կենսափորձը, հուզական-գնահատողական ապրումների աշխարհը, հայացքների, համոզմունքների ամբողջությունը, որոնք ընդհանրացնում են նրա անհատական և հասարակական փորձը: Ձևավորված արժեհամակարգի հիման վրա են որոշվում վարքի դրսևորումներն ու մտածելակերպը:

Արժեքային կողմնորոշումները առաջատար դեր են խաղում անձի և հասարակության փոխհարաբերություններում՝ ընդգրկելով կյանքի հոգևոր և նյութական բոլոր ոլորտները:

«Արժեքային կողմնորոշումներ» հասկացությունը ոչ միանշանակ է մեկնաբանվում գիտական գրականության մեջ: Այն ի հայտ է եկել մի շարք գիտությունների՝ կրթության, փիլիսոփայության, արժեբանության, մարդաբանության, մշակութաբանության, սոցիոլոգիայի, ընդհանուր և սոցիալական հոգեբանության մեջ ձևավորված բազմաթիվ տեսություններում (Բ. Ս. Գերշունսկի, Լ. Ս. Վիգոտսկի, Կ. Ռոջերս, Ե. Ն. Շիյանով, Մ. Գ. Տայչինով, Վ. Ֆրանկ, Է. Ֆրոմմ, Ս. Լ. Ռուբինշտեյն, Վ. Ս. Սլաստինին, Լ.Վ.Թորգոմյան, Ռ.Ա. Մարդոյան և այլք):

Փիլիսոփայության մեջ «արժեք», «արժեքային կողմնորոշումներ» հասկացությունները հարաբերակցվում են կյանքի իմաստին, ճշմարտությանը, բարուն, բարոյականին, գեղեցիկին:

Հոգեբանամանկավարժական գիտությունների տեսանկյունից արժեքն առնչվում է անձի ձևավորմանն ու դաստիարակությանը, վարքին ու գործունեությանը (Բ. Ի. Դոդոնով, Ա. Ա. Լեոնտև, Ա. Ն. Լեոնտև, Ի. Յա. Լերներ, Բ. Տ. Լիխաչով, Ն. Ա. Ռոզով, Ս. Լ. Ռուբինշտեյն և այլք) (65, 85, 86, 89, 90, 111, 114):

Կրթամշակույթային ժամանակակից հարացույցը հիմնվում է մարդասիրական գաղափարների վրա, որոնք ընդհանրացնում են ճանաչողության էմպիրիկ փորձը և նրա տեսական իմաստավորումը: Ազատության գաղափարի գերակայությունը, մարդասիրական արժեքների համակարգում պայմանավորված է նրանով, որ ազատության գաղափարը դրսևորվում է որպես մտքի և հոգու ազատություն՝ ընդգրկելով քաղաքականությունը, սոցիալական հարաբերությունները, գիտությունը, կրթությունը, բարոյականությունը (39, 73, 75):

Արժեքի հիմնախնդրով զբաղվում է արժեքանությունը, որը փիլիսոփայության բաժիններից է և որպես ինքնուրույն գիտություն՝ առանձնացել է 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին: Արժեքանությունը ուսումնասիրում է արժեքների և այդ ոլորտում առկա հասկացությունների ձևավորման փիլիսոփայական-մեթոդաբանական հիմքերը, զարգացման և ձևավորման առանձնահատկությունները պատմամշակույթային տարբեր ժամանակաշրջաններում:

Մանկավարժական մեծ հանրագիտարանում «Արժեքանություն» եզրույթը ներկայացված է մի շարք սահմանումներով՝

1. Փիլիսոփայական ուսմունք է արժեքների և բարոյագիտական գնահատումների մասին (արժեքների բարոյագիտություն), որը մասնավորապես ուսումնասիրում է մարդու կյանքի իմաստը,
2. Մանկավարժական նոր հասկացություն, որն ուսմունք է մարդկային արժեքների բնույթի, կյանքի իմաստի, մարդկային գործունեության վերջնական նպատակի մասին (105, էջ 16):

Արժեքը մնայուն նշանակություն ունեցող գործ է, ստեղծագործություն, ավանդ, ներդրում, իրական հատկանիշ, արժանիք (3, էջ 132): Այն «առարկա է, երևույթ, սոցիալական վարքի նորմ, որը կարող է ծառայել որևէ պահանջմունք բավարարելու համար» (27, էջ 25): Արժեքը իրականության առարկաների և երևույթների հասարակական-մշակութային էությունն է, որը նորմատիվային նշանակություն է ձեռք բերում: Յուրաքանչյուր քաղաքակրթություն ունի իրեն հատուկ սոցիալական, բարոյաիրավական, գեղագիտական և այլ ըմբռնումների համակարգեր, որոնք հանդես են գալիս որպես նորմատիվային արժեքներ՝ կողմնորոշելով անհատներին և կարգավորելով նրանց վարքագիծը: Արժեքային պատկերացումները վերաբերում են բարոյական գիտակցության բնագավառին, ընդգրկում են բարոյական նորմաները, սկզբունքները, իդեալները, բարու և չարի, արդարության, երջանկության հասկացությունները:

Արժեքները շրջապատող աշխարհի օբյեկտների հատուկ սոցիալական որոշարկումներ են, որոնք բացահայտում են նրանց դրական կամ բացասական նշանակությունը մարդու և հասարակության համար: Արտաքուստ արժեքը հանդես է գալիս որպես առարկայի կամ երևույթի հատկություն, սակայն հատուկ է օբյեկտին ոչ թե ի բնե, ոչ թե ինքնին վերցրած օբյեկտի ներքին կառուցվածքի շնորհիվ, այլ որքանով այդ օբյեկտը ներքաշված է մարդու հասարակական կեցության ոլորտի մեջ և դարձել է որոշակի սոցիալական հարաբերությունների կրող (34, էջ 41-42):

Արժեքների հիմնախնդիրը դիտարկվել է պատմահասարակական տարբեր ժամանակաշրջաններում: Հին հունական փիլիսոփայության մեջ՝ Սոկրատեսի, Պլատոնի, Արիստոտելի և այլ փիլիսոփաների հայացքներում, արձանվել են համամարդկային արժեքային պատկերացումներն արտացոլող գաղափարներ, որոնք շրջափվում են բարու, չարի, ճանաչողության, բարիքի, բարոյագիտության, գեղեցիկի, արաքինության, հոգևորի, իմաստության, ազնվության, արիության, մտքի կատարելության և այն հասկացությունների վերաբերյալ խտացումները:

Վերածննդի շրջանի հումանիստական մտածողության մեջ գերակա արժեք է հռչակվում մարդու անհատականությունն ու արժանապատվությունը, հարգանքը նրա մտավոր և հոգևոր ներդաշնակության նկատմամբ, արժևորվում են գիտելիքը, բանականությունը, ներհայեցողությունը, ինքնագիտակցությունը, փորձով ձեռք

բերված ճշմարտությունը, աշխարհի ճանաչողությունն ու ստեղծագործական յուրացումը:

Նոր ժամանակների փիլիսոփայական մտքի ներկայացուցիչները (Ի. Կանտ, Գ. Հեգել, Ֆ. Նիցշե, Շ. Մոնտեսքիս և այլք) առաջադրում են արժեքների ընկալման, գնահատման, դասակարգման առավել որոշակի մոտեցումներ. հստակ դասակարգվում են գեղագիտական, բարոյական, անձնական, կրոնական, միստիկական, սոցիալական, ճանաչողական, կրթական արժեքները: Հայ փիլիսոփայական մտքի պատմության մեջ (Ե. Կողբացի, Դ. Անհաղթ, Ա. Շիրակացի, Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունի, Հովհաննես Սարկավազ Իմաստասեր, Հովհան Որոտնեցի, Գր. Տաթևացի) արձանդավել են արժեքային պատկերացումներ բարու, բարոյականի, մարդու վեհ ու առաքինի կերպարի, իմացության ճանապարհով աշխարհի յուրացման վերաբերյալ: Հասարակության արժեհամակարգի հիմքում դիտարկվում են կրթությունը, գիտությունը, համընդհանուր լուսավորությունը, կրթությամբ ձեռք բերված իմաստությունը, հոգևոր-մշակութային գանձերին հաղորդակցվելը, սերը դեպի հայրենիքը, լեզուն և մշակույթը, քրիստոնեական բարոյականությունը:

«Արժեք» հասկացության էության բնորոշման տարբեր մոտեցումներ կան, որոնցում առանձնացվում է տեսակետների երկու խումբ:

Առաջին խմբին առնչվում են այն տեսակետները, որոնք վերաբերում են մարդու և հասարակության համար կարևոր արժեքների գնահատմանը: Հետազոտողներ Ս. Ֆ. Անիսիմովը, Լ. Մ. Արխանգելսկին, Վ. Պ. Զինչենկոն, Ա. Վ. Կիրյակովան և այլք արժեքը բնորոշում են ըստ օգտակարության չափանիշի և ընդունում արժեքի սոսկ դրական նշանակությունը (40, 43, 71, 77):

Մի շարք հետազոտողների տեսակետներում (Ն.Տ. Աբրամովա, Ն. Ա. Աստաշովա, Մ.Ս. Կագան, Վ. Ա. Կարակովսկի) արժեքը և գնահատումը փոխկապակցված են միմյանց (37, 44, 72, 76):

Հարկ է նշել, որ մանկավարժական շատ հետազոտություններում դիտարկվում է միայն «արժեք» հասկացության դրական նշանակությունը՝ որպես համամարդկային մշակույթի արգասիք: Արժեքները բարձրագույն սկզբունքներ են, որոնցում

արտացոլված են անձի աշխարհայացքային և վարքային դիրքորոշումները (98, 104, 119): Արժեքանության հիմնախնդրով զբաղվող շատ հետազոտողներ առանձնացնում են համընդհանուր ճանաչված արժեքներ: Այդօրինակ արժեքների թվում են այս կամ այն անձի, հասարակական խմբի կամ համայն մարդկության կողմից ընդունված արժեքները: Դրանք օբյեկտիվորեն գոյություն ունեն և արժեքային կարևոր գործառույթներ են իրականացնում, այսինքն՝ մեծ դեր են խաղում անձի կողմնորոշումների և վարքի ձևավորման գործում:

Գրականության մեջ արժեքները դիտարկվում են որպես նորմեր, իդեալներ, գնահատման չափանիշներ: Այս առումով «արժեք» հասկացությունը կարող է բնորոշվել որպես առարկայի, երևույթի դրական գնահատում, որն ազդում է մտքի և գործունեության վրա:

Հիմնախնդրին նվիրված գրականության մեջ առանձնացվում են անձնային և սոցիալական արժեքները, այսինքն՝ «արժեք» հասկացությունը վերաբերում է երևույթների մի քանի խմբեր:

Հասարակական արժեքները մարմնավորված են հասարակական գիտակցության մեջ, դրանցում խտացած են հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում կատարելության ու ներդաշնակության մասին առկա պատկերացումները:

Հաջորդ խումբն այն արժեքներն են, որոնք մարմնավորված են առանձին անհատների արարքներում, ստեղծագործություններում, վարքում և ծառայում են որպես իդեալ:

Հասարակության կողմից ընդունված արժեքների ճանաչումն ու գնահատումը աճող սերնդին ազգային ու համամարդկային մշակույթի յուրացման հնարավորություն է ընձեռում: Լ. Մ. Արխանգելսկին նշում է, որ մարդը սոցիալ-մշակութային միջավայրում կերտում է ինքն իրեն՝ այդ արժեքները դարձնելով իր հոգևոր ներաշխարհի անհրաժեշտ բաղկացուցիչները (43):

Անձի արժեհամակարգի ձևավորումը դիտարկելով մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում՝ Հ. Միքայելյանը որպես բարոյական արժեքներ է դիտարկում

արժանապատվությունը, հարգանքը, արդարությունը, պարտքը և պատասխանատվությունը, բարեգործությունը, երախտագիտությունը, կարեկցանքը, առաքինությունը, ազատությունը, մարդասիրությունը, սերը և այլն (26):

Համամարդկային փորձի յուրացման արդյունքում ձեռք է բերում վարքի նորմեր, իդեալներ՝ որպես կենսագործունեության շարժիչ: Բացահայտելով «անձնային արժեք» հասկացության էությունը՝ Ե.Պ. Բելինսկայան հանգում է այն հետևության, որ անձնային արժեքների դիտարկումը՝ որպես անձի գործունեության կայուն դրդապատճառներ, ձևավորում են նրա իդեալներն ու արժեքային ըմբռնումները (45, էջ 122):

«Արժեքային կողմնորոշում» հասկացությունը առանցքային է դիտարկվող հիմնախնդրի համատեքստում: «Արժեքային կողմնորոշումները բնորոշում են հասարակական արժեքների (վարքի նորմերի, իդեալների) նկատմամբ անձի ընտրական վերաբերմունքը, որը ձևավորվում է նրա սոցիալականացման ընթացքում:

Դրանք իրենց բնույթով հատուկ տեսակի կայուն դիրքորոշումներ են, որոնք ընկած են անձի հավակնությունների, ձգտումների, պահանջմունքների հիմքում» (27, էջ 26): Արժեքային կողմնորոշումները կազմում են անձի դրդապատճառային-պահանջմունքային ոլորտը, դրանք գործունեության և վարքի կողմնորոշիչներ են, արժեքային գիտակցությունն ու հարաբերությունները: Վ. Ա. Բլյումկինը նշում է, որ արժեքային կողմնորոշումները անհատի կողմից առարկաների և երևույթների գնահատման միջոց են՝ ըստ նշանակության աստիճանի (47, էջ 28): Այսօրինակ մոտեցումը ենթադրում է արժեքների յուրացումն ու գնահատումն ըստ անձի կրթության, դաստիարակության, զարգացման, հոգեկերտվածքի, այսինքն՝ դասությեկտիվ ընկալում է:

Արժեքային կողմնորոշումները, ըստ Բ.Գ. Անանևի, անձի ուղղվածությունն են դեպի այս կամ այն արժեքը, նրա նախընտրությունը, արժեքային գերապատվությունը, ներքին համոզվածությունը (38, էջ 95):

Արժեքային կողմնորոշումները, ինչպես և արժեքները բնորոշ են ոչ միայն առանձին անհատների, այլև հասարակական տարբեր խմբերի, որոնք միավորված են ազգային, մասնագիտական և այլ հատկանիշներով՝ խումբ, կոլեկտիվ, ազգ, ժողովուրդ, մարդկություն և այլն: Այսինքն՝ «արժեքային կողմնորոշումներ» հասկացությունը ունի կոլեկտիվ, անհատական, խմբային բնութագրիչներ:

Կ. Ի. Սալիմովան նշում է, որ արժեքային կողմնորոշումները կառուցվածքային այնպիսի բաղադրիչներ են, որոնք արտահայտում են իրականության նկատմամբ վերաբերմունքը, հարաբերությունները իր, աշխարհի նկատմամբ, բարոյական դիրքորոշումները (118):

Արժեքային կողմնորոշումների հիմքը կազմում են ճանաչողական աֆեկտիվ և վարքային գնահատողական գործընթացները:

Արժեքային կողմնորոշումները բարոյական կարգավորիչներ են, որոնք ուղղորդում են անձի՝ հասարակայնորեն օգտակար գործունեությունը:

Ակնհայտ է, որ արժեքային կողմնորոշում հասկացությունը բազմաշերտ է և ներառում է արժեքային գիտակցությունը, արժեքային վարքը, արժեքային դիրքորոշումը, արժեքային ուղղվածությունը, արժեքային հարաբերությունը, արժեքային վերաբերմունքը և այլն:

Արժեքային կողմնորոշումները բացահայտում են սոցիալական իրականության ճիշտ ընկալման սկզբունքները, որոնք թույլ են տալիս բնութագրել արժեքային օբյեկտների աստիճանականությունը՝ ըստ սուբյեկտի համար կարևորության աստիճանի, որը բխում է վերջինիս սոցիալ-հոգեբանական դիրքորոշումներից, աշխարհընկալումներից, կենսափորձից:

Արժեքային դիրքորոշումը ըմբռնվում է որպես անձի որոշակի կենսադիրքորոշում, որին համապատասխան ձևավորվում ու իրականանում են նրա մտքերը, զգացմունքները, մղումները, գործողությունները: Դիրքորոշումը անձի արժեքային համակարգի սոցիալական կառուցվածքի բաղադրատարր է: Անձի

արժեքային համակարգն այս տեսանկյունից են դիտարկում Ա. Գ. Զդրավովսկի, Ա. Վ. Կիրյակովան, Ն. Ս. Ռոզովը, Ն. Ի. Սուդակովը (70, 77, 78, 109, 110, 122):

Արժեքային դիրքորոշում է կոչվում անձի կողմից իր ներքին կողմնորոշման գիտակցումը և գործունեության պատրաստականության առկայությունը որոշակի արժեքներին համապատասխան (19, էջ 122):

Արժեքային դիրքորոշումը դիտարկվում է որպես աշխարհայացքային բաղադրիչ, որի ձևավորվածությունը անձի՝ իմացական և հուզական պատրաստությունն է հասարակական-սոցիալական գործառույթներ իրականացնելու համար:

Հոգեբանամանկավարժական գրականության մեջ քննարկվող հիմնախնդրի տեսանկյունից առանձնապես կարևորվում է «արժեքային հարաբերություն» հասկացությունը, որի տեսանկյունից «արժեքային կողմնորոշումներ» հասկացությունը բնորոշում են Ս. Ֆ. Անիսիմովը, Ս. Ս. Բուբնովան, Մ. Գ. Կազանկինան, Լ. Մ. Կոսարևան, Ն. Դ. Նիկանդրովը, Ե. Ի. Խաչիկյանը և այլք (40, 52, 74, 81, 100, 129):

Ըստ այս հետազոտողների՝ արժեքային հարաբերության հիմքում ընկած է նրա կենսագործունեության ընթացքում ձևավորվող դրդապատճառների և պահանջմունքների համակարգը: Անձի արժեքային հարաբերությունը նրա սոցիալական վարքի կարգավորիչն է: Արժեքային հարաբերությունը աշխարհի նկատմամբ անձի սուբյեկտիվ-գնահատողական վերաբերմունքի արտացոլումն է՝ ըստ նրա համոզմունքների, դիրքորոշումների, պահանջմունքների: Արժեքային հարաբերությունը հիմնված է հուզազգայական ընկալումների վրա, որոնց հիմքում ընկած են գեղագիտական ապրումները, ճաշակը, սուբյեկտիվ-անձնային գնահատումը: «Արժեքային հարաբերությունը բացահայտում է անձի ներաշխարհը, որի հիմնական բաղկացուցիչները կայուն իմաստ և անձնային արժեքներ ներկայացնող տարրերն են: Անձնային արժեքներն անձի ներաշխարհում արտահայտվում են իդեալների, ինչպես նաև ձգտումների տեսքով» (19, էջ 121):

Ե. Պ. Բելինսկայան արժեքային կողմնորոշումները բնութագրում է որպես սոցիալ-հոգեբանական այնպիսի հատկանիշների ամբողջություն, որոնք անձի գործունեության տվյալ ոլորտում նրա վարքին նպատակաուղղվածություն են հաղորդում (45, էջ 191): Որոշակի իրավիճակներում անձի ուղղվածությունը դրսևորվում է որպես անձի արժեքային կողմնորոշումների կառուցվածքի բովանդակային բնութագիր: «Արժեք» հասկացության միջոցով «արժեքային կողմնորոշումներ» հասկացության և սուբյեկտի գործունեության սոցիալ-հոգեբանական կարգավորիչների համակարգի մեջ կարելի է դիտարկել նաև «արժեքային պատկերացումներ», «արժեքային նախընտրություններ» հասկացությունները:

«Արժեքային կողմնորոշումներ» հասկացությունը, այսպիսով, բնութագրվում է որպես անձի գիտակցություն, որն անմիջական ազդեցություն ունի նրա գործունեության վրա և ձևավորում է նրա վարքի դրդապատճառները:

Վերը շարադրվածի հիման վրա արժեքային կողմնորոշումները կարելի է սահմանել որպես սուբյեկտի կողմից արժեքների գնահատում և ընկալում՝ ըստ դրանց նկատմամբ նախընտրության, որը որոշում է անձի գործունեության դրդապատճառները:

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը տևական գործընթաց է, որն առնչվում է անձի կենսագործունեությանը և հոգևոր էությանը և կարող է ընդգրկել մարդու ամբողջ կյանքը, սակայն դրա հիմքերը դրվում են դեռևս մանկական տարիքում՝ նրա ձևավորման վաղ փուլում:

Արդի հոգեբանամանկավարժական գիտության մեջ անձի ձևավորումը դիտարկվում է իբրև անձի զարգացման ու կայացման մանկավարժական նպատակաուղղված գործընթաց: Մանկավարժական գործընթացը բնութագրվում է որպես մանկավարժի ու աշակերտի, անձի ու կոլեկտիվի, անհատի ու սոցիումի փոխկապված գործունեություն, որի ընթացքում անձի մեջ տեղի է ունենում դրական փոփոխություն:

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը դիտարկվում է իբրև գործընթաց, անձի զարգացման արդյունք, նրա դրդապատճառների ու պահանջմունքների խթանում, անձի էության, հոգևոր ներաշխարհի նպատակաուղղված ու հետևողական զարգացում, նրա կողմից գիտելիքների շարունակական յուրացում, աշխարհի ճանաչում ու բացահայտում:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը հարկ է դիտարկել արժեքների ընկալումից, գնահատումից արժեքային կողմնորոշումների կայունացման գործընթացում, որի երկկողմ բնույթը կրթական գործընթացում արտահայտվում է ուսուցչի և աշակերտի փոխադարձ գործունեության կազմակերպման միջոցով:

Սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացը դրսևորվում է որպես անձի կողմից այս կամ այն արժեքի ընդունում և յուրացում: Այդ գործընթացում, որը մեծ չափով հիմնվում է ժողովրդի մանկավարժական ավանդույթների վրա, առանձնացվում են երկու ուղղություններ:

Առաջինն իրականանում է սոցիալական հարաբերությունների ձևավորման միջոցով. շրջապատի կարծիքն էապես ներգործում է անձի արժեքային կողմնորոշումների վրա: Այնուհետև այդ կողմնորոշումները վերածվում են անձի հոգևոր ներաշխարհի բովանդակային բաղադրատարրի, ներքին համոզմունքների:

Ի. Լ. Ֆեդոտենկոն գրում է, որ անձի կողմից արժեքների յուրացումը նշանակում է գործունեության իմաստավորում ու հոգևոր-բարոյական հատկանիշների ձևավորում (126, էջ 27): Ըստ նրա՝ անձի արժեքային կողմնորոշումներն ի հայտ են գալիս դրանց նկատմամբ հուզական-գնահատողական վերաբերմունքի արդյունքում: Նշվում են արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման տարբեր ուղիներ, որոնք խարսխվում են արժեքների նկատմամբ անձի դրդապատճառային-պահանջմունքային ոլորտի վրա:

Ըստ Մ. Ռոկիչի՝ արժեքը բնորոշվում է որպես անձի համոզմունք, որը վարքի դրսևորման որոշակի միջոց է կամ կեցության վերջնական նպատակ և նախընտրելի է

անձնական կամ սոցիալական տեսանկյունից (137):

Ուսուցման գործընթացում սովորողների արժեքային կողմնորոշումները ձևավորվում են մանկավարժական ներգործության միջոցներով, որոնք իրականացվում են մանկավարժական նպատակաուղղված ու համակարգված գործընթացում՝ հաշվի առնելով սովորողների տարիքային և անհատական առանձնահատկությունները: Այսօրինակ ներգործությունն իրականանում է դիդակտիկական նպատակահարմարության սկզբունքով՝ կրթական գործընթացի նպատակներին համապատասխան:

Վերջին տարիներին մասնագիտական գրականության մեջ մեծ ուշադրություն է հատկացվում անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման նպատակների ուսումնասիրությանը: Հետազոտողներ Ի. Ա. Կոլեսնիկովան, Բ. Օ. Նիկոլանիչը, Ն. Ս. Ռոզովը արժարժում են համամարդկային մշակութային ավանդույթներին աճող սերնդի հաղորդակցման խնդիրը (79,101,111): Դա ենթադրում է անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորում հասարակական նշանակություն ունեցող արժեքների ոգով, որն ուղղված է նրա համակողմանի ու ներդաշնակ զարգացմանը: Այս դրույթը շեշտադրում է կրթության նկատմամբ գաղափարական հիմքերի մշակման անհրաժեշտությունը:

Ուսուցչի և աշակերտի փոխներգործության միջոցով այդ նպատակների նվաճման արդյունքը աճող սերունդն է, որը ձևավորվում ու դաստիարակվում է հասարակական նշանակալի արժեքների ոգով:

Այսպիսով՝ ուսուցման գործընթացում արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը անձի կողմից համամարդկային արժեքների յուրացման գործընթաց է, որը հարստացնում է նրա հոգևոր ներաշխարհը, նպաստում է անձի համակողմանի զարգացմանը և իրականանում է մանկավարժական նպատակաուղղված ու հետևողական ներգործության արդյունքում:

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը տևական գործընթաց է, հետևաբար սովորողների կողմից արժեքների յուրացումն իրականանում է աստիճանաբար՝

ուսումնական և արտաուսումնական գործընթացում, ուսումնական առարկաների յուրացման գործընթացում:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացն իրականանում է մանկավարժական նպատակաուղղված ներգործությամբ, ուստի ուսուցիչը պետք է լավագույնս տիրապետի սովորողների մեջ արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման ուղիներին, միջոցներին ու եղանակներին:

Հետազոտող Լ. Ի. Նովիկովան գրում է, որ սովորողների մեջ արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը բազմամակարդակ, բազմաշերտ երևույթ է և իրականանում է աստիճանաբար, փուլային ձևով, հետևաբար կրտսեր դպրոցականների արժեքների նախընտրության ձևավորման գործում պետք է կարևորել նրանց տարիքային առանձնահատկությունները (102): Անձի մղումների ու պահանջմունքների վերաիմաստավորումը, արժեքների գնահատումն ու վերագնահատումը իրականանում են աստիճանաբար, տարիքային փոփոխությունների ընթացքում:

Կրտսեր դպրոցական տարիքը բնութագրվում է համակարգային մի շարք փոփոխություններով: Այս տարիքում ձևավորվում են բարքի և գործունեության նոր մեխանիզմներ, դրդապատճառներ, պահանջմունքներ, տարաբնույթ հետաքրքրությունները, որոնց շնորհիվ կայուն հիմք է ստեղծվում բարոյական որոշակի նորմերի յուրացման համար: Այս տարիքը ճանաչողական գործունեության ակտիվացման փուլ է, որի ընթացքում ձևավորվում է վերլուծական և գնահատողական վերաբերմունքը շրջակա աշխարհի նկատմամբ, որում էական նշանակություն ունեն երևակայությունը, պատկերավոր մտածողությունը, անկեղծությունը:

Կրտսեր դպրոցականը ստանձնում է սոցիալական նոր՝ աշակերտի դեր. նրա վարքի, ապրումների ու գործողությունների մեջ ի հայտ են գալիս նորագոյացություններ: Կրտսեր դպրոցականը գիտակցում է իր սոցիալական «Ես»-ը, ձգտում է իր տեղն ու դերն ունենալ շրջապատում, ինքնահաստատվել, ակտիվ

վերաբերմունք է դրսևորում դրականի ու բացասականի, արդարի ու անարդարի, բարու և չարի նկատմամբ, գիտակցում է իր և դիմացինի արժեքային արարքները: Երեխան դպրոց է գնում նորի սպասումով, գիտակցում է իր տեղը ուսուցիչների ու ընկերների հետ ունեցած հարաբերություններում, գնահատում է հաջողությունները և դրսևորում համարժեք վարք: Ուստի այս տարիքում պետք է աջակցել երեխային և զարգացնել գիտելիքների՝ կարևոր ու արժեքավոր լինելու ըմբռնում՝ դասավանդվող առարկաների գրավիչ կողմերի ակնառու ցուցադրմամբ: Դա նպաստում է ոչ միայն իմացական հետաքրքրությունների, այլև արժեքային գնահատողություններ անելու կարողությունների ձևավորմանը:

Եթե 1-2-րդ դասարաններում երեխաները գործում են ուսուցչի ուղղակի ցուցումների հիման վրա, ապա 2-րդ դասարանի վերջում և 3-րդ դասարանում աշակերտների վարքում ի հայտ են գալիս ինքնակարգավորման, սեփական արարքները վերլուծելու, համեմատելու, հակադրելու, գնահատելու կարողություններ (98):

Ուսուցման առաջին շրջանում երեխայի մեջ ձևավորվում են նոր պահանջմունքներ, դրդապատճառներ, որոնք ձևավորում են արժեքային նոր պատկերացումներ: Եթե ուսուցման սկզբնական շրջանում կրտսեր դպրոցականն ունի կոլեկտիվ աշխատանքի, համերաշխության, փոխըմբռնման, համատեղ խաղերի, շփումների ու հաղորդակցման նախնական պատկերացումներ, ապա տարրական դպրոցն ավարտելիս նրա մեջ ձևավորված են վարքի կառավարման ավելի կատարյալ միջոցներ ու եղանակներ՝ հիմնված իմացական, հուզական և կամային գործընթացների միասնության վրա: Դրանք էլ հենց որոշում են երեխայի մղումը՝ առաջնորդվել ոչ միայն սեփական ցանկություններով ու դրդապատճառներով, այլև խմբի ու կոլեկտիվի հետաքրքրություններով (46, 50, 62, 107):

Կրտսեր դպրոցականի արժեքային կողմնորոշումները որոշ չափով ձևավորված են, սակայն տակավին անկայուն և արժեքների տարերային նախընտրությամբ: Նրա

արժեքային կողմնորոշումները հիմնված են ինչպես համամարդկային մշակույթի տարրերի, այնպես էլ կենսական առօրյա կենսապայմաններում ձևավորվող սոցիալական փորձի վրա, որոնց համադրումը ոչ հստակ է տարրորոշված (59):

Քանի որ, կրտսեր դպրոցականների սոցիալական փորձը հարուստ չէ և սահմանափակվում է սոսկ նրա կենսափորձի շրջանակներում, ուստի նա չի կարող լիարժեքորեն ընկալել և իմաստավորել արժեքային գերակայությունները: Ահա թե ինչու կրտսեր դպրոցականների արժեքային համակարգի ձևավորման համար պետք է մեծ ուշադրություն հատկացվի առհասարակ արժեքների վերաբերյալ նրա պատկերացումների ընդլայնմանը:

Կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխաների մեջ գերակշռում են այնպիսի արժեքներ, որոնք մարմնավորում են ազնվությունը, բարությունը, գթասրտությունը, ճշտապահությունը, կազմակերպվածությունը, կարգապահությունը, սերն ու նվիրվածությունը ընտանիքի և ուսուցչի նկատմամբ, որը հաճախ վախից, ցավից ու մենակությունից խուսափելու արտահայտություն է: Կրտսեր դպրոցականի համար մեծագույն արժեք են ուսուցիչը, ծնողները, հաղորդակցումը, շրջապատի կողմից գնահատված լինելը, խրախուսանքը, որոնք նրանց մեջ հաղթահարում են տարբեր բարդություններ (53, 96):

Կրտսեր դպրոցականի արժեքային պատկերացումներն առավելապես կայունանում են ուսումնական գործընթացում: Տարրական դպրոցում նրա համար ձևավորվում է սոցիալական նոր միջավայր: Կրտսեր դպրոցականը ուսման միջոցով ճանաչում է աշխարհը, բնության գեղեցկությունները, մարդկային փոխհարաբերությունները:

Ն. Մ. Տրոֆիմովան գրում է, որ հատկապես ուսուցման ընթացքում են երեխաների մեջ դրսևորվում ուսումնական գործունեության դրդապատճառներ, և նա կողմնորոշվում է դեպի ճանաչողական գործունեությունը՝ այդ գործընթացում յուրացնելով իմացական արժեքները (124):

Կրտսեր դպրոցականների կողմից սոցիալական նշանակություն ունեցող արժեքների յուրացման գործընթացում տարիքային առանձնահատկությունների հաշվառումը պետք է դրսևորվի կրթության բովանդակության մեջ այդ արժեքների նպատակային ընտրությամբ ու ներմուծմամբ:

Կրթության բովանդակությունը մարմնավորում է հասարակության սոցիալական պատվերը, այսինքն՝ հասարակության պահանջն այն է, թե ինչ գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների պետք է տիրապետի դպրոցականը, բարոյական ինչ որակներով պետք է օժտված լինի (4, էջ 117):

Սոցիալական պատվերը կրթության բովանդակությունից պահանջում է հիմնական նորմատիվներն այնպես կառուցել (ուսումնական պլանը, ծրագրերը, դասագրքերը, ձեռնարկները և այլն), որպեսզի աշակերտները հնարավորություն ունենան յուրացնել կայուն ու խոր գիտելիքներ, ձևավորել իրենց գիտական աշխարհայացքը, ինքնուրույնությունը, հասարակական վարքն ու քաղաքացիականությունը (4, էջ 117):

Այս դրույթից ելնելով՝ կարելի է ասել, որ դպրոցականների արժեքային կողմորոշումների ձևավորումը պետք է իրականանա ոչ միայն ծրագրային նյութի ընձեռած հնարավորությունների շրջանակներում, այլև այդ նյութի յուրացմանն ուղղված մեթոդների, ձևերի, եղանակների միջոցով՝ ուսումնական գործընթացի սուբյեկտների ակտիվ փոխներգործության պայմաններում:

Մայրենի և օտար լեզուների դասավանդումն ունի դիդակտիկական, ակնառու է կազմակերպական և մեթոդական առանձնահատկություններ: Լեզվի ուսուցման գործընթացում առանձնացվում են երեք ոլորտ՝ լեզվական գործունեությունը (գրավոր և բանավոր խոսքը, ընթերցանությունը, ունկնդրումը), մարդկության կողմից ստեղծված գրական ստեղծագործությունների ամբողջությունը և տվյալ լեզվի համակարգը: Ուսումնական նյութի բովանդակության արժեկողմորոշիչ ներուժը պետք է իրականացվի այս ոլորտներից յուրաքանչյուրի յուրացմամբ: Այսպիսով՝ սովորողների

արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը լեզուների, մեր քննարկման տեսանկյունից մասնավորապես անգլերենի ուսուցման գործընթացում իրականանում է երեք հիմնական ուղղություններով՝ խոսքային գործունեության ընթացքում, գրական տեքստերի շուրջ աշխատանքների միջոցով և տվյալ լեզվի համակարգի, գիտելիքների յուրացման, կարողությունների ու հմտությունների տիրապետման գործընթացում:

Անգլերենի յուրացման առանձնահատկությունն արտահայտվում է նրանով, որ այն մեծ նշանակություն ունի աշխարհաճանաչողության, արտաքին տեղեկատվության, ընդհանուր զարգացման, օտար մշակույթների հետ շփման, միջմշակութային հաղորդակցման առումով: Լեզուն մշակույթի արտահայտությունն է. լեզուների երկխոսությունը մշակույթների երկխոսություն է:

Լեզուն ժողովրդի հոգեբանության և ազգային ինքնագիտակցության արտահայտությունն է: Լեզուն ժողովրդի մշակույթի, մտածողության, հոգեկերտվածքի, արժեքային համակարգի արտահայտությունն է: «Սերունդ սերնդի հետևից լեզվի գանձարանում կուտակվում են սրտի խոր թրթիռների պտուղները, պատմական դեպքերը, հավատալիքները, հայացքները, մի խոսքով՝ հոգևոր կյանքի ամբողջ հետքը ժողովուրդը խնամքով պահպանում է լեզվի մեջ... Լեզուն, լինելով ժողովրդի բազմադարյան հոգևոր կյանքի ամենալիակատար և ստույգ տարեգրությունը, միաժամանակ ժողովրդի մեծագույն դաստիարակն է», - գրում է Կ.Դ. Ռիշինսկին (33, էջ 605-606): Ժողովուրդն իր հոգևոր արժեքները լիովին ու համակողմանիորեն բացահայտում է լեզվի մեջ: Ջ. Ի. Ռոմանովսկայան նշում է, որ այն ամենը, ինչ ունի ժողովուրդն իր կենցաղում և ըմբռնումներում, այն, ինչ ցանկանում է պահպանել իր հիշողության մեջ, արտահայտվում ու պահպանվում է լեզվում» (112, էջ 28-35):

Լեզուն պահպանում է ժողովրդի կենսաստեղծագործությունը՝ արտացոլելով անցյալն ու ներկան, և կուտակված փորձը հաղորդում է եկող սերունդներին: Լեզուն միջավայր է, որը ծնում և ձևավորում է հոգևորը մարդու մեջ. այն դեպի արժեքների յուրացման հոգևոր ուղի է (60):

Քանի որ, լեզուն մարմնավորում է մարդու հոգևոր-մշակութային փորձի արդյունքները, ուստի լեզվական բնագավառի առարկաների բովանդակությունը պետք է արտացոլի համամարդկային արժեքները:

Անգնահատելի է լեզվի դերը կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործում, որովհետև լեզուն առաջին հերթին կերտում է անձին, ձևավորում նրա խոսքը և այդ ճանապարհով՝ նրա հայացքները, համոզմունքները, գեղագիտական ապրումները, զգացումները, ընկալումը, ընդհանուր մշակույթը (92): Լեզուն՝ որպես խոսքային հաղորդակցման միջոց, ենթադրում է սովորողների հաղորդակցումը մշակութային ժառանգությանը: Լեզուն անհատական աշխարհընկալման արտահայտություն է, հետևաբար հետազոտվող հիմնախնդրի իրականացման համար մանկավարժորեն նպատակահարմար կլինի մանկավարժական ներգործության խոսքային միջոցները համադրել գործնական միջոցներին, որոնք կազմակերպում են սովորողների ակտիվ գործունեությունը: Այստեղ մեծ դեր է վերագրվում նաև ինտեգրվող առարկաներին, որոնք օժտված են խոսքային հնարավորություններով: Դա մի կողմից բարձրացնում է լեզվի՝ որպես իմացության և շրջապատող աշխարհի ընկալման միջոցի ուսումնասիրման դերը, մյուս կողմից՝ մանկավարժներին օգնում է կիրառել մանկավարժական ներգործության բազմազան միջոցներ դպրոցականների արժեքային համակարգի ձևավորման ուղղությամբ:

Այսպիսով՝ լեզվական բնագավառի առարկաների ուսուցման ընթացքում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը ուսումնական գործընթացի սուբյեկտների ակտիվ փոխներգործության գործընթաց է, որի արդյունքը համամարդկային արժեքների յուրացումն է աճող սերնդի կողմից, արժեքային կողմնորոշումների ու հուզական-գնահատողական վերաբերմունքի ձևավորումը:

Մայրենի և օտար լեզուների յուրացման ընթացքում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման յուրահատկությունը պայմանավորված է

մայրենի ու օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման կազմակերպական-մեթոդական համակարգի ինքնատիպությամբ, որին և կանդիդատանք հաջորդ ենթազլխում:

**1.2. Մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի ուսուցման ընթացքում
կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման
գործընթացի իրականացման գիտամեթոդական հիմնավորումը**

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդրի բացահայտումը մանկավարժական ներգործության տեսանկյունից ենթադրում է այդ գործընթացի դիտարկումը նրա բովանդակային բաղադրատարրերի ամբողջության մեջ:

Այս տեսանկյունից Ն. Ա. Աստաշովան արժեքը դիտարկում է որպես բազմամակարդակ համակարգ, որի մակարդակները կամ բաղադրիչներն են՝

- իդեալը՝ կատարյալ կերպար, որը որոշում է մարդու գործունեությունը,
- նորման՝ ներքին ընկալվող պարտականությունը,
- սկզբունքը՝ ղեկավարող գաղափարը,
- նպատակը՝ արդյունքի գերակայությունը, որը մարդու գործողությունների ինտեգրման մեխանիզմ է և որոշում է նրա գործունեության հիմնական նպատակները (44, էջ 83):

Դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացը ուսուցման գործընթացի սուբյեկտների փոխներգործության արդյունք է, որի արդյունավետության վրա ազդում են և՛ արժեքների յուրացման նկատմամբ սովորողների մղումն ու ակտիվ գործունեությունը, և՛ այդ գործընթացը կազմակերպող ուսուցչի գործունեությունը:

Կրտսեր դպրոցականների մեջ արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բովանդակային կողմը ներառում է նրանց կողմից գիտակցվող, իմաստավորվող, կենսագործունեության մեջ ուղղորդող գերակա արժեքները:

Տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման բովանդակության մեջ արժեքների ընտրությունն ու ներմուծումը իրականանում են դրանց համակարգման հիման վրա:

Փիլիսոփայական և հոգեբանամանկավարժական հետազոտություններում մշակվել են արժեքների դասակարգման բազմաթիվ տարբերակներ, որոնք առավելագույնս ընդգրկում են արժեքները:

Ա. Վ. Կիրյակովան դիտարկում է համամարդկային գերակա արժեքները՝ մարդը, գեղեցկությունը, կրթությունը, աշխատանքը, հայրենիքը, կյանքը՝ որպես անհատի և հասարակության գլոբալ արժեք (78):

Լ. Թորգոմյանը, հիմնվելով «արժեք» հասկացության մեկնաբանությունների վրա, պայմանականորեն առանձնացնում է արժեքների հետևյալ տեսակները՝ նյութական, տնտեսական, սոցիալական, հոգեբանական, բարոյական, գեղագիտական, ճանաչողական և այլն՝ ըմբռնելու մարդու բնույթն ու էությունը, այն ազդակները, որոնք դրդում են նրան դեպի գիտելիքը և որոշում նրա իմացական գործունեության շարժիչ ուժերը (19, էջ 6):

Անձի գործունեության երեք հիմնական բնագավառների առանձնացման հիման վրա առաջարկվում են հետևյալ արժեքները՝ հոգևոր, իմացական, սոցիալական, ընդ որում Մ. Ռոկիչը մշակել է մեթոդիկա՝ հիմնված արժեքների դասակարգման վրա: Նա տարբերում է արժեքների երկու խումբ՝

- տերմինալ կամ նպատակ-արժեքներ. այս արժեքներն արտահայտվում են այն համոզմունքներում, որ անձի գոյության վերջնական նպատակը դրանց նկատմամբ ձգտումն է,

- արժեք-միջոցներ, այսինքն՝ գործունեության որևէ ձև կամ անձի հատկանիշ նախընտրելի է ցանկացած իրավիճակում (138,139):

Արժեքների խմբերը պետք է արտացոլվեն կրթության բովանդակության մեջ: Սակայն այդ խնդիրը դժվար է իրականացնել այնպիսի բնութագրիչների բացակայության պատճառով, որոնք վերաբերում են առանձին արժեքներին, արժեքների այս կամ այն խմբին դրանց առնչությանը, ինչպես նաև հոգևոր և սոցիալական արժեքների համադրմանը (71, էջ 8):

Վ. Ա. Սլաստյոնինը առանձնացնում է կրթական հետևյալ արժեքները՝

- հաղորդակցման մշակույթի զարգացման արժեքներ,
- ինքնակատարելագործման արժեքներ,
- ինքնաարտահայտման արժեքներ,
- արժեքը՝ կապված անձի պահանջմունքների հետ (120):

Ս. Ս. Բուբնովան կառուցում է արժեքային կողմնորոշումների եռամակարդակ մոդելը՝ արժեք-իդեալներ, արժեք-հատկանիշներ և անձի վարքի՝ արժեքային տեսանկյունից նպատակահարմար դրսևորման եղանակներ (52, էջ 38):

Ն.Ս. Ռոզովը մանրամասնորեն դասակարգել է ուսումնական գործընթացում յուրացվող արժեքները: Նա առանձնացնում է՝

- մարդասիրական արժեքներ, որոնք վերաբերում են մարդու իրավունքներին և արժանապատվությանը,
- սոցիալական արժեքներ, որոնք վերաբերում են առանձին մարդկանց և խմբերի փոխադարձ գործունեությանը քաղաքական, տնտեսական և իրավական ոլորտում,
- մշակութային արժեքներ, որոնք առնչվում են արվեստին, կրոնին, բարոյականությանը, ազգային ավանդույթներին,
- էկոլոգիական արժեքներ, որոնք վերաբերում են շրջապատող բնությանը, շրջակա միջավայրին, կենսաբանական բազմազանությանը (109, էջ 62):

Վ. Ա. Կարակոփսկին առաջադրում է հետևյալ արժեքները.

- Երկիր մոլորակը՝ մարդկության ընդհանուր տունը,
- հայրենիքը՝ յուրաքանչյուր մարդու համար միակը, եզակին, որը շնորհված է ճակատագրի կողմից,
- ընտանիքը՝ որպես հասարակության նախնական միավոր, անձի ձևավորման և գոյության միջավայր,
- աշխատանքը՝ որպես մարդկային կեցության հիմք, որն արտահայտում է մարդու սոցիալական էությունը,
- գիտելիքը՝ որպես ստեղծագործական աշխատանքի աղբյուր,
- մշակույթը՝ որպես կենսագործունեության հոգևոր և նյութական ոլորտներում մարդու կողմից կուտակված մեծագույն հարստություն,
- խաղաղությունը՝ մարդկանց, ժողովուրդների և պետությունների միջև համաձայնության, մարդկության գոյատևման կարևոր պայման,
- մարդը՝ որպես բացարձակ արժեք, բոլոր իրերի չափանիշը, դաստիարակության նպատակը, միջոցն ու արդյունքը (76):

Ս.Ի. Մասլովն առաջարկում է արժեքների հետևյալ խմբերը՝ բարոյական, իմացական, կրոնական, գեղագիտական, սոցիալական, նյութական (94):

Արժեքների այս դասակարգումը բխում է, կրթության բովանդակության ձևավորման, ուսումնադաստիարակչական գործընթացի կազմակերպման, տարրական կրթության բովանդակության յուրահատկության և կրտսեր դպրոցականների տարիքային առանձնահատկությունների հաշվառման դիդակտիկական սկզբունքներից: Այս մոտեցումն առավելագույնս արտահայտում է մեր կողմից քննարկվող հիմնախնդրի առանձնահատկությունները, այսինքն՝ ինչպիսի արժեքներ կարող են գերակայել լեզուների ուսուցման գործընթացում, և որ արժեքներին են հաղորդակցվում կրտսեր դպրոցականները իրենց կենսագործունեության ընթացքում:

Ն. Դ. Նիկանդրովն առանձնացնում է կրթական արժեքների երկու հիմնական խմբեր՝ ազգային և համամարդկային: Սահմանելով կրթական ազգային արժեքների գերակայությունը՝ նա հիմնավորում է, որ դրանք ազգային-հոգևոր հզոր արմատներ ունեն, և որ յուրաքանչյուր մարդու կյանքի սկզբունք պետք է լինեն տվյալ ժողովրդի մշակութային և մանկավարժական ավանդույթները (100, էջ 3):

Բ. Տ. Լիխաչովը կրթական արժեքները դասակարգում է հետևյալ մոտեցմամբ՝

- հավերժական՝ համամարդկային արժեքներ (հոգևոր-բարոյական, կրոնական արժեքներ),
- անցողիկ, որոնք փոփոխվում են՝ ըստ պատմամշակութային ժամանակաշրջանների գաղափարախոսության և հասարակական-տնտեսական հարաբերությունների, գաղափարաքաղաքական գերակայությունների (օր.՝ մասնագիտական արժեքներ),
- կայուն, օր.՝ էթնիկ, ազգային-մշակութային արժեքներ, կրթական ավանդույթներ,
- անհատական-անձնային, սոցիալ-հոգեբանական արժեքներ (ինքնաճանաչում, ինքնորոշում և այլն),
- փոխառնված արժեքներ, որոնք վերցված են այլ մշակույթներից (բառապաշար, էթնիկ հատկանիշներ և այլն) (91, էջ 17-20):

Վ.Ա. Կարակովսկին սահմանում է կրթական հետևյալ արժեքները՝ ստեղծագործություն, ազատություն, մարդ, անհատ, բացախոսություն (76, էջ 4-7):

Լեզուների ուսուցման գործընթացում շեշտադրվում է լեզվի դերը՝ որպես մարդկային կենսագործունեության տարբեր կողմերի արտահայտման միջոց:

Ուսումնական գործընթացում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցումը ենթադրում է ընդհանուր դիդակտիկական նպատակների առկայություն: Դա նշանակում է, որ լեզուների ուսուցման ընթացքում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման բովանդակությունը բնութագրվում է ընդհանուր կրթական խնդիրների լուծմամբ:

Կրտսեր դպրոցականների տարիքային առանձնահատկությունները արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման առումով այնպիսին են, որ հնարավորություն չեն ընձեռում տարրական դպրոցի ուսումնական գործընթացում ներառել բոլոր արժեքները. այստեղ առաջնային նշանակություն են ձեռք բերում նրանց հասկացողությանն ու հոգեբանությանը մատչելի, կենսափորձից բխող արժեքները: Լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման բովանդակության մեջ պետք է արտացոլվեն այնպիսի արժեքներ, որոնք բխում են սովորողների արժեկողմնորոշիչ ոլորտի զարգացման և տարիքային առանձնահատկություններից:

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանն ուղղված գործունեության կազմակերպումը չի սահմանափակվում միայն կրթության բովանդակության մեջ այս կամ այն արժեքի ներմուծմամբ: Այն ենթադրում է մանկավարժական ներգործության ակտիվ ձևերի ու միջոցների օգտագործում: Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման նպատակով անձի վրա արտաքին ներգործության բազմազանության մեջ առավել հաճախ են առանձնացվում այդ գործընթացի իմացական-ճանաչողական, հուզական և գործունային բաղադրատարրերը:

Իմացական-ճանաչողական բաղադրատարրը գիտելիքների, հայացքների համոզմունքների, պատկերացումների, կարծիքների ամբողջությունն է, որը ձևավորվում է իմացական-ճանաչողական գործընթացում և սոցիալական փորձի արդյունքում:

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի հուզական-գնահատողական բաղադրատարրը ներառում է շրջակա աշխարհի նկատմամբ ձևավորված հույզերը, ապրումները, զգացումները: Գործունային բաղադրատարրը ներառում է անձի գործունեությունը, վարքային դրսևորումները, արարքները, դրդապատճառները, կողմնորոշումները, միտումները:

Այս բաղադրիչները փոխապայմանավորված են և արտահայտում են կրտսեր դպրոցականների կենսագործունեության բոլոր կողմերը:

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում դրական արդյունքների հասնելու համար պետք է կարևորել բաղադրատարրերից յուրաքանչյուրի վրա արդյունավետ ներգործությունն ու դրանց նպատակային փոխազդեցությունը:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացն արտացոլում է կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում նրա ներգրավվածության աստիճանը, դասարանային և արտադասարանային գործունեության ընթացքում ձեռք բերած գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները, աշխարհի նկատմամբ հուզական-գնահատողական վերաբերմունքը, դիրքորոշումն ու դրանց հիման վրա որոշակի գործունեության իրականացման դրդապատճառներն ու պատրաստակամությունը:

Կրտսեր դպրոցականների մեջ շատ արժեքներ սկզբնական շրջանում ձևավորվում են հուզական ընկալման արդյունքում՝ առանց տրամաբանական հիմնավորման: Այդ տարիքում երեխան բախվում է շատ արժեքների հետ, որոնք սկսված յուրացնում է՝ առանց իմաստավորելու:

Մանկավարժահոգեբանական մի շարք հետազոտությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս առանձնացնել կրտսեր դպրոցականների կողմից արժեքների յուրացման հետևյալ փուլերը: Առաջին փուլը կապված է օբյեկտի հուզական ընկալման հետ. սկզբում երեխան օբյեկտը, երևույթը, դեպքը, իրադարձությունը ընկալում է հուզականորեն, իր հուզական-զգայական ոլորտի զարգացման մակարդակի համեմատ, ապա իր հասկացողության համեմատ գիտակցում, արժևորում է ընկալվող օբյեկտի անձնական և հասարակական նշանակությունը (108, 131, 132):

Կրտսեր դպրոցականների կողմից արժեքների հուզական ընկալումն իրականանում է ըստ իրենց սոցիալական փորձի, որի արդյունքում էլ ձևավորվում են

վարքային դրսևորումները: Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման այսօրինակ հաջորդականության համաձայն՝ Ս.Ի. Մասլովն առաջարկում է տարրական դպրոցի կրթության բովանդակության մեջ հուզական-արժեքային բաղադրատարրի ձևավորման համար կիրառել համարժեք հույզերի ձևավորման մեթոդը (94, էջ 96):

Համարժեք հույզերի ձևավորման մեթոդի էությունն է կրտսեր դպրոցականներին մղել առարկաների, դեպքերի, իրադարձությունների նկատմամբ հուզական անդրադարձի, որի հիման վրա իրականանում է ճանաչողական գործունեությունը:

Հուզազգայական ընկալումն ու տպավորությունը կրտսեր դպրոցականներին հնարավորություն են ընձեռում գիտակցել արժեքների նշանակությունը: Այնուհետև արժեքների հուզական ընկալումն ամրապնդվում է սովորողների իմացական-ճանաչողական ոլորտի վրա ակտիվ ազդեցությամբ:

Կրտսեր դպրոցականների իմացական-ճանաչողական ոլորտի վրա ազդեցության միջոցներից են ներշնչանքը, կայուն համոզմունքների ձևավորումը, գնահատումը:

Հուզական ընկալումների հիման վրա ձևավորվում են հայացքները, համոզմունքները, որոնք ըստ Բ. Օ. Նիկոլայևիչի, այնուհետև դառնում են վարքային-գործունային դրսևորում (101):

Հայացքն անձի՝ բնական, հասարակական երևույթների առարկաների մասին դատողություններն ու գնահատումներն են (4, էջ 327): Եթե առարկաների, երևույթների, դեպքերի, իրադարձությունների նկատմամբ դպրոցականները դրսևորում են քննադատական վերաբերմունք, քննարկում են, փաստարկում, պատճառաբանում, ապա դա նշանակում է, որ նրանք ունեն որոշակի հայացքներ:

Համոզմունքները՝ որպես անձի գիտակցված պահանջմունք, կապված են իրականության նկատմամբ գիտակցված և քննադատական վերաբերմունքի ձևավորման հետ (113, էջ 456):

Համոզմունքի մեջ են արտահայտվում դպրոցականների հոգեբանական համոզվածությունը, ինչ-որ բանի մեջ վստահ լինելու մղումը, կամքը,

հաստատականությունը: Համոզմունքը նպատակասլացության դրսևորում է, իր ճշմարտացիության հուզական վերապրումը: Ներշնչանքի մեջ խտանում են այս կամ այն իրավիճակի վերաբերյալ տպավորիչ ապրումները: Արժեքների ընկալման և գնահատման գործում մեծ դեր ու նշանակություն ունեն հույզերը, հուզական ապրումների բազմազանությունը: Հիացմունքը, ուրախությունը, արիությունը, գթասրտությունը, խղճի զգացումը, գոհունակությունը, թախիժը, տխրությունը, հիասթափությունը, հուսահատությունը, երախտագիտությունը հուզական այնպիսի ապրումներ են, որոնք օգնում են գնահատել, ճիշտ ընտրություն կատարել, անհաշտ լինել անարդարության, հրճվանք զգալ բարու և արդարի, ատելություն և անհանդուրժողականություն՝ անարդարի, չարի նկատմամբ: Հուզական ապրումների ձևավորման գործում մեծ դեր ունի ուսուցիչը. նրա խոսքը, վերաբերմունքը հատկապես մեծ նշանակություն ունեն կրտսեր դպրոցականների հուզական-արժեքային վերաբերմունքի ձևավորման գործում (65, էջ 134):

Գնահատումը անձի գործունեության համար նշանակալի օբյեկտի բնութագրումն է նրա պահանջմունքների բավարարման տեսանկյունից, որը դրսևորվում է անձի՝ արդեն ձևավորված նախասիրությունների հիման վրա: Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման ընթացքում մեծ դեր է խաղում մանկավարժական գնահատումը, որը նպաստում է սովորողների արժեքային ընտրությանը (93): Մենք կարևորում ենք նաև ընտրության իրավիճակների ձևավորումը:

Ընտրությունը այնպիսի գործընթաց է, որում առկա են հուզականային և գիտակցական բաղադրատարրերը, այսինքն՝ արարքի հուզական ընկալումից մինչև տրամաբանական իմաստավորում: Դա կապված է ապրումների ու դրդապատճառների բախման հետ և բարենպաստ ազդեցություն ունի արժեքային կողմնորոշումների ավելի խոր ու արդյունավետ ձևավորման վրա:

Տարրական ուսուցման համակարգում հետազոտվող հիմնախնդրի տեսանկյունից մանկավարժական տեխնոլոգիաները ընտրվում են՝ հաշվի առնելով լեզվական

առարկաների յուրահատկությունները: Ուսումնասիրվող լեզվական նյութում հուզական անդրադարձը և արժեքային շեշտադրումները արտահայտվում են ստեղծագործությունների միջոցով, որոնք արտացոլում են մեզ շրջապատող աշխարհին իր ողջ խորությամբ, կապերով ու փոխհարաբերություններով: Լեզվական նյութի առանձնահատկությունների հաշվառումը, դասավանդման նոր մեթոդները շեշտադրում են ընդհանուր դիդակտիկական մեթոդների որոշակիացման անհրաժեշտությունը: Խնդրին այսօրինակ մոտեցումը նպաստում է կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանը ուսուցման նոր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ: Այս մոտեցումը մշակվել է Ա. Դ. Դեյկինայի , Բ. Եսաջանյանի, Ի. Կ. Ժուրավյովի, Լ. Մ. Կոսարևայի, Վ. Վ. Կրասևկու, Դ. Ա. Լեոնտևի, Մ. Ռ. Լվովի, Լ. Վ. Շչերբայի հետազոտություններում (64, 68, 69, 81, 82, 87, 92, 133):

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում նպատակահարմար է կիրառել ուսումնական այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք ուղղված են ուսումնական նյութի մեջ ամփոփված արժեքների յուրացմանը:

Առաջադրանքները, վարժությունները արտացոլում են ուսումնական նյութի յուրացման գործնական կողմը:

Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանը նպաստում են հատկապես գործնական մեթոդները, որոնց թվում են վարժությունները (գրավոր, բանավոր, գրաֆիկական և այլն): Վարժությունների առանձնահատկությունն այն է, որ դրանց կատարման ընթացքում ձեռք բերված գիտելիքները, տեղեկատվությունը կիրառվում է գործնականում, այսինքն՝ վարժության կատարումը ենթադրում է մտավոր և գործնական կողմերի առկայություն: Բանավոր վարժությունները զարգացնում են հիշողությունը, մտագործունեությունը, ստեղծագործական կարողությունները, խոսքի մշակույթը, առոգանությունը, ճիշտ հնչերանգը, ուժով: Գրավոր վարժություններ կատարելիս դպրոցականները կենտրոնացնում են ուշադրությունը, առաջին պլան են

մղվում խոսքի տրամաբանականությունը, բառօգտագործման հմտությունները, ոճական կողմը, քերականական գրագիտությունը:

Լեզուների ուսուցման գործընթացում կիրառվում են նաև գրաֆիկական վարժություններ. սովորողները յուրացված նյութի հիման վրա ստեղծում են ալբոմներ, կառուցում են աղյուսակներ, գծագրեր, որոնցում կատարում են դասակարգումներ, խմբավորում են արժեքներ:

Տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցման ընթացքում վարժություններն ու առաջադրանքները լայն կիրառում ունեն:

Լեզուների տարրական ուսուցման մեթոդիկայում առանձնացվում են նախապատրաստական, մարզողական, վերլուծական, կիրառական, ստեղծագործական և այլ տիպի վարժություններ (16, էջ 190-191): Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման տեսանկյունից նպատակահարմար է կիրառել մարզողական, կիրառական, ստեղծագործական վարժությունները: Մարզողական վարժությունները մտքերը արտահայտելու, ընտրելու, դասդասելու, խմբավորելու, ամբողջացնելու հանձնարարություններ են, որոնք կատարվում են բնագրերի, տեքստերի շուրջ: Կիրառական վարժությունները նպաստում են յուրացված գիտելիքների ստեղծագործաբար կիրառմանը, գնահատողական վերաբերմունքի, տեսակետի, համոզմունքների ձևավորմանը, հույզերի, ապրումների, երևակայության արտահայտմանը:

Ստեղծագործական վարժությունները լավագույնս նպաստում են կրտսեր դպրոցականների արժեքային-գնահատողական դատողությունների ձևավորմանը, զարգացնում են երևակայությունը, տրամաբանությունը, հիշողությունը:

Քերականական և խոսքի կառուցման առաջադրանքների կատարման ժամանակ կարևորվում է ուսուցչի աջակցող գործառույթը: Լեզուների ուսուցման մեթոդիկայում լայնորեն օգտագործվում են այնպիսի վարժություններ, որոնք կրտսեր դպրոցականներին հաղորդակցում են գրական ստեղծագործություններին, նպաստում

են ինքնուրույն խոսքի կառուցմանը, ինքնարտահայտմանը, ստեղծագործական կարողությունների ձևավորմանը:

Այսպիսով՝ տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում սովորողների կողմից յուրացվում են արժեքներ՝ արտացոլված ուսումնական նյութի բովանդակության մեջ:

1.3. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բաղադրատարրերը

Մայրենի, օտար լեզուների և մաթեմատիկայի ուսուցման ընթացքում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բովանդակային բաղադրատարրը բնութագրվում է մայրենի, օտար լեզուների և մաթեմատիկայի առանձնահատկություններով:

Հետազոտվող հիմնախնդրի տեսանկյունից մենք դիտարկում ենք այն արժեքները, որոնք դրսևորվում են՝

- գեղարվեստական, գիտահանրամատչելի տեքստերում, ժողովրդական մանրապատում ստեղծագործություններում՝ առած-ասացվածքներում, հանելուկներում, հեքիաթներում,
- գրավոր խոսքի զարգացմանն ուղղված գրավոր խոսքի տեսակներում (թելադրություն, փոխադրություն, շարադրություն, գործնական գրություններ և այլն), ինչպես նաև լեզվի յուրացմանը նպաստող վարժություններում ու առաջադրանքներում,
- լեզվի գործառույթներում,
- տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցման նպատակներում,
- մայրենի լեզվի և մաթեմատիկայի առարկայական չափորոշիչներում:

Լեզուն մտածողության ձևավորման ու հասարակական հաղորդակցման միջոցի ընդհանուր ու միասնական համակարգն է (2, էջ 16):

Լեզվի հիմնական գործառույթներն են՝ հաղորդակցական, ճանաչողական, տեղեկատվական, արտահայտման, ներազդման, նշանակողական, տեղեկատվական,

ազգային-մշակութային ավանդույթների պահպանման ու փոխանցման, մտքերի ձևավորման ու արտահայտման, էմոտիվ և այլն:

Հաղորդակցական (կոմունիկատիվ) գործառույթը ենթադրում է խոսքային հաղորդակցում: Տարրական ուսուցման համակարգում այս գործառույթի իրականացումը նշանակում է մեր կողմից ուսումնասիրվող գործընթացի բովանդակության մեջ այնպիսի արժեքների դիտարկում, որոնք արտահայտվում են փոխադարձ շփման, բարեկիրթ հաղորդակցման ընթացքում:

Շփման ու հաղորդակցման արժեքային կողմը բնութագրում է մարդու՝ այլոց հետ համակեցության, սոցիումում դրսևորվելու, մարդկանց հետ շփվելու պահանջմունքը (95, էջ 20): Այս պարագայում հատուկ նշանակություն է ձեռք բերում խոսքային հաղորդակցման մշակույթը, լեզվական միջոցներով զրուցակցի վրա ներգործելու կարողությունը: Հաղորդակցական կարողությունն արտահայտվում է նրանով, որ կրտսեր դպրոցականը կարողանա լսել, ընկալել, բանավիճել, համարժեք վերաբերմունք դրսևորել, տրամաբանված խոսք կառուցել: Ըստ Ս.Ի.Մասլովի շփման ու հաղորդակցման արժեքները վերաբերում են սոցիալական արժեքների խմբին (95):

Քաղաքավարությունն ու բարեկրթությունը՝ որպես արժեքային հասկացություններ, բնութագրում են անձի՝ շրջապատող մարդկանց նկատմամբ հարգանքի վրա հիմնված հարաբերություններ ձևավորելու ձգտումը: Բնականաբար նշված հատկանիշները ընդգրկվում են բարոյական արժեքների խմբում: Քաղաքավարությունն ու բարեկիրթ վերաբերմունքը դրսևորվում են խոսքային հաղորդակցման մշակույթի, հարգալից դիմելաձևերի, արտահայտչամիջոցների, բառապաշարի գործածման մեջ:

Տեղեկատվական գործառույթի տեսանկյունից լեզուն դիտարկվում է որպես հաղորդման միջոց. այն մարդկության փորձի ու իմացության, գիտակցված գործունեության ընթացքում կուտակված գիտելիքների համակարգման ու լեզվական ձևակերպման միջոց է: Այդ գործառույթը մեր կողմից ուսումնասիրվող գործընթացի բովանդակության մեջ բացահայտում է իմացական արժեքները (գիտելիքներ, ճանաչողություն): Գիտելիքը հասարակական փորձով ստուգված և իրականության

տրամաբանական յուրացման արդյունքն է, որը համարժեք է մարդու գիտակցության մեջ այդ իրականության արտացոլմանը (105, էջ 17):

Ազգային-մշակութային ավանդույթների պահպանման ու փոխանցման գործառույթն իրականացնում է ժամանակների միջև կապը, որը հնարավորություն է ընձեռում լեզվի մեջ պահպանել ազգային մշակույթը և փոխանցել սերնդեսերունդ: Այն դրսևորվում է սոցիալական (ազգ, ժողովուրդ, ազգային մշակույթ, հայրենիք, մայրենի), իմացական (ազգային մշակույթի, պատմության վերաբերյալ գիտելիքներ), գեղագիտական (աշխարհընկալումը՝ արտահայտված բառերով, պատկերի գեղագիտություն ու ներդաշնակություն) արժեքների ձևով:

«Ազգ» և «Ժողովուրդ» հասկացությունները դիտարկվում են որպես միասնական, ամբողջական, պատմականորեն ձևավորված էթնիկ հանրություն: Ազգային արժեքներին հաղորդակցվելը նախնիների ավանդույթները պահպանելու, շարունակելու, դրանց հավատարիմ մնալու համոզմունք է, սեր դեպի հայրենի բնօրրանը: Անձի համակողմանի ու ներդաշնակ ձևավորման կարևոր նախապայման է այն ըմբռնումը, որ ազգային մշակույթը ժողովրդի պատմական հիշողության մեջ հազարամյակների ընթացքում խտացած արժեքների շտեմարան է:

Ազգային մշակույթը, որն արտացոլվում է լեզվում, արտահայտում է լեզվի հարստությունը, պատկերավորումն ու արտահայտչությունը, գեղեցկությունը: Գեղեցիկը, ըստ Ս.Ի. Օժեգովի, մարմնավորում է այն ամենը, ինչը գեղագիտական վայելք է պարգևում (105, էջ 304): Գեղագիտական օրենքներին համապատասխանությունը դրսևորվում է ներդաշնակության մեջ. լեզվում ներդաշնակությունն արտահայտվում է գրականության, հատկապես բանահյուսության մեջ:

Լեզվի շփման գործառույթը ենթադրում է համամարդկային մշակույթի յուրացում հատկապես գեղարվեստական ստեղծագործությունների թարգմանությունների միջոցով: Այն ընդլայնում է արժեքների սահմանները՝ սոցիալական (ընդհանուր մարդկության արժեքները), իմացական (գիտելիքը՝ որպես համամարդկային մշակույթի արտահայտություն), գեղագիտական (աշխարհում գեղեցկությունն ու ներդաշնակությունը, խոսքի գեղագիտությունն ու մշակույթը՝ որպես արժեք):

Լեզվի հուզական գործառույթը կապված է հույզերի ու զգացմունքների արտահայտման հետ: Առավելագույն հուզական ներգործության հնարավորություններով են օժտված գեղարվեստական կերպարները:

Հուզական գործառույթը կարևոր դեր ունի նաև առօրյա շփումներում: Այն նպակակառուցված է բարոյական (հուզական արձագանքը՝ որպես արժեք) և գեղագիտական (գեղեցիկի զգացումը՝ որպես արժեք) արժեքներին հաղորդակցմանը:

Խոսքային ներգործության գործառույթը ենթադրում է որևէ մեկին որոշակի արարքի մղելու խնդրանք, հորդոր, հրաման, դրդում, այսինքն՝ արտահայտում է խոսողի կամային վերաբերմունքը: Այս գործառույթը ենթադրում է այն, որ սոցիալական միջավայրը ըմբռնվում է որպես արժեք:

Մտքերի ձևակերպման և արտահայտման գործառույթը նշանակում է, որ ցանկացած միտք հնչյունային թաղանթ և արտահայտություն է ստանում: Այս գործառույթի իրականացումը ենթադրում է իմացական (մտածողությունը, մտքերը ձևակերպելու և արտահայտելու կարողությունը՝ որպես արժեք) և գեղագիտական (մտքերի գեղեցիկ և ներդաշնակ ձևակերպումը՝ որպես արժեք) արժեքներին հաղորդակցում:

Լեզվի կարգավորիչ գործառույթը դրսևորվում է անձի վարքում: Այն արտահայտում է նախատեսվող գործողությունների հաջորդական իրականացումը, մարդկային փոխհարաբերությունների, կենցաղի և բարոյական հարաբերությունների կազմակերպումն ու կարգավորումը և նպաստում է բարոյական արժեքների յուրացմանը: Այս տեսանկյունից հետազոտողների կողմից առաջարկվել են ուսումնական առարկաների դասակարգումներ՝ ըստ դրանց գործառույթների (84):

Մայրենի և օտար լեզուների առարկաներում, ըստ Վ.Ս. Լեդնևի, առանձնացվում են հաղորդակցական գեղագիտական կողմերը ընթերցանության համար նախատեսված գեղարվեստական տեքստերի հիման վրա (84):

Չնայած դասակարգան բազմաթիվ մոտեցումներին՝ հետազոտողները միասնական են այն հարցում, որ լեզվի բնագավառի առարկաներն իրականացնում են տարբեր գործառույթներ, այսինքն՝ այդ առարկաներից յուրաքանչյուրն անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման տեսանկյունից ունի իր առանձնահատկությունները: Տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցման կառուցվածքն ու

բովանդակությունը միասնական են. դա թույլ է տալիս եզրակացնել, որ տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցումն ինտեգրվող համակարգ է: Այսպես, օրինակ, մայրենի լեզվի դասը ինտեգրվում է գեղարվեստական ընթերցանության դասի հետ՝ ուսումնական ձեռնարկներում գեղարվեստական տեքստերի ներմուծմամբ: Կրտսեր դպրոցականների պատկերավոր մտածողության և հուզական ընկալման շնորհիվ գեղարվեստական տեքստերի բովանդակության ներգործությունը կրտսեր դպրոցականի ներաշխարհի վրա պետք է համարվի լինի քերականական առաջադրանքների կատարմանը, մանավանդ, որ առաջադրանքները բխում են տեքստերի բովանդակությունից:

Այսպիսով՝ տարրական դպրոցում լեզվական բնագավառի ուսումնական առարկաներից յուրաքանչյուրը ունի մի քանի գործառույթ:

Այս գործառույթներից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի արժեքային ներուժ, որը բացահայտում է սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորան հիմնական ուղղությունները:

Տարրական դպրոցում լեզվի գործառույթներին լեզուների ուսուցման նպատակների համապատասխանությունն իր արտացոլումն է գտնում կրթության բովանդակությանը ներկայացվող պահանջներում: Տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցումն ուղղված է հետևյալ հիմնական նպատակների իրականացմանը՝

1. կրտսեր դպրոցականների իմացական զարգացում, մայրենի և օտար լեզուների վերաբերյալ գիտելիքների և ունակությունների, դրանց օրինաչափությունների ու փաստերի վերլուծության և ընդհանրացման փորձի ձևավորումը: Այդ նպատակի իրականացումը նպաստում է առաջին հերթին իմացական արժեքների ձևավորմանը (լեզվի իմացություն և լեզվի մասին գիտելիքներ),

2. կրտսեր դպրոցականների խոսքի զարգացում, նրանց մեջ խոսքային գործունեության հիմնական տեսակների ձևավորում, խոսքային հաղորդակցման մշակույթի դաստիարակում, որն ըմբռնվում է իբրև երեխաների հաղորդակցումը սոցիալական արժեքներին,

3. կրտսեր դպրոցականների գեղագիտական ճաշակի ձևավորում. լեզվի ուսուցումը զուգորդվում է գեղագիտական արժեքների յուրացմանը,

4. սովորողների ստեղծագործական կարողությունների զարգացում, որը նպաստում է նրանց մեջ իմացական, սոցիալական, գեղագիտական, բարոյական արժեքների ձևավորմանը,

5. սովորողների ազգային և համամարդկային մշակութային արժեքներին հաղորդակցում, որը ձևավորում է նրա սոցիալական, իմացական, գեղագիտական, բարոյական արժեքային կողմնորոշումները:

Տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների ուսումնասիրման նպատակների համադրումը դրանց գործառույթներին թույլ է տալիս ձևավորվող արժեքային կողմնորոշումների մեջ առաջնայնություն վերապահել իմացական արժեքներին:

Ուսուցվող լեզվական նյութի յուրացումը ենթադրում է խոսքային գործունեության ու լեզվի մշակույթի տիրապետման ընթացքում համադրել իմացական և սոցիալական արժեքները:

Կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգի ձևավորման գործընթացի բնութագիրը միակողմանի կլիներ, եթե այդ համատեքստում չդիտարկվեր մաթեմատիկայի և «Ես և շրջակա աշխարհը» ինտեգրված դասընթացի արժեքային ներուժը:

Մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացը նույնպես նպաստում է կրտսեր դպրոցականների մեջ այնպիսի արժեքների ձևավորմանը, ինչպիսիք են՝ բարությունը, ճշմարտությունը, սերը, երախտագիտությունը, փոխօգնությունը. «նման հնարավորություն են տալիս վարժությունների, խնդիրների լուծման, թեորեմների ու դրանց ապացուցումների վերաբերյալ մաթեմատիկական առաջադրանքները» (26, էջ 12):

Այսինքն՝ մաթեմատիկական կրթությունը նույնպես էական է կրտսեր դպրոցականների մտավոր, բարոյական, գեղագիտական, էկոլոգիական արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում, ինչպես հասարակագիտական և բնագիտական առարկաները:

Ըստ Հ.Միքայելյանի՝ մաթեմատիկան, հանրակրթության միջոցով նրա ուսուցումը ճշմարտության որոնման գործընթաց է, իսկ մաթեմատիկայից ստացած գիտելիքները

անառարկելի ճշմարտություններ են (համենայն դեպս՝ այդպես են ընկալվում հասարակության կողմից), որոնք նաև հավաստի աներկբայելի աղբյուր են (26, էջ 11):

Մայրենի և օտար լեզուների ինչպես նաև մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում յուրացվում են և ձևավորվում հետևյալ արժեքները՝

ա) գեղագիտական արժեքների ոլորտում՝

- գեղագիտական պահանջմունքներ, զգացմունքներ, հույզեր և ապրումներ,
- գեղագիտական ընկալում, զարգացում և ճաշակ,
- գեղեցիկը, վեհը և կատակերգականը:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի գեղագիտական արժեքների հետ մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացի կապը: Նշված գործընթացը՝ մաթեմատիկական հասկացությունների և դրանց միջև կապերի վերացական բնույթի պատճառով հարուցում է ընկալման որոշակի դժվարություններ, սովորողներին պահում է երկարատև լարվածության մեջ:

Այս իրողություններն առավել ցայտուն են դրսևորվում տարրական դպրոցում: Հաղթահարման ճանապարհներից մեկն ուսուցման գործընթացում գեղագիտական արժեքների ներառումն է: Գեղեցիկի առկայությունը թույլ է տալիս սովորողին դրսևորելու նաև տոկունություն, հետևողականություն, նպատակասլացություն և կամային այլ հատկանիշներ:

բ) բարոյական արժեքների ոլորտում՝

- մարդկանց հետ փոխհարաբերությունների, շրջակա միջավայրում կատարվող երևույթների, իրադարձությունների համարժեք ընկալում,
- բարու, սիրո, արդարության և բարոյական այլ արժեքների ձևավորում:

Լեզվի պարագայում արժեքների դրսևորումը կարող է իրականացվել գրական ստեղծագործությունների (առանձնապես՝ հեքիաթների) հերոսների վարքագծի միջոցով: Իսկ մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում շփումը ճշմարտություն արտահայտող բանաձևերի հետ ձևավորում է, օրինակ, արդարության արժեքը:

Ընդհանրացնելով շարադրվածը՝ կարելի է հավաստել, որ հետազոտվող գործընթացի բովանդակության մեջ պետք է ներառվեն արժեքների հետևյալ խմբերը՝ իմացական, սոցիալական, գեղագիտական, բարոյական:

Նշված բնագավառների առարկաների նպատակներում և գործառույթներում առկա գերակա խնդիրները պայմանավորում են արժեքների խմբերի աստիճանականության սահմանումը:

Լեզուն մարդկության սոցիալական փորձի, տեղեկատվության փոխանցման և հաղորդման միջոց է: Գիտելիքը մարդու կողմից բնական և հասարակական երևույթների, օբյեկտիվ իրականության արտացոլումն է գիտության փաստերի, պատկերացումների, հասկացությունների և օրենքների ձևով: Դրանք արտահայտում են հասարակական-պատմական պրակտիկայի ընթացքում մարդկության կողմից ընդհանրացված կոլեկտիվ փորձը, պրակտիկայում ստուգված օբյեկտիվ իրականության ճանաչողության արդյունքը, որն արտացոլվում է մարդու գիտակցության մեջ, որը համարժեք է մարդու գիտակցության մեջ այդ իրականության արտացոլմանը:

Լեզվի միջոցով պահպանվում և փոխանցվում են ազգային-մշակութային ավանդույթները: Ազգային մշակույթի, պատմության վերաբերյալ գիտելիքները, ազգային ավանդույթները, սովորույթները, ծիսական և կրոնական տոները սերնդեսերունդ են անցնում բանահյուսական նմուշների միջոցով և արտահայտում են ժողովրդի սոցիալական, բարոյական արժեքները (123):

Ազգային արժեքներին հաղորդակցվելը նախնիների ավանդույթները պահպանելու, շարունակելու, դրանց հավատարիմ մնալու համոզմունք է, սեր դեպի հայրենի բնօրրանը: Անձի համակողմանի ու ներդաշնակ ձևավորման կարևոր նախապայման է այն ըմբռնումը, որ ազգային մշակույթը ժողովրդի պատմական հիշողության մեջ հազարամյակների ընթացքում խտացած արժեքների շտեմարան է:

Լեզուն արտահայտում է ազգային ինքնագիտակցությունը, հոգևոր հարստությունը, ոգին, ինքնությունը, բնավորությունը, հոգեբանությունը: Լեզուն օբյեկտիվ իրականության արտացոլման բարձրագույն միայն մարդուն հատուկ միջոց է, որի միջոցով մարդն իմաստավորում է իր կեցությունը: Լեզուն ամփոփում է կենսական, սոցիալական, պատմամշակութային հզոր տեղեկատվություն: Լեզուն խտացնում է ժողովրդի պատմական հիշողությունը՝ արժեքները, պատկերացումները, բարոյական ըմբռնումները:

Լեզուն հուզական ներգործություն ունի. լեզվի բառապաշարի, ձայնարկությունների միջոցով հնարավոր է արտահայտել բազմապիսի հույզեր ու զգացումներ՝ ուրախություն, բերկրանք, տխրություն, թախիժ, գորով, կարեկցանք, գթասրտություն, տառապանք, զայրույթ, ցասում և այլն: Այդ հույզերն ու զգացումներն արժեքային մեծ ներուժ ունեն:

Հուզական զգայունությունը, կարեկցանքը, ապրումակցումը անձի՝ այլոց նկատմամբ մարդասիրական վերաբերմունքի դրսևորումն են: Ապրումակցումը անձի հուզական այնպիսի վիճակն ու ապրումն է, որ նա զգում է դիմացինի նկատմամբ՝ նրա հուզական հոգեվիճակի նույնականացման հիման վրա (54, էջ 48-55):

Լեզուն արտահայտում է նաև խոսողի կամային վերաբերմունքը՝ դրանով բացահայտելով նրա արժեքային դիրքորոշումը, բարոյականային և սոցիալական արժեքները:

Լեզուն ազդում է մարդկային փոխհարաբերությունների, կենցաղի և բարոյական հարաբերությունների վրա, և նպաստում է բարոյական արժեքների յուրացմանը: Դրանք հատկապես այն արժեքներն են, որոնք վերաբերում են մարդկային փոխհարաբերություններին, բարեկիրթ հաղորդակցմանը, վարվելակերպին, հասարակության մեջ վարվելաձևին, խոսքի մշակույթին, արտահայտչամիջոցների, բառապաշարի ընտրությանը, խոսքի՝ ըստ տարբեր իրադրություններում ոճական կողմին:

Տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցման կառուցվածքն ու բովանդակությունը միասնական են: Մայրենի լեզվի դասը ինտեգրվում է գեղարվեստական ընթերցանության դասի հետ՝ ուսումնական ձեռնարկներում գեղարվեստական տեքստերի ներմուծմամբ: Կրտսեր դպրոցականների պատկերավոր մտածողության և հուզական ընկալման շնորհիվ գեղարվեստական տեքստերի բովանդակության ներգործությունը կրտսեր դպրոցականի ներաշխարհի վրա պետք է համարժեք լինի քերականական առաջադրանքների կատարմանը, մանավանդ որ առաջադրանքները բխում են տեքստերի բովանդակությունից: Այս մոտեցմամբ քերականական նյութը հեշտությամբ է յուրացվում, քանի որ մատուցվում է գեղարվեստական խոսքի միջոցով:

Ընթերցանության դասերի ընթացքում ձևավորվում են սովորողների լեզվական ճաշակն ու խոսքային մշակույթը. ստեղծվում է լեզվական-մշակութային միջավայր: Ընթերցանության տեքստերը դպրոցականի բառապաշարի հարստացման մեծ հնարավորություն են ընձեռում՝ նրա գրավոր ու բանավոր խոսքը զրույցներում, գրավոր աշխատանքի տարբեր տեսակներում սահուն, անկաշկանդ, պատկերավոր արտահայտելու համար:

Տարրական դպրոցում լեզվական բնագավառի ուսումնական առարկաները նպաստում են լեզվի տեսական հիմունքների ուսումնասիրմանը, խոսքային գործունեության իրականացմանը, գեղագիտական և բարոյական արժեքների ձևավորմանը գեղարվեստական խոսքի միջոցով:

Լեզվի ուսումնասիրման այս տեսանկյունը բացահայտում է սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնական ուղղությունները: Լեզվի բառապաշարի յուրացումը, ձևաբանական, շարահյուսական գիտելիքները նպաստում են կրթության բովանդակության իմացական բաղադրատարրի իրագործմանը և այդպիսով կազմում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման իմացական-ճանաչողական բաղադրատարրի բովանդակությունը: Լեզվական հաղորդակցումը կազմում է գործունային բաղադրատարրի հիմքը:

Հուզական ներգործության միջոցներին տիրապետումը ընկած է հուզական բաղադրատարրի հիմքում:

Հանրակրթության համակարգում ուսումնական առարկաների գործառույթները միավորվում են որոշակի նպատակներով: Քանի որ տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցումն իրականանում է մի քանի առարկաների միջոցով, դրանց նպատակները և՛ մանկավարժական, և՛ մեթոդական հետազոտություններում միասնաբար են ներկայացվում: Այդ հետազոտությունները նվիրված են լեզուների ուսուցման նպատակների վերլուծությանն ու հիմնավորմանը:

Մեթոդամանկավարժական և մասնագիտական գրականության մեջ լեզուների ուսուցման բովանդակության ընտրության ժամանակ հիմնական ուշադրությանը հատկացվում է լեզվի գործնական-ճանաչողական կողմի յուրացմանը և դրա հիման վրա՝ լեզվի տիրապետմանը: Լեզուն յուրացնել նշանակում է ապահովել ուղղագրական-ուղղախոսական, բառակազմական, իմաստաբանական, քերականական, ոճական և գեղարվեստական կողմերի միասնությունը (63, 90, 95):

Լեզվական իմացությունը նշանակում է տվյալ լեզվի բառապաշարի, լեզվական և դարձվածքային միավորների իմացություն, բառակազմական, ձևաբանական, շարահյուսական, ոճական, գրականագիտական գիտելիքների ձեռքբերում, լեզվի քերականության յուրացում, գեղարվեստական տեքստերի վերլուծություն և ստեղծագործական վերարտադրում:

Ուղղագրական-ուղղախոսական կանոնների և նորմերի յուրացումն ապահովում է ուղղագրական գրագիտության բարձր մակարդակը և այդպիսով արժեքային վերաբերմունք ձևավորում ուսումնական նյութի նկատմամբ:

Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման նպատակներն առաջին հերթին ուղղված են ուսումնական տվյալ բնագավառին ներհատուկ գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների յուրացմանը, լեզվաբանական հասկացությունների տիրապետմանը, բառօգտագործման հնարավորությունների ընդլայմանը, խոսքային գործունեության

բոլոր տեսակների տիրապետմանը, բանավոր և գրավոր սահուն, կապակցված խոսքի զարգացմանը: Այնուհանդերձ լեզուների ուսուցման գործընթացում պետք է առաջնային նպատակ դիտվի նաև զարգացնող և դաստիարակչական կողմը:

Կ.Դ.Ուշինսկին լեզվի ուսուցման առաջնային նպատակ է դիտարկում երեխայի անձի զարգացումն ու դաստիարակումը, մայրենի և օտար լեզուների նկատմամբ սիրո և հետաքրքրության ձևավորումը, խոսքի մշակույթի զարգացումը, հատկապես մայրենիի զգացողությունը: Տեսական դասընթացի յուրացումը, տվյալ լեզվի համակարգի վերաբերյալ գիտելիքների ձեռքբերումը նպատակներ են, որոնք ապահովում են երեխայի կայուն դիրքորոշումները: «... Երեխան, ուսումնասիրելով մայրենի լեզուն, միայն պատմական հնչյուններ չէ, որ սովորում է, այլև հոգևոր կյանք և ուժ է ըմպում մայրենի լեզվի մայրական կրծքից», - գրում է Կ.Դ.Ուշինսկին (33, էջ 605-606):

Կ.Դ. Ուշինսկին իրավացիորեն լեզուն համարում է ժողովրդի այն մեծագույն արժեքը, որի մեջ ամփոփված է նրա կյանքը, հայրենիքը, պատմական անցյալը: Այս իմաստով լեզուն դաստիարակչական մեծ ներուժ ունի, և տիրապետելով տվյալ լեզվին՝ հնարավոր է յուրացնել նաև լեզուն կրող ժողովրդի արժեհամակարգը, մտածողությունը, կենսափիլիսոփայությունը (125):

Ի հաստատումն մանկավարժական նման մոտեցման՝ վերջին տարիներին լեզուների ուսուցման նպատակներին նվիրված հետազոտություններում շեշտադրվում են կրտսեր դպրոցականների զարգացման խնդիրները նրանց կողմից լեզուների տիրապետման գործընթացում, հատկապես մտավոր զարգացման, լեզվական մշակույթի բարձր մակարդակի, գեղագիտական ճաշակի և բարոյական հատկանիշների ձևավորման տեսանկյունից (37, 41, 49, 51, 103):

Տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցման նպատակներն արտացոլվում են կրթության բովանդակությանը ներկայացվող պահանջներում: Տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցումն ուղղված է մի շարք նպատակների իրականացմանը: Այդ նպատակներից առաջնայինը կրտսեր դպրոցականների ճանաչողական

կարողությունների, իմացական զարգացումը, մայրենի և օտար լեզուների վերաբերյալ գիտելիքների տիրապետումը, լեզվական հասկացությունների յուրացում է, որոնք կազմում են իմացական արժեքները:

Կարևոր նպատակ է կրտսեր դպրոցականների խոսքի զարգացումը, նրանց մեջ խոսքային գործունեության հիմնական տեսակների ձևավորումը, խոսքային հաղորդակցման մշակույթի զարգացումը, որոնք կազմում են սոցիալական արժեքները: Լեզվի ուսուցումն ուղղված է կրտսեր դպրոցականների գեղագիտական ճաշակի ձևավորմանը, գեղագիտական արժեքների յուրացմանը հայ և համաշխարհային գրական արժեքների հիման վրա:

Նշված արժեքների հիման վրա ձևավորվում են դպրոցականների ստեղծագործական մտածողությունը, երևակայությունը, տրամաբանությունը, նրանք հաղորդակցվում են ազգային ու համամարդկային հոգևոր արժեքներին:

Այսպիսով՝ մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում յուրացվող արժեքները կարելի է դիտարկել ըստ հետևյալ իմաստային խմբերի:

Իմացական-ճանաչողական արժեքներն ընդգրկում են ուսումնական տեղեկատվության արժեքային կողմի ընկալմանը: Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում այդպիսի տեղեկատվություն են պարունակում ուսումնական տեքստերը, վարժությունները, առաջադրանքները և այլն:

Սոցիալական արժեքները վերաբերում են հասարակական հարաբերություններին, բարեկիրթ հաղորդակցմանը, փոխշփումներին և այդ համատեքստում խոսքի մշակույթին:

Գեղագիտական արժեքներն անչվում են խոսքի գեղեցկության և ներդաշնակության ընկալմանը, գեղագիտական հույզերի և ապրումների դրսևորմանը, գեղագիտական ճաշակի ձևավորմանը:

Բարոյական արժեքներն անչվում են մարդկանց և շրջապատող աշխարհի փոխհարաբերությունների, երևույթների և իրադարձությունների արժեքային ընկալմանն ու գնահատմանը:

Լեզվական բնագավառի առարկաների նպատակներում և գործառույթներում արտացոլվում է դիտարկվող արժեքների յուրացումը կրտսեր դպրոցականների կողմից:

Կրտսեր դպրոցականների իմացական-ճանաչողական և հաղորդակցական գործունեությունը նպաստում է նրանց իմացական և սոցիալական արժեքների ձևավորմանը, իսկ բարոյական և գեղագիտական արժեքները հիմնականում ձևավորվում են ընթերցանության համար նախատեսված գեղարվեստական նյութերի ուսուցման ընթացքում:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բովանդակության նախագծման գործում կարևորվում են նրանց արժեկողմնորոշիչ ոլորտի զարգացման առանձնահատկությունները: Այդ գործընթացում խորապես պետք է հաշվի առնել կրտսեր դպրոցականների հուզագգայական ոլորտի առանձնահատկությունները, կենսափորձը, պահանջմունքները, հաղորդակցման պատրաստակամությունը, ընթերցանության մակարդակը, ուսումնասիրվող տեքստերի բարոյականային և գեղագիտական արժեքը:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բովանդակային կողմը համադրելով լեզվի գործառույթներին, տարրական դպրոցում լեզուների ուսուցման նպատակներին, երեխաների արժեկողմնորոշիչ ոլորտի զարգացման առանձնահատկություններին՝ կարող ենք առանձնացնել հետևյալ հիմնական արժեքները.

Իմացական-ճանաչողական արժեքներն ընդգրկում են գիտելիքը, աշխարհի ճանաչողությունը, գրականության, ժողովրդական բանահյուսության, պատմության և մշակույթի իմացությունը, բնության խոր ճանաչողությունն ու բնության երևույթների

ընկալումը, մարդու և բնության կապի արժևորումը, պատմամշակութային հուշարձանների ճանաչումը, նշանավոր մարդկանց կյանքի և գործունեության իմացությունը: Կրտսեր դպրոցականների համար լեզուն ճանաչողության միջոց է, ընթերցանությունը՝ որպես իմացության աղբյուր: Հետաքրքրասիրություն, երևույթների մեջ խորամուխ լինելու կարողություն, աշխարհընկալում, աշխարհաճանաչողություն, մտահորիզոնի ընդլայնումն իրականանում են ընթերցանության միջոցով: Այդ հատկանիշների վրա են ձևավորվում մտքի ճկունությունը, տրամաբանականությունը, եզրահանգելու, ամփոփելու, վերլուծելու, հիմնավորելու, համադրելու, վերացարկելու, գնահատելու, արժևորելու, գլխավորը երկրորդականից զատորոշելու, պատճառահետևանքային կապերը գիտակցելու կարողությունը: Լեզվական արտահայտչամիջոցների հարստությունը, դիպուկությունը, խոսքի դատողական, պատմողական, տրամաբանական, նկարագրական տարրերի համադրումը, մտքերը ճշգրիտ, հակիրճ և տրամաբանված արտահայտելու ունակությունը ձևավորվում են աստիճանաբար, երբ դպրոցականները գիտակցաբար և համակարգված ընթերցում են հանձնարարված գրքերը:

Սոցիալական արժեքները ներառում են հաղորդակցումը, փոխըմբռնման և հանդուրժողականության վրա հիմնված պարզ, հասկանալի, գրագետ, պատկերավոր, բարեկիրթ շփվելու, դիմացինին լսելու կարողությունը: Դա կարող է լինել գրքի, գրական հերոսի հետ հաղորդակցումից մինչև մշակույթների երկխոսություն:

Սոցիալական արժեքներն ընդգրկում են փոխհարաբերությունները միջավայրում՝ փոխըմբռնումը ընտանիքում, դպրոցում, հասարակության մեջ, շփում ծնողների, հասակակիցների, դասընկերների, ուսուցիչների, մեծահասակների հետ, ընկերությունն ու բարեկամությունը բարձր գնահատելու և որպես արժեք գիտակցելու կարողությունը:

Բարձրագույն արժեքներ են ազգային խորհրդանիշների, ժողովրդական ավանդույթների, սովորույթների, բնության, պատմաճարտարապետական և մշակութային հուշարձանների ճանաչումն ու պահպանումը:

խորհրդանիշը որևէ գաղափարի, կառույցի, հոգևոր կամ նյութական արժեքի խտացված արտահայտություն է, որն արտացոլում է տվյալ ժողովրդի ժառանգական հիշողությունը, և ազգային ավանդույթները:

Կրտսեր դպրոցականները պետք է իրենց հասկացողությունը մատչելի ընկալեն, գիտակցեն և արժևորեն ազգային խորհրդանիշները՝ դրոշմ, օրհներգը, զինանշանը, առարկայական խորհրդանիշները՝ լեռները, լճերը, տաճարները, եկեղեցիները, մշակութային խորհրդանիշները՝ հայ երգը, պարը, մտապատկերային խորհրդանիշները՝ հայոց արքաներին, պետական, քաղաքական, կրոնական, մշակութային գործիչներին: Երեխաները պետք է հարգանքով ու հպարտությամբ վերաբերվեն հայոց այբուբենին, «Սասնա ծռեր» դյուցազնավեպին, երկյուղածություն ունենան հայոց ցեղասպանության հուշակոթողի, Եռաբլուրի, հերոսամարտի վայրերի, պաշտամունքային տաճարների նկարմամբ, գիտակցեն խաչքարի, Մատենադարանի հոգևոր-արժեքային բովանդակությունը:

Մայրենի և օտար լեզուներով ստեղծված գրականությունը, հայոց լեզվի, ժողովրդական բանահյուսության իմացությունը ազգային արժանապատվության արտահայտությունն են և արժեքային հզոր ներուժ ունեն:

Գեղագիտական արժեքներն ընկալվում են գեղեցիկի գնահատման, գեղագիտական զգացումների տեսանկյունից: Երեխաները պետք է արժևորեն գեղեցիկը բնության մեջ, շրջապատող աշխարհում, արվեստում, մարդկային փոխհարաբերություններում, ինչպես նաև խոսքի գեղագիտությունը, մշակույթը, պատկերավորման և արտահայտչության միջոցների դերը խոսքի ոճական հարստության մեջ: Գեղագիտական տեսանկյունից են արժևորվում գեղարվեստական բառապաշարի օգտագործումը ոչ միայն գեղարվեստական խոսքում, այլև առօրյա հաղորդակցման մեջ:

Բարոյական արժեքներն ըմբռնվում են որպես հարգանքն ընկերների, դասընկերների, ծնողների, ուսուցիչների, մեծահասակների նկատմամբ, և հուզական

զգայունակությունը, գթասրտությունը, ապրումակցումը, սերը և կարեկցանքը մարդկանց և կենդանիների նկատմամբ:

Բարոյական արժեքները բարու և չարի, բարյացակամության, անկեղծության, անշահախնդրության, սիրո և հավատարմության ձևով արտացոլվում են գեղարվեստական ստեղծագործություններում:

Բարոյական արժեքներն ընդգրկում են նաև հաղորդակցման, խոսքի մշակույթը, խոսքի և գործի միասնությունը, ազնվությունը, մարդասիրությունը:

Կրտսեր դպրոցականները լեզուների ուսումնասիրման գործընթացում արժեքներն ընկալում են բառերի միջոցով: Բառը պատկերացում է տալիս առարկաների ու երևույթների մասին. բառն արտաբերելիս երեխայի մեջ ձևավորվում են աշխարհի մասին ամբողջական պատկերացումներ: Երեխան պետք է զգա բառի հնչերանգը, դրսևորի համապատասխան հույզ, զգացողություն և վերաբերմունք, կարողանա տարբերել բառի ոճական արժեքը, ոճական և իմաստային հոմանիշների նրբերանգները, գործածության ոլորտներն ու առանձնահատկությունները:

Արժեքային ներուժ ունեն հատկապես գեղարվեստական և գիտահանրամատչելի բնագրերը, որոնք նպաստում են արժեքների յուրացմանը գաղափարական բովանդակության, ոճական առանձնահատկությունների շնորհիվ:

Հետազոտողների կողմից շեշտադրվում է արժեքային ներուժ ունեցող բնագրերի, գեղարվեստական ստեղծագործությունների՝ ուսումնական նպատակներով ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը:

Լեզուների ուսուցման ընթացքում օգտագործվող բնագրերի բովանդակությունը, կառուցվածքը, բնապատկերները, բառապաշարը, կերպարները պետք է արտացոլեն կրտսեր դպրոցականի արժեքային ընկալման առանձնահատկությունները: Հետևաբար արժեկողմնորոշիչ տեքստերն ընտրելիս հաշվի է առնվում տվյալ ստեղծագործության կառուցվածքային և բովանդակային համապատասխանությունը տարրական կրթության բովանդակությանը, կրտսեր դպրոցականի հոգեբանական, տարիքային,

անհատական առանձնահատկություններին, արժեքների ընկալման և գնահատման կարողություններին (29, 48, 53, 58, 72, 95, 122, 135):

Տեքստերը լեզվական մատուցման որոշակի ձև ունեն. դրանք միմյանց տրամաբանորեն կապակցված նախադասություններ են, որոնցում արտահայտվում են լեզվական որոշակի դրսևորումներ՝ բառապաշար, քերականական ձևեր, ոճական կառույցներ:

Մեր հետազոտության շրջանակներում մենք կատարել ենք տեքստերի որոշակի բնութագրում՝ ըստ դրանցում արտացոլված արժեքների:

Առակները, առած-ասացվածքները պարունակում են ընդունելի կամ մերժելի արժեքների ուղղակի գնահատում: Դրանք ժողովրդական մանրապատում ստեղծագործություններ են, որոնք սովորաբար տրվում են որպես լրացուցիչ նյութեր, պարզաբանում են բնագրի այս կամ այն կողմը կամ խորացնում, ամբողջացնում են նրա միտքը: Առած-ասացվածքներում արտացոլված են ժողովրդի կյանքը, և մտածողությունը, պահանջմունքները, ձգտումները, սովորությունները: Դրանց միջոցով ժողովուրդը քննադատել է մարդկային կյանքի հոռի երևույթները՝ չարն ու վատը, սովորեցրել է բարին ու լավը (29, էջ 211):

Առած-ասացվածքների արժեքային կողմն այն է, որ դրանք ոչ միայն նպաստում են խոսքի մշակույթի, տրամաբանական ու պատկերավոր մտածողության զարգացմանը, այլև բարոյախրատական ներքին բովանդակության միջոցով արժեքային-գնահատողական վերաբերմունք են ձևավորում կենսական երևույթների, մարդկային փոխհարաբերությունների մասին՝ որպես մարդկության դարավոր փորձից բխեցված, կյանքի ճանաչողությունից արված, ստուգված ու իմաստնացած հետևություն:

Գնահատումը՝ որպես օբյեկտի կարևորության ու նշանակության որոշման միջոց, կրտսեր դպրոցականին հնարավորություն է ընձեռում մշակել շրջապատող աշխարհի և իր նկատմամբ վերաբերմունքի չափանիշներ: Դա երեխայի ուշադրությունը սևեռում է

արժեքային տեսանկյունից ուշագրավ օբյեկտի վրա և նրան սովորեցնում կողմնորոշվել արժեքների աշխարհում:

Քնարական պատմվածքներն ու բանաստեղծությունները զարգացնում են արժեքների հուզական ընկալման կարողությունը: Այդ տեքստերն ունեն ներքին քնարականություն և երեխաների վրա ունենում են հուզական ներգործություն:

Այս ստեղծագործությունները ոչ միայն ճանաչողական տեղեկություններ են հաղորդում, այլև նպաստում են երեխաների հուզական ներաշխարհի հարստացմանը: Գեղարվեստական խոսքն անփոխարինելի արժեք է և ունի ուսուցողական մեծ նշանակություն: Գեղարվեստական ստեղծագործությունները դաստիարակում են հոգևոր բազմակողմանի հետաքրքրություններ, զարգացնում միտքը, զգացմունքը, ճաշակը, օգնում տարբերել բարին ու չարը, դրականն ու բացասականը, անկեղծորեն արձագանքել և համարժեք վերաբերմունք ցույց տալ: Հատկապես տարրական դպրոցում, երբ դեռևս նոր է ձևավորվում երեխայի բարոյական կերպարը, գեղարվեստական ստեղծագործությունների բարոյակրթիչ նշանակությունը չափազանց կարևոր է:

Կրտսեր դպրոցականների հոգեբանության վրա առանձնահատուկ ազդեցություն ունեն բանաստեղծությունները: Բանաստեղծություններում նկարագրված բնանկարները, գեղարվեստական պատկերները, դրանք արտահայտող լեզվական ձևերն ու արտահայտչամիջոցները, մեղեդայնությունը երեխաների մեջ ձևավորում են ճանաչողական, գեղագիտական, բարոյական արժեքներն ընկալելու և գնահատելու կարողություններ:

Գեղարվեստական բնագրերը ձևավորում են արժեքային համոզմունքներ և դրդապատճառներ: Դրանք հեղինակի ցայտուն արտահայտված կարծիքի, համոզվածության և հերոսների անձնական օրինակի միջոցով ձևավորում են երեխայի՝ սոցիալական նշանակություն ունեցող արժեքներին համապատասխան գործելու պահանջմունքը:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային պատկերացումները հատկապես ձևավորում են այն բնագրերը, որոնք կառուցված են հակադիր արժեքների վրա: Տեքստի բովանդակության մեջ և գեղարվեստական կերպարների կառուցման համակարգում արժեքային հակադրությունների մեթոդը նպաստում է հակադիր արժեքների իրավիճակում երեխայի՝ ընտրություն կատարելու կարողության ձևավորմանը:

Արժեկողմնորոշիչ բնույթ ունեցող ստեղծագործությունների միջոցով ընդլայնվում են արժեքային պատկերացումները, արդյունավետ են դառնում նաև արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի կազմակերպման ուղիներն ու միջոցները, հարստանում է երեխայի սոցիալական փորձը:

Գեղարվեստական և գիտահանրամատչելի բնագրերում արժեքները տարբեր ձևով են արտացոլվում:

Արժեքի ուղղակի արտացոլումը թույլ է տալիս կրթության բովանդակության արժեքային ուղղվածությունը բացահայտել ուսումնասիրվող օբյեկտի նկատմամբ գնահատողական դատողությունների և հեղինակային բացահայտումների հիման վրա:

Արժեքի անուղղակի արտացոլումն արտահայտվում է արժեքի նկատմամբ համարժեք հույզերի արթնացմամբ, բնորոշ երևույթների, կերպարների ու բնավորությունների գնահատման ու ընդհանրացման միջոցով:

Գիտահանրամատչելի բնագրերում արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումն իրականանում է այնպիսի առաջադրանքների միջոցով, որոնք ուղղված են դպրոցականի պրակտիկ և ստեղծագործական գործունեության իրականացմանը:

Տարրական դպրոցում լեզուների, հատկապես մայրենիի ուսուցման առանձնահատկությունն այնպիսին է, որ բացատրական ընթերցանության համար առաջարկվում են հիմնականում գեղարվեստական տեքստեր: Գեղարվեստական ստեղծագործությունների կառուցվածքը, ձևը, բովանդակությունը, արտահայտչամիջոցները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ այդ տեքստերում

գերակշռում է արժեքների միջնորդավորված և անուղղակի արտացոլումը: Արժեքներն ուղղակիորեն արտացոլվում են ստեղծագործության կերպարների, սյուժեի, բովանդակության միջոցով ստեղծագործության հուզական հագեցվածությամբ և ռճական հնարներով:

Արժեքների արտացոլումը այլաբանական ձևով մատչելի չէ կրտսեր դպրոցականի հասկացողությանը. և դրանց յուրացումը պահանջում է մանկավարժական ներգործություն, մեկնաբանում: Դա բնորոշ է հատկապես հեքիաթներին: Հեքիաթները ժողովրդական բանահյուսության այնպիսի նմուշներ են, որոնք իրենց լեզվամտածողությամբ, կենսափիլիսոփայական խտացումներով, բառապաշարով և ռճական առանձնահատկություններով հեշտությամբ են տպավորվում երեխաների հիշողության մեջ և հուզական խոր ներգործություն ունեն: Դասագրքերում զետեղված կենդանական, հրաշապատում և իրապատում հեքիաթները յուրացման տեսանկյունից մատչելի են իրենց պարզությամբ և անմիջականությամբ: Հեքիաթներում իրականն ու երևակայականը, ճշմարտապատումն ու անիրականը մարմնավորում են այնպիսի արժեքներ, որոնք թեև այլաբանորեն են ներայացվում, սակայն իմաստավորում են կենսական դեպքերի, երևույթների, իրադարձությունների կոնկրետ բովանդակությունը:

Տեխնոլոգիական հեղաշրջումների արդի ժամանակաշրջանում, երբ, թվում է, երեխաներին չեն կարող զարմացնել հեքիաթներում արտացոլված հրաշքներն ու երևակայական դեպքերը, առավել մեծ դաստիարակչական հնարավորություններ են վերագրվում հեքիաթներին, քանի որ դրանցում նկարագրված շատ երևույթներ արդեն իսկ իրական լուծում են ստացել: Հեքիաթի ենթատեքստում ամփոփված բարոյախոսական բովանդակությունը նպաստում է կրտսեր դպրոցականների կողմից իմացական, բարոյական, գեղագիտական, սոցիալական արժեքների յուրացմանը:

Լեզուների ուսուցման գործընթացում ոչ այնքան մեծ ծավալով ընդգրկված են գիտաճանաչողական բնույթի տեքստեր՝ պատմական, աշխարհագրական, բնագիտական: Գեղարվեստական տեքստերից դրանք տարբերվում են նրանով, որ իրակա-

նությունը արտացոլում են տրամաբանական ընկալման, ճանաչողության ձևով, այլ ոչ գեղարվեստական կերպարների միջոցով: Գիտահանրամատչելի նյութերի հիմնական նպատակը շրջակա միջավայրի մասին աշխարհաճանաչողական տեղեկությունների հաղորդումն է, գիտելիքների ու բառապաշարի հարստացումը և այդ ճանապարհով արժեքային վերաբերմունքի ձևավորումը: Այս բնույթի տեքստերն առաջին հերթին նպաստում են դպրոցականների դատողության, տրամաբանության և մտածողության վրա: Այս բնույթի տեքստերը սովորաբար ունեն բնագիտական, աշխարհագրական և պատմական բովանդակություն (29, էջ 224-228): Երեխաների դիտողականության զարգացման, կայուն մտապատկերներների ստեղծման, շրջակա աշխարհի օրինաչափությունների, բնության երևույթների ճանաչման, տարածական ըմբռնումների ու պատկերացումների զարգացման, պատմական անձերի կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ իմացական-ճանաչողական տեղեկատվության յուրացման հիման վրա դպրոցականները գնահատողական վերաբերմունք են ձևավորում շրջապատող աշխարհի մասին, նպաստում են աշխարհայացքի ձևավորմանը: Ի դեպ, սովորաբար գիտահանրամատչելի բնույթի տեքստերի ուսուցումն ուղեկցվում է էքսկուրսիաներով, բնության գրկում դիտումներով, համապատասխան նյութերի ցուցադրմամբ, որոնք ամրապնդում են դպրոցականների գիտակցական կարգապահությունը, սեր ու հոգատար վերաբերմունք են ձևավորում բնության, ընդհանրապես շրջակա միջավայրի նկատմամբ: Նոր տպավորությունները, պատկերացումները, տեղեկատվությունը ոչ միայն ընդլայնում են սովորողների մտահորիզոնը, այլև հարստացնում են բառապաշարը, խոսքը, զարգացնում են մտածողությունը, մղում են իմացական, սոցիալական, բարոյական, գեղագիտական արժեքներ ընկալմանն ու գնահատմանը:

Գիտաճանաչողական տեքստերին բնորոշ են արժեքների արտացոլման ուղղակի և անուղղակի միջոցները: Արժեքների անուղղակի արտացոլումը, ինչպես ասվեց, արտահայտվում է գիտաճանաչողական բնույթի տեքստերում, սակայն ընթերցողի վրա

հուզական-արժեքային ներգործությունն իրականանում է այնպիսի փաստերի միջոցով, որոնք հետաքրքրություն են առաջացնում տեքստերի բովանդակության նկատմամբ:

Գեղարվեստական և գիտաճանաչողական (գիտահանրամատչելի) տեքստերում արժեքների արտացոլման միջոցները պահանջում են սովորողների մեջ ընթերցանական կարողությունների ձևավորվածություն: Քանի որ կրտսեր դպրոցական տարիքում այդ կարողությունները դեռևս ձևավորման շրջանում են, արժեքների յուրացման համար կարևորվում են ուսումնական աշխատանքի կազմակերպման բազմաբնույթ ձևեր և մեթոդներ:

Ուսումնական գործընթացում արժեքները յուրացվում են արժեկողմնորոշիչ առաջադրանքների կատարման միջոցով: Հաշվի առնելով տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների, մաթեմատիկայի ուսուցման առանձնահատկությունները՝ այդ առաջադրանքների արժեքային ներուժը դիտարկվում է դրանց գործնական ուղղվածության տեսանկյունից: Լեզուների ուսուցման ընթացքում կիրառվում են արժեքային բովանդակություն ունեցող տարաբնույթ առաջադրանքներ:

Գեղարվեստական տեքստի արժեքային կողմի յուրացմանն ուղղված վարժություններում և առաջադրանքներում արժեքները մարմնավորվում են պատկերավոր ձևով: Հեղինակը շրջապատող իրականության բազմազան կերպարներից, փաստերից, պատկերներից ընտրում է միայն նրանք, որոնք լավագույնս արտահայտում են իր արժեքային պատկերացումները և գնահատողական վերաբերմունքը:

Հեղինակի անձնական վերաբերմունքը նկարագրվածի նկատմամբ դրսևորվում են թեմայի և դրանում առկա փաստի ու երևույթի ընտրությամբ, սյուժեի կառուցմամբ, դեպքերի տարածաժամանակային նկարագրմամբ և պատճառահետևանքային հաջորդականությամբ, պատումի եղանակների (մենախոսություն, երկխոսություն, չափածո, արձակ) ու արտահայտչամիջոցների ընտրությամբ: Արժեքների յուրացման առաջին քայլն է զգալ ու բացահայտել արժեքային ներուժը, որն ամփոփված է

գեղարվեստական տեքստի բովանդակության մեջ:

Բնագրի բովանդակությունից բխող առաջադրանքները, ըստ էության, բացահայտում են դրանում պարունակող արժեքային ներուժը: Առաջադրանքները ձևակերպվում են հարցերի, ընտրովի ընթերցանության, էվրիստիկ, ակտիվ-երկկողմյան զրույցների, դիտումների, փաստերի վերլուծության ու համադրության ձևով (Ո՞րն է հեղինակի նպատակը: Ինչպե՞ս կարելի է մեկնաբանել հեղինակի դիրքորոշումը: Ինչպե՞ս է ստեղծագործության իմաստն արտահայտվում գործողությունների զարգացման, հերոսների բնավորության, բնապատկերների, արտահայտչամիջոցների մեջ):

Ստեղծագործության նկատմամբ համարժեք հույզերի ձևավորմանն ուղղված առաջադրանքները թույլ են տալիս սովորողների արժեքային կողմնորոշումները ձևավորել նրանց հուզականային ոլորտի վրա ներգործմամբ: Այն իրականանում է տեքստի շուրջ համարժեք հույզերի մեթոդի օգտագործմամբ (ինչպիսի՞ հույզեր է առաջացնում տեքստը (տխուր, թախծոտ, հաճելի, ուրախ, վշտալի): Ի՞նչ զգացումներ են առաջանում ընթերցանության ժամանակ: Հերոսներից ո՞ւմ եք կարեկցում: Ինչու՞):

Սովորողների մեջ տեքստի արժեքային ներուժի ինքնուրույն գնահատման կարողության ձևավորմանը միտված առաջադրանքները նպաստում են գնահատողական վերաբերմունքի, տեսակետի, դիրքորոշման, համոզմունքների ձևավորմանը: (Հերոսներից ո՞ւմ եք համակրում: Ինչպե՞ս եք գնահատում հերոսների գործողությունները. համաձայն եք նրանց հետ: Համաձայն եք հեղինակի դիրքորոշմանը: Հիմնավորե՛ք ձեր տեսակետը):

Մեր հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ այն վարժություններն ու առաջադրանքները, որոնք ենթադրում են տեքստում առկա արժեքային հակասությունների լուծման ուղիների ինքնուրույն որոնում, հնարավորություն են տալիս հուզական-արժեքային հակադրությունների առանձնացման, դրական և բացասական կերպարների, երևույթների շեշտադրման միջոցով առավել ցայտուն ու ընկալելի

դարձնել բարին ու չարը, գեղեցիկն ու տգեղը, վեհը ու ստորը (Հերոսներից ովքե՞ր ունեն իրարամերժ կարծիքներ, պատկերացումներ բարու և չարի մասին: Ու՞մ եք համակրում: Ինչու՞: Խրախուսու՞մ եք հերոսների արարքները: Ինչպե՞ս կվարվեիք նրանց փոխարեն):

Քանի որ սովորողների ստեղծագործական գործունեությունը ակտիվացնող առաջադրանքները հիմնված են տեքստի արժեքային ներուժի ընկալման վրա, ուստի կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումն իրականանում է ստեղծագործական աշխատանքի ընթացքում աշխատանքի տարբեր ձևերի միջոցով՝ հերոսների ներաշխարհի բացահայտում, սեփական մոտեցման ու ընտրության մեկնաբանում, տեքստի առանձին հատվածների լուսաբանում, սեփական և հեղինակի արժեքային դիրքորոշումների շուրջ արտահայտվելու ունակությունների ձևավորում:

Գրական և բանահյուսական բնագրերի շուրջ աշխատանքից բացի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումն իրականանում է լեզվաքերականական վարժությունների միջոցով: Մայրենիի ուսուցման գործընթացում կիրառվող լեզվական վարժությունները, բացի դիդակտիկական նշանակությունից, նպաստում են դպրոցականների լեզվամտածողության զարգացմանը, հաղորդում ինքնուրույն աշխատանքի փորձ: Այս պարագայում յուրացվում են այնպիսի արժեքներ, որոնք արտացոլված են ուսուցվող քերականական նյութի մեջ և յուրացվում բառային, ձևաբանական, շարահյուսական, ոճական վերլուծությունների ընթացքում, որոնք պահանջում են համադրելու, հակադրելու, համեմատելու, դասակարգելու, ընդհանրացնելու կարողություններ:

Կրտսեր դպրոցականներն առանձնահատուկ սիրով են կատարում բառակազմական վարժությունները և այն առաջադրանքները, որոնք վերաբերում են իմաստաբանությանը:

Հոմանիշների, հականիշների շարքերի, համանունների, բազմիմաստության, բառի փոխաբերական իմաստի, ստուգաբանական, իմաստաբանական

վերլուծությունները, նույնարմատ բառերի ոճական և իմաստային արժեքի բացահայտումը հարստացնում են ոչ միայն բառապաշարը, այլև արժեքային վերաբերմունքը: Օրինակ՝ «մայր», «մայրենի», «մայր հայրենիք» բառերի արմատային վերլուծությամբ բացահայտվում է «մայր» բառի արժեքային իմաստը, «այր», «Արարատ», «Արաքս», «արև», «արարել», «արարիչ», «արի» բառերի հիմքում ընկած «այր» բառը կապվում է հայ ժողովրդի դիցաբանական ակունքների հետ:

Դարձվածքային միավորները, թևավոր խոսքերն ու արտահայտությունները բացահայտում են այդ լեզվով խոսող ժողովրդի պատկերավոր մտածողությունը, հոգեկերտվածքը, կենսափիլիսոփայությունը, հավատալիքները, արժեքային համակարգը. դրանք վկայում են, որ լեզուն ժողովրդի գանձարանն է, որում խտացած են նրա արժեքային պատկերացումները:

Լեզվի արտահայտչամիջոցները, դարձույթներն ու բանադարձումները նպաստում են նյութի հուզական և արժեքային ընկալմանը: Առաջադրանքներում տրվող ազատ և կայուն բառակապակցությունները, դարձվածքային միավորները, այլաբանությունը, համեմատությունը, մակդիրները, փոխաբերական նշանակությամբ գործածված բառերը զարգացնում են սովորողների լեզվամտածողությունը, բացահայտում են լեզվի բառագանձը, ժողովրդի պատկերավոր մտածողությունը:

Նույնարմատ և տարարմատ հականիշները, որոնք ձևավորում են հակադրույթ (անտիթեզ), արտահայտում են հակասական զգացումներ, տրամադրություններ, հույզեր, հակադիր արժեքներ, ընդգծում կյանքի, բնության, համայն տիեզերքի հակասական բնույթը (բարի-չար, գեղեցիկ-տգեղ, վեհ-ստոր, հզոր-թույլ, լույս-խավար, ծնունդ-մահ և այլն):

Գեղարվեստական ստեղծագործության ընտրովի հատվածների արտահայտիչ ընթերցանության ընթացքում և դերային խաղերում արժեքներն առավել ցայտուն ու շեշտակի են ընկալում, միաժամանակ ձևավորվում են սոցիալական, հաղորդակցական արժեքներ:

Հոգեբանամանկավարժական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ դերային խաղերի միջոցով կարելի է հասնել առավել բարձր հուզականության, ընդգծել կերպարի թերություններն ու արժանիքները, ստեղծագործաբար մոտենալ բովանդակությանն ու կերպարներին, արտահայտել սեփական դիրքորոշումը, մեկնաբանություններ անել, խորությամբ իմաստավորել, զգալ արժեքները և այդպիսով ձևավորել անձի արժեքային համակարգը: Դերային խաղերն ընդգրկում են բազմազան դրամատիկ իրավիճակներ, որոնք արտահայտվում են տպավորիչ շարժումով, դիմախաղով, հնչերանգով, խոսքի գեղագիտությամբ, արտահայտչականությամբ, ոճական բազմազանությամբ:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման տեսանկյունից բացառիկ կարևոր դեր ունեն գրավոր խոսքի տեսակները՝ թելադրությունը, փոխադրությունը, շարադրությունը: Թելադրության տեքստերը ոչ միայն լեզվաքերականական գրագիտության հմտություններ են ձևավորվում, այլև ունեն ուսոցողական, դաստիարակչական, բարոյախրատական նշանակություն: Ստեղծագործական, ազատ, ընտրովի, հորինողական թելադրությունները, կապակցված խոսք կառուցելուց և քերականական նյութը յուրացնելուց բացի, նպաստում են բառապաշարի հարստացմանը, ունեն զարգացնող նշանակություն:

Փոխադրությունները, որոնք զարգացնում են ստեղծագործական միտքը և վերլուծական մտածողությունը, ունեն դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումները ձևավորելու ներուժ: Փոխադրության բնագիրն ընտրելիս ուսուցիչը պետք է հատկապես կարևորի տեքստի գեղարվեստական արժեքը, սյուժետային կառուցվածքը, կերպարների հարստությունը, բնանկարները, նաև այն, որ տեքստի բովանդակությունը երեխային մղի ինքնուրույն դատողություններ անելու, սեփական տեսակետ և դիրքորոշում ձևավորելու:

Դատողական, պատմողական, նկարագրական տարրերով շարադրությունները նպաստում են նյութի համակարգմանը, մտքերի կառուցմանը, լեզվաքերականական

գրագիտությանը, բառապաշարի հարստացմանը: Զգացմունքային, կերպարային, գործնական շարադրություններին նախապատրաստվելիս սովորաբար հանձնարարվում են ընթերցանություն, տարբեր նյութերի հավաքում, դիտումներ, էքսկուրսիաներ, առանձնացվում են էական արժեք ունեցող դեպքերն ու փաստերը, հենակետային բառերը (16, էջ 299-314):

Շատ կարևոր է, որ պատմողական, նկարագրական, դատողական բնույթի շարադրություններում դրսևորվեն երեխաների վերաբերմունքը, սեփական դիրքորոշումը, փաստարկման կարողությունը, կայուն համոզմունքները, կարծիքները պատճառաբանվեն: Դա թույլ է տալիս ուշադրությունը բևեռել այնպիսի արժեքների վրա, որոնք երեխան անձնապես նշանակալի է համարում:

Կապակցված խոսքի զարգացմանն ուղղված վարժությունները նպաստում են խոսքի բովանդակային կողմին, տրամաբանականությանը, ճշգրտությանը, հարստությանը, պարզությանը, արտահայտչականությանը: Գրավոր և բանավոր կապակցված խոսքում կարող են արտահայտվել տեղեկատվական, ճանաչողական, բարոյական, գեղագիտական, մշակութային, սոցիալական և այլ արժեքներ: Կարևոր է, որ ազգային և համաշխարհային մշակութային ժառանգությունն արտացոլվի կրթության բովանդակությունն արտացոլող փաստաթղթերում: Այդ խնդրի քննարկմանը կանդրադառնանք հաջորդիվ:

1.4. Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնահարցը տարրական դպրոցի կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերում

Կրթության բովանդակությունը գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների այն ծավալն է, որը սահմանվում է ուսումնական ծրագրով, և որի յուրացումը նպաստում է սովորողների գիտական աշխարհայացքի, հոգևոր-բարոյական պատկերի, մտավոր ընդունակությունների ու հասարակական վարքի

ձևավորմանը: Կրթության բովանդակության կառուցվածքը սահմանվում է կրթության պետական չափորոշիչով, որը ներառում է հանրակրթության ուսումնական բնագավառները և բովանդակային բաղադրիչները, սովորողին ներկայացվող ընդհանրական, որակական պահանջները՝ ըստ ուսումնական բնագավառների և դպրոցի աստիճանների (24, էջ 57-58): Կրթության բովանդակությունը հասարակության սոցիալական պատվերի, պահանջի արտահայտությունն է և արտացոլվում է ուսումնական պլանում, ծրագրերում, դասագրքերում, ձեռնարկներում:

Հանրակրթության նպատակը սովորողների մտավոր, հոգևոր և ֆիզիկական ընդունակությունների դրսևորման, դաստիարակության և զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումն է: Այդ համատեքստում տարրական դպրոցում ուսուցումը նպատակաուղղվում է լեզվամտածողության և մաթեմատիկական տրամաբանության հիմքերի, ուսումնառության և աշխատանքային նախնական հմտությունների ձևավորմանը, ազգային և համամարդկային արժեքներին նախնական հաղորդակցմանը (24, էջ 16-17): Այս համատեքստում լեզուների դասավանդման հիմնական նպատակներից մեկը անհատի հոգեմտավոր զարգացմանը, արժեքային համակարգի ձևավորմանը նպաստելն է, որի իրականացման համար անհրաժեշտ է սովորողներին հաղորդակից դարձնել ազգային և համամարդկային հոգևոր ժառանգությանը, իդեալներին ու ձգտումներին, գրական հերոսների ու ստեղծագործությունների գաղափարագեղարվեստական հարստության օգտագործումով նրանց մեջ դաստիարակել մարդասիրական ոգի, բարոյական բարձր հատկություններ՝ բարություն, ընկերասիրություն, ազնվություն, պատվախնդրություն, պատասխանատվության հաստատակամություն, բարեխղճություն և բարոյական այլ հատկանիշներ:

Սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը կրթության բովանդակության հուզական-արժեքային բաղադրատարրի բաղկացուցիչ է, հետևաբար այդ գործընթացի բովանդակային և գործնական կողմերը պետք է լիարժեքորեն

արտացոլվեն ուսումնական նյութի մեջ:

ՀՀ հանրակրթության պետական կրթակարգում սահմանված են տարրական դպրոցում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցմանն առաջադրվող որակական պահանջներն ըստ գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների, արժեքային համակարգի:

«Մայրենի լեզու» ուսումնական բնագավառի շրջանակներում կրտսեր դպրոցականը պետք է սահուն և գրագետ կարդա, հասկանա կարդացածը, ծանոթ լինի դասական և արդի գեղարվեստական գրականության և բանահյուսական նյութերին, գիտենա բանավոր և գրավոր ճիշտ արտահայտվել, բացատրել բառերի իմաստն ու նշանակությունը: Սովորողները պետք է ունենան հետևյալ կարողություններն ու հմտությունները՝ կարողանան բարեկիրթ հաղորդակցվել, լսածը հասկանալ ու ճիշտ վերարտադրել, առաջադրված թեմային համապատասխան հարցեր կազմել և գրավոր շարադրել պատասխանները, իրավիճակին համապատասխան խոսք կառուցել, կարդացածի, տեսածի, լսածի վերաբերյալ մտքերը, կարծիքը հստակ ձևակերպել և հաղորդել, տարբեր իրավիճակներում օգտագործել լեզվական կարողություններ, զարգացնել ստեղծագործական կարողությունները՝ հորինել փոքրիկ պատմություններ, հեքիաթներ, ոտանավորներ (24, էջ 65-67):

«Հայոց լեզու և գրականություն» ուսումնական առարկաների դասավանդման հայեցակարգում բացառիկ կարևորություն է հատկացված այդ առարկաների ուսուցմանը, քանի որ այդ գործընթացում է ձևավորվում հայ ազգային նկարագիրը, այն նպաստում է սովորողների մտքերի, զգացմունքների ու ապրումների արտահայտմանը, տվյալ իրադրության պահանջով և բազմազան ոճերի կիրառմամբ բանավոր ու գրավոր խոսք կազմելու հմտությանը, ստեղծագործական կարողությունների բացահայտմանն ու դրանց հետագա մշակմանը: Մայրենի լեզվի դասավանդումը յուրահատուկ բնույթ ունի հատկապես տարրական դպրոցում. մայրենիի դասընթացը ոչ միայն բուն լեզվական, այլև ճանաչողական արժեք ունեցող

գիտելիքների հաղորդման հիմնական միջոցն է, հետևաբար ընթերցանության նյութերի ընտրությունը սովորողների լեզվաքերականական գիտելիքների ու լեզվագործածության կարողությունների, լեզվական ու գրական ճաշակի զարգացման հետ միասին պետք է ապահովի նաև բնության, մարդու և հասարակական կյանքի մասին տվյալ տարիքի ու կրթական մակարդակին համապատասխան գործնական ու մատչելի գիտելիքների ձեռքբերումը (23, էջ 5-6):

Օտար լեզուներն այլ երկրների ու ժողովուրդների քաղաքակրթությանն ու մշակույթին հաղորդակցվելու, դրանց արժեքները յուրացնելու, նաև սեփական ժողովրդի մշակույթը այլ ժողովուրդներին մատչելի դարձնելու միջոց են: Օտար լեզուների իմացությունը նպաստում է միջմշակութային փոխըմբռնմանը, այլ մշակույթների արժեքների ընկալմանն ու գնահատմանը: Օտար լեզուների իմացությունը ընդլայնում է սովորողների հաղորդակցվելու և համագործակցելու ունակությունները, նպաստում է ազգային և համամարդկային արժեքների պահպանմանը և փոխանցմանը:

Տարրական դպրոցի «Օտար լեզուներ» ուսումնական բնագավառում սահմանվում է գիտելիքների համակարգը, ըստ որի՝ սովորողները պետք է ուսուցանվող օտար լեզվից անհրաժեշտ բառապաշար ունենան հաղորդակցման և որոշակի իրադարձություններ նկարագրելու համար, կարողանան տրամաբանված և բովանդակալից կապակցված մտքեր արտահայտել, իմանան տվյալ լեզուն կրող ժողովրդի մշակույթը՝ երաժշտությունը, բանահյուսությունը, պատմաճարտարապետական հուշարձանները: Սովորողները պետք է ունենան հետևյալ կարողություններն ու հմտությունները՝ գրավոր կամ բանավոր նկարագրել իրերն ու երևույթները, բնութագրել անձանց ու առարկաները, արտահայտել կարծիքներ ու առաջարկներ, մերժել կամ հավանություն տալ այլոց տեսակետներին, հասկանալ զրուցակցին, հաղորդակցվել նրա հետ, ներկայացնել իրեն (24, էջ 68-70):

Մայրենի և օտար լեզուների տիրապետման արդյունքում ձևավորվում է կրտսեր

դպրոցականների արժեքային համակարգը. նա պետք է մայրենի և օտար լեզուները ընկալի որպես արժեք, գիտակցի լեզուների դերն ու նշանակությունը տեղեկատվության ստացման, շփման ու հաղորդակցման գործում, պատկերացում ունենա տվյալ լեզուն ներկայացնող ժողովրդի պատմության, մշակույթի, բնության, սովորույթների, հոգեկերտվածքի մասին, գեղարվեստական տեքստերի շնորհիվ տեսնի, ճանաչի, զգա գեղեցիկը (24, էջ 67-70):

Ուսումնական ծրագրերի վերլուծությամբ փորձել ենք բացահայտել մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում առաջնային արժեքները և դրանք համադրել ուսումնական մյուս առարկաների ուսուցման գործընթացում նշանակալի ու սովորողների համար գերակա արժեքներին: Ծրագրերի արժեքային բովանդակության վերլուծությունն իրականացնելիս բնութագրել ենք լեզվական բնագավառի առարկաներից ուսուցման խնդիրներն ու նպատակները, դասընթացների արժեքային ներուժը, բացահայտել ենք արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործնական կողմը:

Մեր տեսական վերլուծությունները, ինչպես նաև ուսումնական ծրագրերի, դասագրքերի, ձեռնարկների հանգամանալից դիտարկումը թույլ են տալիս բացահայտել տվյալ դասընթացի արժեքային ուղղվածությունը: Լեզվական գիտելիքերը, կարողություններն ու հմտությունները մենք դիտարկում ենք որպես իմացական-ճանաչողական արժեքներ, կրտսեր դպրոցականների մեջ շփման և բարեկիրթ հաղորդակցման ձևավորումը կազմում են սոցիալական արժեքները:

Ուսումնական այն թեմաները, որոնք ձևավորում են գեղագիտական ճաշակ, գեղեցիկի զգացողություն և ընկալում, խոսքի մշակույթ, նպաստում են գեղագիտական արժեքների ձևավորմանը: Դաստիարակչական, խրատական, ճանաչողական նշանակություն ունեցող ստեղծագործությունները, առաջադրանքները նպաստում են բարոյական արժեքների ձևավորմանը:

Ուսումնական ծրագրերի բովանդակության արժեքային ուղղվածության բացա-

հայտումը իրականացել է ծրագրերի բաղկացուցիչների (թեմա, նպատակ, աշխատանքի բովանդակություն, ուսումնական գործունեություն, առարկայական ինտեգրում, խոսքային և ստեղծագործական գործունեություն, մեթոդական հնարներ, գործնական աշխատանք, կապակցված խոսքի զարգացում և այլն)՝ արժեքային տեսանկյունից դիտարկման հիման վրա:

Մեր կողմից հանգամանալից վերլուծվել են ծրագրերի բոլոր բաժինների, դրանց բաղկացուցիչների բովանդակությունը: Լեզվական գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների տիրապետման արտացոլումը դրանցում համադրված է իմացական արժեքների ձևավորմանը, լեզվական գործունեության իրականացման գործընթացը դիտարկված է տարբեր տեսանկյուններից: Լեզվական գործունեության իրականացումը համադրվել է իմացական-ճանաչողական արժեքների յուրացմանը, հաղորդակցական ունակությունների ձևավորումը՝ սոցիալական արժեքներին հաղորդակցմանը: Պատկերավոր, արտահայտիչ և գեղագիտական տեսանկյունից ներդաշնակ խոսք կառուցելու կարողությունների ձևավորման բաղկացուցիչ ներմուծումը ծրագրերում դիտարկված է որպես գեղագիտական արժեքների արտացոլում: Ծրագրերի բովանդակության մեջ արժեքների այս խմբերի արտացոլումը նպաստում է խոսքի և հաղորդակցական մշակույթի ձևավորմանը:

Տեսական գիտելիքների և գործնական հմտությունների արտացոլումը գնահատվում է որպես իմացական արժեքների, գեղարվեստական ստեղծագործությունների արտահայտչական կողմի յուրացումը՝ գեղագիտական արժեքների, անձի հոգևոր-բարոյական կայացման խնդրի իրականացումը՝ բարոյական արժեքների, հայ և համաշխարհային մշակույթի յուրացումը, միջանձնային հաղորդակցումը, միջմշակութային շփումն ու փոխըմբռնումը՝ սոցիալական արժեքների ձևավորման միջոց:

Մայրենիի տարրական դասընթացի ծրագրերում լեզվական-քերականական նյութը՝ հնչյունաբանական, բառակազմական, իմաստաբանական, ձևաբանական և

շարահյուսական գիտելիքները, ուսուցանվում են բացատրական ընթերցանության համար նախատեսվող գեղարվեստական և գիտահանրամատչելի տեքստերի միջոցով: Ծրագրերը սահմանում են լեզվի ուսուցման նպատակները՝ ուսուցողական, դաստիարակող և զարգացնող, աշխատանքի տեսակները՝ բանավոր, գրավոր, գործնական աշխատանքի ձևերը, որոնք ներառում են աշխատանքի բովանդակությունը, մեթոդական հնարները, խոսքի զարգացումը և այլն:

Ծրագրերի ու դասաագրքերի թեմատիկ վերլուծությունը բացահայտում է ուսումնական նյութերի արժեկողմնորոշիչ հետևյալ ուղղվածությունը: Այսպես, օրինակ, իմացական-ճանաչողական, հաղորդակցական, սոցիալական նշանություն ունեն ուսումնական նյութերի հետևյալ թեմատիկ խմբավորումները՝ «Դու մեր դպրոց սիրելի», «Մեր տունը», «Իմ անուշիկ Հայաստան» (Մայրենի 2), «Իմ բարձրանուն, իմ քաղցրանուն», «Իմ ընտանիքը», «Լեզուն զենք է, գիտելիքը՝ ուժ», «Մեր երկրորդ տունը», «Մեր հայրենիքի հերոս պաշտպանները» (Մայրենի 3), «Հայրենի երկիր», «Մեր քաղցրաբառ հայոց լեզուն», «Մանուկների մոլորակը» (Մայրենի 4) (17, 18, 36):

Դրանք սեր և հետաքրքրություն են ձևավորում մայրենի լեզվի, ժողովրդի պատմության, մշակույթի նկատմամբ, ձևավորում են ազգային արժեքների ճանաչման և գնահատման կարողություն: Այդ նյութերը միմյանց հետ շփման, բարեկիրթ հաղորդակցման հնարավորություն են ընձեռում, դաստիարակում են բարություն, հոգատարություն, հետաքրքրություն հայրենի եզերքի նկատմամբ, զարգացնում գեղարվեստական մտածողությունը:

Մայրենիի ուսուցման ընթացքում հաշվի են առնվում կրտսեր դպրոցականների փորձն ու հետաքրքրությունները, ինքնուրույն ստեղծագործական աշխատանքը դիտարկվում է որպես անձի մտածողության, իմացական և հոգևոր հատկանիշների զարգացման կարևոր միջոց, մեծ տեղ է տրվում խոսքի գեղագիտական ընկալմանը, որն առնչվում է երեխայի հուզական ոլորտին և կրթության բովանդակության յուրացման ու սոցիալական փորձի իմաստավորման միջոց է:

Այս տեսանկյունից ծրագրերի բովանդակության մեջ էական տեղ է հատկացվում ստեղծագործական գործունեության զարգացմանը, սոցիալական փորձի հարստացմանը, բնության նկատմամբ հուզական-արժեքային հարաբերությունների ձևավորմանը: Այն արտացոլվում է հետևյալ թեմատիկ բաժիններում՝

«Ոսկի աշուն», «Ձյունների թագավորության մեջ», «Գարուն է, սիրուն է» (Մայրենի 2), «Արծաթե թիթեռնիկների ժամանակը», «Աշնան գույները», «Գարունը այնքան ծաղիկ է վառել», «Ամռան հմայքները» (Մայրենի 3):

«Մանուկների աշխարհում», «Լավ ու բարի գործեր» (Մայրենի 2), «Մարդն իր գործով է ճանաչվում» (Մայրենի 3), «Ում նվիրեմ իմ սիրտը», «Մարդու անունն ու գործը» (Մայրենի 4) բաժիններն ունեն բարոյախրատական ուղղվածություն, դաստիարակում են ազնվություն, քաղաքավարություն, բարեկրթություն, աշխատասիրություն, համերաշխություն, նվիրվածություն, գթասրտություն, փոխօգնության պատրաստակամություն և այլն:

Այս բաժիններում ընդգրկված նյութերը հարստացնում են շրջապատող իրականության գեղագիտական ընկալման փորձը, զարգացնում են աշխարհընկալումը, տպավորությունները, մտորումները բառերով, պատկերավոր արտահայտչամիջոցներով բանավոր և գրավոր կապակցված արտահայտելու կարողությունը, նպատակաուղղված մանկավարժական ներգործության շնորհիվ ակտիվացնում են գեղարվեստական ստեղծագործությունները բովանդակային և պատկերային տեսանկյունից լիարժեքորեն ընկալելու ունակությունները:

Մեր վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ 2-3 դասարանների «Մայրենի»-ի թեմատիկ նյութերն առավելապես ուղղված են հայրենասիրության դաստիարակությանը, մայրենի լեզվի նկատմամբ սիրո և երկյուղածության ձևավորմանը, ընտանիքի անդամների ու մերձավորների նկատմամբ սիրո և նվիրվածության դաստիարակությանը, իսկ 4-րդ դասարանի թեմատիկ նյութերն ունեն խրատական, խոհական աշխարհայացքի ձևավորման ուղղվածություն:

Բարոյական-գեղագիտական զգացումների և սոցիալական պատկերացումների համակարգը ձևավորվում է ընթերցանության նյութերի շուրջ տարվող մեթոդական բազմաբնույթ աշխատանքի և ընթերցանության տարբեր ձևերի շնորհիվ՝ բացատրական, դերերով, ընտրովի ընթերցանություն, գեղարվեստական ուսմունք, ստեղծագործական վերարտադրության, բնագրի փոփոխմամբ, մանրամասն, համառոտելով, ստեղծագործելով, ընտրովի, դեմքը, ժամանակն ու կառուցվածքը փոփոխելով վերարտադրություն և այլն: Ծրագրերի բոլոր բաժիններում արտահայտվում են կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի բաղադրատարրերը՝ ընթերցած նյութի բովանդակային ընկալում, գեղագիտական հույզերի և ապրումների դրսևորում, գործնական ծանոթություն գրականագիտական հասկացություններին: Ուսումնական նյութերն ընտրվում են այն տրամաբանությամբ, որ առավել լիարժեքորեն բացահայտվի երեխաների համար նախատեսվող գեղարվեստական նյութերի ամբողջ երանգապնակը իր թեմատիկ-գաղափարական, ժանրային, գեղագիտական, պատկերային-արտահայտչական և բառապաշարային բազմազանությամբ:

Ծրագրերում առկա են հանգամանալից մեթոդական ցուցումներ կրտսեր դպրոցականների՝ ուսուցման ընթացքում խոսքի, հաղորդակցման մշակույթի և գեղագիտական զարգացման վերաբերյալ:

Քանի որ տարրական դպրոցում լեզուն ու գրականությունն ուսուցանվում են միասնաբար, մայրենի լեզվի դասընթացը աշակերտին հնարավորություն է տալիս անհրաժեշտ գիտելիքներ ստանալու գեղարվեստական գրականության, այդ թվում՝ բանահյուսության արձակ ու չափաժող տարբեր ժանրերի (հեքիաթ, հանելուկ, առակ, բանաստեղծություն, պատմվածք և այլն), ինչպես նաև հրապարակախոսական ու գիտահանրամատչելի գրականության տեսակների մասին (հոդված, ակնարկ, հաղորդում և այլն) (23, էջ 6):

Մայրենիի դասագրքերի վերլուծությունը բացահայտեց, որ դրանցում զետեղված են ոչ միայն գեղարվեստական և գիտահանրամատչելի բնագրեր, այլև տեղեկատվական, ճանաչողական, բարոյախրատական ուշագրավ նյութեր, առած-ասացվածքներ, առակներ, հանելուկներ, բառախաղեր, շուտասելուկներ, սուտասելուկներ: Արժեկողմնորոշիչ ներուժ ունեն «Իմաստունի զրույցը», «Իմաստունի օրատետրից», «Իմաստունի խորհուրդները», «Տատիկի խորհուրդները», «Ինչուիկի և Գիտունիկի զրույցներն ու նամակները» խորագրերով ներկայացվող զրույցները, ասույթները, խրատ-խորհուրդները հակիրճ, ճաշակով, պատկերավոր ու արտահայտիչ լեզվով տեղեկատվություն են հաղորդում ազգային խորհրդանիշների՝ դրոշի, զինանշանի, օրենսգրքի, մայրենի լեզվի, էպոսի, խաչքարի, հայոց գրերի, հայրենի բնաշխարհի, առարկայական խորհրդանիշների (լավաշ, մածուն և այլն), կենդանական ու բուսական խորհրդանիշների (խաղող, նուռ, ծիրանենի, աղավնի և այլն), սեր և հոգատարություն են ձևավորում մերձավորների, ուրիշների, կենդանական աշխարհի նկատմամբ, զարգացնում են բարոյական արժեքներ՝ աշխատասիրություն, մաքրասիրություն, հյուրընկալություն, ընթերցասիրություն, սեփական ուժերին ապավինում, ջանասիրություն, խոհեմություն, համեստություն, ճիշտ, բարեկիրթ, արտահայտիչ խոսք, խաղաղասիրություն, հանդուրժողականություն:

Մեր կողմից մանրամասնորեն ուսումնասիրվել են նաև «Օտար լեզուներ (ռուսերեն և անգլերեն)» ուսումնական բնագավառի ծրագրերը, համեմատվել մայրենիի ծրագրերին:

Տարրական դպրոցում (3-րդ և 4-րդ դասարաններ) անգլերենի ուսումնական ծրագիրն ընդգրկում է այնպիսի թեմաներ, որոնք ունեն տեղեկատվական, ճանաչողական, հաղորդակցական, բարոյական, գեղագիտական ուղղվածություն՝ «Ես և իմ շրջապատը», «Դպրոց», «Իմ նախասիրությունները», «Տոներ»: Այդ թեմատիկ նյութերի միջոցով իրականանում է օտար լեզվի հիմնական հաղորդակցական գործառույթը, որն իրականանում է հետևյալ գործառույթների միջոցով՝

- իմացական-ճանաչողական. հաղորդում, տեղեկությունների հարցում, դրանց ձեռքբերում ունկնդրման և ընթերցանության ընթացքում,
- կանոնակարգող. խնդրանքի, խորհրդի ձևակերպում, խոսքային և ոչ խոսքային գործողությունների խթանում,
- արժեքային-կողմնորոշող. կարծիքի և գնահատականի արտահայտում, հայացքների և համոզմունքների ձևավորում, փաստարկում,
- վարքը կանոնավորող. բարեկիրթ խոսքի կանոնների պահպանում, որ յուրաքանչյուր ժողովրդի մոտ իր առանձնահատկություններն ունի (5 էջ 13):

Ուսումնական ծրագրերի համեմատական վերլուծությունը սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման տեսանկյունից թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ուսումնական բոլոր նյութերում գերակայում են իմացական, տեղեկատվական, ճանաչողական, հաղորդակցական, սոցիալական, գեղագիտական, լեզվամշակութային, բարոյական արժեքները: Դրանք դրսևորվում են ինչպես նպատակների (ուսուցողական, դաստիարակչական և զարգացնող) ու խնդիրների սահմանման, այնպես էլ ընդգրկված թեմաների, գործնական աշխատանքի մեջ (աշխատանքի բովանդակություն, մեթոդական հնարներ, բանավոր և գրավոր կապակցված խոսք, տնային հանձնարարություն և այլն), առաջադրանքներում և վարժություններում: Այնուհանդերձ ոչ միշտ է պահպանվում արժեքների ընտրության համամասնությունը այս կամ այն դասընթացի նպատակներում, խնդիրներում ու բովանդակության մեջ: Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման համար երաշխավորվող ուսումնական նյութերի թեմատիկ բովանդակությունը և լեզվի ուսուցման նպատակները ոչ միշտ են ուղղորդում ուսուցչի գործունեությունը սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման ուղղությամբ: Ուսումնական ծրագրերի բովանդակության մեջ հիմնականում արտացոլվում է տվյալ առարկային ներհատուկ գիտելիքների յուրացման և դրան ուղղված գործունեության ձևերի, միջոցների, ուղիների, մեթոդների մանկավարժական

համակարգը: Ծրագրերում հստակորեն չի արտացոլվում հուզական-արժեքային բաղադրատարրը, չի շեշտադրվում արժեուղղորդ բովանդակությունը: Դա զգալիորեն դժվարացնում է ուսուցչի՝ սովորողների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանն ուղղված աշխատանքը, որը, ի դեպ, լրացվում է ուսումնական դասագրքերի, ձեռնարկների, լրացուցիչ մեթոդական ձեռնարկների, թելադրության, փոխադրության ձեռնարկների, գործնական նյութերի ժողովածուների միջոցով, ուսուցչի մանկավարժական վարպետությամբ:

Տարրական դպրոցում արժեկողմնորոշիչ ուղղվածություն ունեն դասագրքերի ձևավորումը, գունագեղությունը, հատկապես նկարազարդումները:

Նկարազարդումները՝ որպես արժեքային բովանդակության դրսևորում, օգտագործվում են բոլոր դասագրքերում և մեծ նշանակություն ունեն դիդակտիկական և հոգեբանական տեսանկյունից: Նկարազարդումները կապված են տեքստի և առաջադրանքների բովանդակության հետ, նպաստում են երեխաների մտավոր զարգացմանը, գեղագիտական ճաշակի ձևավորմանը: Նկարազարդման նպատակը ուսուցվող թեմաները մատչելի ու զննական դարձնելն է, որը պետք է նպաստի դպրոցականների մտավոր զարգացմանը, նրանց մեջ գեղագիտական ճաշակ ձևավորի:

Դասագրքերում ընդգրկված նյութերում արտացոլված արժեքային ներուժի բացահայտման ժամանակ հիմնական ուշադրություն է հատկացվում տեքստերի և առաջադրանքների արժեքային ուղղվածությանը: Դրանցում առկա արժեքների յուրացումը հնարավոր է դասագրքի և լրացուցիչ ձեռնարկների նյութերի շուրջ համակողմանի աշխատանքում, որի ընթացքում ձևավորվում են երեխաների ճանաչողական հետաքրքրությունները, տրամաբանական մտածողության ձևերն ու եղանակները՝ բացատրել, հիմնավորել, պատճառաբանել, ընդհանրացնել, եզրակացնել, դատողություններ անել, փաստերը համեմատել, համադրել, հակադրել, հետևություններ անել:

Տեղեկատվական, ճանաչողական, իմացական, գեղագիտական, հաղորդակցական, բարոյական, մշակութային արժեքներն արտահայտվում են նաև ստեղծագործական բնույթ ունեցող առաջադրանքներում, քերականական նյութերում, արտադասարանական ընթերցանության համար նախատեսվող նյութերում, առած-ասացվածքներում, հանելուկներում, շուտասելուկներում, թելադրության և փոխադրության տեքստերում, արտադասարանային միջոցառումների, ցերեկույթների համար նախատեսվող նյութերում:

Այսպիսով՝ մայրենի և օտար լեզուների առարկաների դասագրքերում հիմնականում իրականացվում է կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման բովանդակային տեսանկյունը: Դասագրքերի վերլուծությունը թույլ տվեց նաև բացահայտել՝ որ շատ արժեքներ արտացոլված են այլաբանորեն, ոչ ուղղակի: Սովորաբար արժեքային ուղղվածությունն ակնառու է ընթերցանության համար նախատեսվող նյութերում, հատկապես գեղարվեստական, հեղինակային բնագրերում, որոնցում առկա են արժեքների հուզական ընկալումը և դրանց գեղագիտական, բարոյախրատական արժևորումը և գործնական կիրառումը:

Այս վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործում մեծ նշանակություն ունի ուսումնական գործընթացում գործնական կողմի իրականացումը: Այն ներկայացվում է արժեկողմնորոշիչ ներուժ ունեցող առաջադրանքների և վարժությունների համալիրի միջոցով, որոնք ուղղված են սովորողների կարողությունների և հմտությունների ձևավորմանը, իրենց վարքում և գործունեության մեջ արժեքների գործնականում մարմնավորմանը: Արժեկողմնորոշիչ առաջադրանքները մեծ մասամբ բառային, լեզվաքերականական վարժություններ են և ուղղված են ուսումնասիրվող բնագրերի արժեքային կողմի ընկալմանը:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ

ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄՈՂԵԼԻ ՓՈՐՁԱՐԱՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ

2.1. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների

ձևավորվածության առկա վիճակի հայտորոշումը

Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման ընթացքում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումն իրականանում է ուսումնական և արտաուսումնական գործունեության ընթացքում՝ ըստ ուսումնական ծրագրերով նախատեսված թեմատիկ նյութերի, ընթերցանության համար երաշխավորվող գրականության, գրավոր աշխատանքների համար առաջադրվող բազմապիսի տեքստերի, վարժությունների ու առաջադրանքների: Այդ նյութերում արժեքներն առկա են ուղղակի, անուղղակի, միջնորդավորված, այլաբանորեն, և կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների գործընթացում էապես կարևորվում է ուսուցչի դաստիարակչական ներգործությունը:

Մեր փորձարարական հետազոտության նպատակն է ստուգել ուսումնական թեմատիկ նյութի արժեկողմնորոշիչ ազդեցությունը կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետության վրա, ինչպես նաև դասավանդողի արժեուղղորդ գործառույթի բովանդակությունը: Այդ նպատակով առաջադրվել են փորձարարության խնդիրները՝ ստուգել առանձնացված տեքստերի ներգործության արդյունավետությունը կրտսեր դպրոցականի արժեուղրտի վրա, բացահայտել արժեկողմնորոշիչ առաջադրանքների ազդեցությունը և մեթոդապես հիմնավորել մշակված վարժությունների ու առաջադրանքների համալիրը:

Փորձարարական աշխատանքները իրականացել է Երևանի թիվ 51, 65, 119, 145 դպրոցներում: Փորձարարությանը մասնակցել է 400 աշակերտ՝ 198 ստուգիչ խմբերում և 202 փորձնական խմբերում և ձևավորվել են ըստ

առաջադիմության հավասար մակարդակների: Հավելենք, որ ձևավորվել են 2-ական խմբեր, որոնցում 1-2 դասարանների աշակերտներն ընդգրկվել են առաջին խմբերում, 3-4 դասարանների աշակերտները՝ երկրորդ խմբերում:

Սովորողների արժեքային կողմնորոշումների առկա մակարդակի ձևավորվածությունը բացահայտելու համար մեր կողմից մշակվել են չափանիշներ, մեթոդներ: Չափանիշները մշակվելիս հաշվի են առնվել կրտսեր դպրոցականների տարիքային, անհատական, հոգեբանական առանձնահատկությունները, սոցիալական փորձը, աշխարհընկալումը, հաղորդակցումը, ինչպես նաև մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման բովանդակային և գործնական կողմերի՝ արժեքային ներուժը:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների հայտորոշման համար թե՛ ստուգիչ, թե՛ փորձնական խմբերում ընդգրկված դպրոցականներին տրվել են թերթիկներ, որոնց վրա գրված են արժեքներ նշանակող հասկացություններ: Մինչ մեթոդիկան կիրառելը զրույց է անցկացվել առաջադրված հասկացությունների իմաստների շուրջ, կատարվել է բացատրական աշխատանք, տրվել են ցուցումներ:

Դպրոցականները պետք է հերթականությամբ դասավորեն թերթիկներն ըստ իրենց նախընտրության՝ առաջնություն տալով այս կամ այն արժեքին և դրանք հաջորդաբար դասավորելով. վերջնական արդյունքը պետք է ցույց տա կրտսեր դպրոցականի արժեքային ընկալումը, պատկերացումը, երևույթների, մարդկային հատկանիշների վերաբերյալ տեսակետը: Արժեքներն ընտրելիս աշխատել ենք ընդգրկել դպրոցականի կենսագործունեության, մարդկային հարաբերությունների բոլոր ոլորտները, բարոյական և գեղագիտական պատկերացումներն արտացոլող հասկացություններ: Մեթոդիկան կիրառելիս մեր նպատակն է եղել նաև բացահայտել, թե այս կամ այն արժեքի նախընտրությունն ինչպիսի դրդապատճառներով է թելադրված, գիտակցում են արդյոք տվյալ հասկացության նշանակությունը, աշխատանքը մեխանիկորեն են կատարում, թե խորհում են տրված հասկացությունների շուրջ, առկա՞ է, արդյոք, խմբային կողմնորոշումը, միջավայրի

ազդեցությունը, ինքնուրույնությունը, երեխաները պատասխանատվությամբ են վերաբերվում աշխատանքին, անկեղծ են, արդյոք, հարկ կա՞, արդյոք, լրացուցիչ մեկնաբանել և անհրաժեշտ է, արդյոք, ուսուցչի աջակցությունը:

Ներկայացնենք մեր կողմից մշակված թերթիկներում ընդգրկված արժեքները: Հավելենք, որ հաշվի առնելով կրտսեր դպրոցականների մտածողության տեսակը, երևակայությունը, զգայունականությունը՝ թերթիկները ներկայացրել ենք տարբեր գույներով և երկրաչափական տարբեր պատկերների ձևով, որպեսզի աշակերտների համար առաջադրանքը գրավիչ լինի և կրի խաղային բնույթ:

- Աշխատասիրություն
- Քաղաքավարություն
- Բարեկիրթ վերաբերմունք դպրոցում, տանը, հասարակական վայրերում,
- Պատասխանատվություն
- Խոսքի և գործի միասնություն
- Հավատարմություն, նվիրվածություն
- Հաղորդակցում, միջանձնային շփումների պատրաստակամություն
- Ընթերցասիրություն, սեր դեպի գիրքը
- Համակարգչային խաղեր, վիրտուալ շփումներ
- Սեր դեպի բնությունը, հոգատարություն կենդանիների նկատմամբ
- Կայուն գիտելիքներ, տարբեր լեզուներով հաղորդակցում
- Հայրենիքի ճանաչողություն, ազգային խորհրդանիշների իմացություն
- Կարգապահություն, ճշտախոսություն, ազնվություն
- Արվեստի ստեղծագործությունների նկատմամբ հետաքրքրություն
- Բարձր առաջադիմություն, լրացուցիչ տեղեկատվության յուրացում
- Համագործակցություն, հանդուրժողականություն

Արդյունքների վերլուծությունը բացահայտեց հետևյալ պատկերը: Թե՛ ստուգիչ, թե՛ փորձնական խմբերում ընդգրկված աշակերտները, որոշակի շեղումներով,

նախապատվությունը տալիս են հաղորդակցական արժեքներին. նրանց համար կարևոր է հաղորդակցվել մայրենի և օտար լեզուներով: Բնականաբար արժեքների դասակարգման մեջ առաջին շարքերում են վիրտուալ շփումները: Որոշակիորեն նախապատվություն են տրվում սոցիալական արժեքներին՝ բարեկիրթ վերաբերմունք, քաղաքավարություն և այլն: Ընդհանուր առմամբ իմացական-ճանաչողական արժեքներն առաջնային չեն. ակնհայտորեն դպրոցականները չեն նախընտրում ընթերցանությունը, թեև հակված են լրացուցիչ տեղեկատվության ձեռքբերման էլեկտրոնային տարբեր աղբյուրներից: Սա թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների հարաճուն ներդրումներն էականորեն փոխում են դպրոցականների կենսակերպը՝ միաժամանակ նրանց որոշ չափով մեկուսացնելով, քանի որ այնպիսի արժեքներ, ինչպիսին են համագործակցությունն ու հանդուրժողականությունը, ցանկի հետին շարքերում են: Կարևորվում են նաև բարոյական արժեքները՝ հավատարմությունը, նվիրվածությունը, ազնվությունը, ճշտախոսությունը: Հայրենիքի ճանաչողությունը, ազգային խորհրդանիշների իմացությունն ու արվեստի ստեղծագործությունների նկատմամբ հետաքրքրությունները կրտսեր դպրոցականների արժեքային նախընտրություններում առաջնային չեն:

Կրտսեր դպրոցականների՝ շրջակա սոցիալական միջավայրի հետ շփվելու պահանջմունքը, որը բացահայտվում է տվյալ մեթոդիկայի անցկացման գործընթացում, վկայում է նրա պահանջմունքների, հետաքրքրությունների, կողմնորոշումների ուղղվածության և հաղորդակցական կարողությունների ձևավորվածության մասին: Դրանում, անտարակույս, մեծ դեր ունեն ընտանիքի դաստախարակչական գործառույթը և ուսումնադաստիարակչական հաստատությունը:

Մեր դիտարկումները ցույց են տալիս, որ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների բովանդակության մեջ հաճախ անտեսվում են այնպիսի արժեքներ՝ որոնք բնութագրում են նրանց համագործակցային կարողությունները և հանդուրժողականության որակները: Դա պայմանավորված է նրանով, որ ուսուցման

գործընթացում տակավին խորությամբ չեն ներդրվում համագործակցային ուսումնառությանը նպաստող տեխնոլոգիաներ, որոնք էական ազդեցություն ունեն սովորողների կենսագործունեության և վարքային դրսևորումների վրա: Այստեղից բխում է, որ կրտսեր դպրոցականների՝ տվյալ ոլորտը բնութագրող արժեքների անտեսումը արդիական է դարձնում ուսուցիչների՝ այդ ուղղությամբ տարվող աշխատանքը:

Արժեքների դասակարգման ընթացքում պարզվել է, որ միևնույն արժեքների կայուն ընտրությունն առկա է տարբեր խմբերում ընդգրկված սովորողների կեսից ավելիի համար: Յուրաքանչյուր խմբում մոտավորապես այդ քանակով ընդգրկվածներ գործնականում բավականաչափ խորությամբ չեն իմաստավորում իրենց նախընտրությունն այս կամ այն արժեքի նկատմամբ՝ արժեքներն ընտրելով առանց խորապես գիտակցելու, իմաստավորելու և հիմնավորելու:

Այնուհանդերձ այն դիտարկումները, որոնք արվել են հայտորոշիչ փորձարարության արդյունքների հիման վրա, չեն կարող լիարժեքորեն արտացոլել կրտսեր դպրոցականների արժեքային ըմբռնումները:

Արժեքային կողմնորոշումները հոգևոր բնույթ ունեն և հաճախ իրավիճակային դրսևորումներ են ունենում: Սուկ թվարկման միջոցով հնարավոր չէ խորությամբ ուսումնասիրել երեխաների արժեքային պատկերացումները, հատկապես եթե դրանք գործնականում չեն դրսևորվում և վարքում չեն մարմնավորվում:

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումները բացահայտելու համար մենք կիրառեցինք նաև այնպիսի մեթոդներ, որոնց շնորհիվ հնարավոր է առավել լիարժեք պատկերացում կազմել նրանց մտագործունեության, խոսքի մշակույթի, երևակայության, ստեղծագործական մտածողության մասին: Մենք ստուգիչ և փորձնական խմբերում առաջարկեցինք հենակետային կամ բանալի բառեր (բառախմբեր)՝ կիրառելով **«Հինգ թուպեանոց ազատ շարադրանք»** մեթոդը (յուրաքանչյուր բառաշարքի շուրջ կապակցված խոսքի կառուցմանը տրվում է հինգ

րոպե): Բառախմբերը կազմելիս նախապատվությունը տրվել է այն բառերին, որոնց միջոցով հնարավոր է ստեղծել գեղարվեստական փոքր բնագրեր՝ հուզական հագեցվածությամբ: Միաժամանակ մենք հաշվի ենք առել այդ բառերի ուղղագրական արժեքը, պատկերավոր, բնութագրական կողմը, փոքր տեքստը հյուսելու տեսակետից նպատակահարմարությունը, նաև դաստիարակչական, ուսուցողական, զարգացնող նշանակությունը: Բառախմբերի ընտրության ժամանակ հաշվի է առնվել նաև այն, որ դրանք վերաբերեն տեղեկատվական, իմացական-ճանաչողական, հաղորդակցական, գեղագիտական, սոցիալական, բարոյական արժեքներին, ընդ որում ակնկալվում է աշակերտների հուզական-գնահատողական վերաբերմունքը:

Այս մեթոդի կիրառման շնորհիվ ընդլայնվում է դիտարկվող արժեքների ցանկը. ի տարբերություն արժեքների ուղղակի դասակարգման՝ այն չի սահմանափակում կրտսեր դպրոցականների արժեքային ընտրության հնարավորությունները, որն ակնհայտ էր մեր կողմից առաջարկված արժեքների դասակարգման պարագայում:

Աշխատանքը կատարելիս կրտսեր դպրոցականներին նաև սեփական մտքերն ու ցանկություններն արտահայտելու ազատություն է տրվել, որը պայմաններ ու հնարավորություններ է ընձեռել անկեղծորեն, առանց արտաքին ներգործության արտահայտելու խոհերը, մտորումները, երևակայությունը, ապրումները, արժեքային պատկերացումները և դրդապատճառները:

Ներկայացնենք մի քանի բառախմբեր.

- սաղարթախիտ, շշուկ, խոնավ բուրմունք, մեղմօրոր երգ, խորհրդավոր լռություն,
- գիրք, ընթերցանություն, խորհրդավոր աշխարհներ, տիեզերք, երազել
- բարյացակամ, նվիրված ընկեր, հուզիչ պատմություն, անօրինակ արարք, ճանապարհորդություն,
- հայրենի լեռնաշխարհ, բնօրրան, պատմական հուշարձաններ, սրտի թրթիռ, նվիրական վայրեր,
- փիրուզագույն ալիքներ, մեղմ զեփյուռ, ոսկեզօծ, շառաչյուն, քաղցրահնչյուն երգ,

- բարեկիրթ վերաբերմունք, ծերունազարդ, դողդոջուն քայլվածք, հանրօգուտ, երախտագետ,
- ազատ հաղորդակցվել, ջերմագին զրույց, սրտառույ պատմություն, առօրեական, Ամանորի գիշեր,
- պատկերասրահ, կախարդիչ երանգներ, ցնցող տպավորություն, գեղանկարչություն, վրձնահարված,
- ազգային օրհներգ, եռագույն դրոշ, զինանշան, հպարտություն, հնօրյա,
- հայրենի օջախ, գորովագութ, քնքշագին ժպիտ, ջերմ զրույց, հոգատարություն,
- մայրենի լեզու, շքեղ բառագանձ, այբուբեն, մաշտոցյան սխրանք, քաղցրաբառ,
- մտովի ճանապարհորդություն, համակարգիչ, հեռավոր երկրներ, օտար մշակույթ, երագի թևով,
- գթասիրտ, ցրտաշունչ, անպաշտպան, անօգնական, երախտագետ ժպիտ,
- երկիր մոլորակ, հաղորդակցվել, համայն մարդկություն, բնպահպանություն, գլոբալ տաքացում,
- լավ կրթություն, լեզուների իմացություն, ապագայի մասնագիտություններ, երևակայություն, ստեղծագործական աշխատանք,
- ուսուցիչ, մրցակցություն, խրախուսանք, գիտելիքի քղբյուր, լեզուների իմացություն,
- հազարամյա պատմություն, խաչքար, քրիստոնեություն, գոյամարտ, ազատամարտիկ, Եռաբլուր

Այս մեթոդիկայի անցկացումը բացահայտում է կրտսեր դպրոցականների ապրումների բազմազանությունն ու հուզական ոլորտը, որը դրսևորվում է նաև նրանց վարքում: Տրված բառաշարքերի կիրառումը չի սահմանափակում երեխաների՝ տեքստ հյուսելու ընթացքում այլ բառեր, բառակապակցություններ օգտագործելու հնարավորությունը: Ստացված պատասխանների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դպրոցականները առավելապես լիարժեք են պատկերացնում բարոյական և գեղագիտական արժեքները (բնության գեղեցկությունների ընկալում, անձնային

հատկանիշներ և այլն), մինչդեռ բավականաչափ ձևավորված չեն ճանաչողական, սոցիալական, հաղորդակցական արժեքները: Ակնհայտ է, որ կրտսեր դպրոցականները բավականաչափ չեն արժևորում միջանձնային հաղորդակցման, լեզուների իմացության, ընթերցանության, համամոլորակային հիմնախնդիրների՝ իրենց հասկացողությանը մատչելի տեղեկատվության ձեռքբերման կարևորությունը:

Տեքստերի որակական վերլուծությունից հետո մենք փորձել ենք ստացված տվյալները ներկայացնել քանակական ցուցանիշներով, այսինքն՝ տոկոսային տվյալներով արտահայտել իմացական-ճանաչողական, հաղորդակցական, գեղագիտական, սոցիալական, բարոյամշակութային և այլ արժեքների արտահայտությունը խոսքում, նոր բառապաշարի պատկերավորման և արտահայտչական միջոցների կիրառումը, դատողական վերաբերմունքը, ինքնուրույնության աստիճանը, խոսքի սահունությունը, կապակցվածությունը, տրամաբանականությունը, ներշնչանքի և համոզմունքի առկայությունը: Ընդհանուր վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ աշակերտների գրեթե 38.9%-ը սահմանափակվել է սոսկ տրված բառերի սահմաններում առանձին նախադասություններ գրելով, 16.2%-ը տեքստը հարստացրել է գեղարվեստական բառապաշարով, 13.2%-ը արտահայտել է գնահատողական դատողություններ, 31.7%-ը սահմանափակվել է սոսկ նկարագրություններով՝ չարտահայտելով արժեքային-գնահատողական վերաբերմունք:

Ընդհանուր առմամբ 32% հարցվածների պատասխաններում մտքերը կրկնվում են, միօրինակ են, անհույզ: Քանի որ մենք առաջարկել ենք տեքստերը կառուցել ըստ նախընտրած բառաշարքերի, ուստի ակնհայտ է հետևյալ միտումը. նախընտրություն է տրվել հիմնականում բնականորեն, այսինքն՝ նկարագրական տարրերին, մինչդեռ դատողական-խոհական թեմատիկան կրտսեր դպրոցականների նախընտրություններում առանձնապես գերակա չէ: Հավելենք, որ 5-ից ավելի բառաշարքերի շուրջ տեքստեր է հյուսել ստուգիչ խմբերում հարցվածների 18%-ը, փորձական խմբերում՝ 19%-ը, 4-5 բառաշարքերի շուրջ՝ համապատասխանաբար 22%-ը և 21%-ը, 2-4

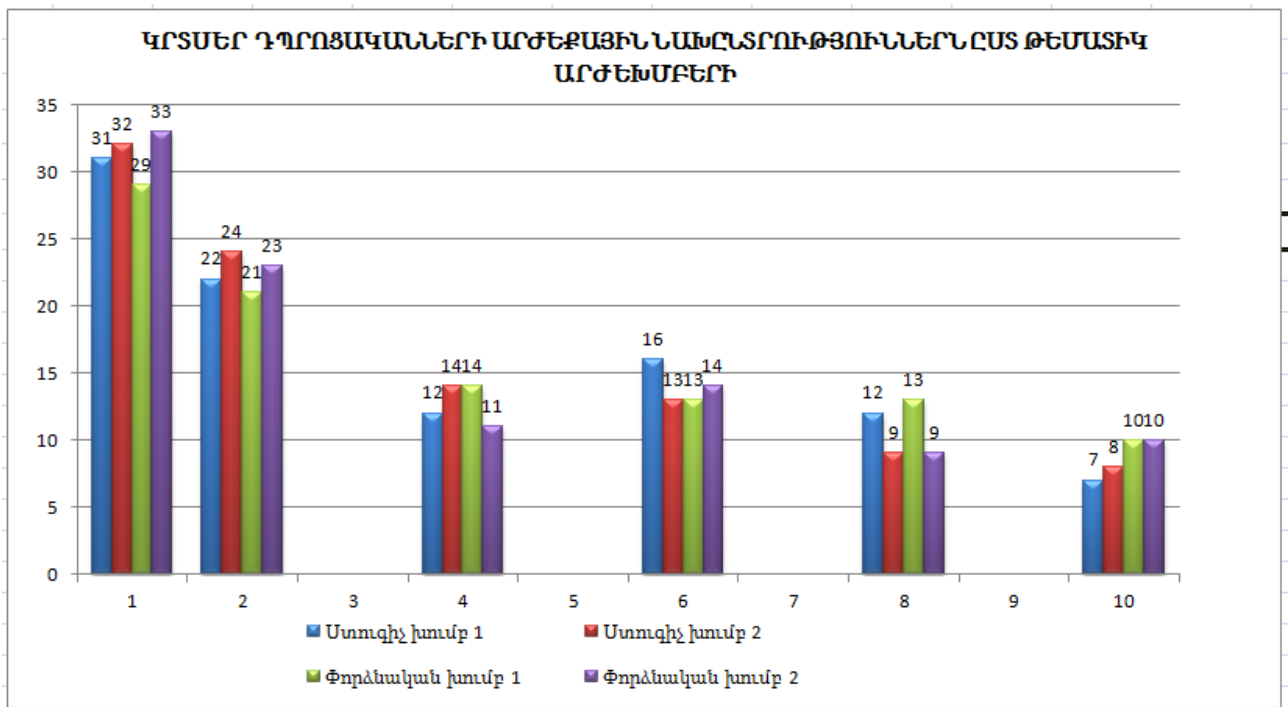
բառաշարքերի շուրջ աշխատել է ստուգիչ խմբերում հարցվածների 35%-ը և փորձնական խմբերում՝ 37%-ը, 1-2 բառաշարքերի վերաբերյալ աշխատանք է ներկայացրել համապատասխանաբար 21%-ը և 16%-ը: Ստուգիչ խմբերում 4%-ը և փորձնական խմբերում 7%-ը չի կատարել առաջադրանքը:

Ըստ թեմատիկ արժեքային մոտեցման՝ մենք տվյալները խմբավորեցինք ըստ որոշակի արժեքների, որն արտացոլված է թիվ 1 աղյուսակում և համապատասխան տրամագրում:

Դիտարկված են ստուգիչ և փորձնական խմբերի արժեքային նախընտրությունները ըստ թեմատիկ արժեքների:

Աղյուսակ 1
ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՆԱԽԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ԸՍՏ ԹԵՄԱՏԻԿ ԱՐԺԵԽՄԲԵՐԻ (%-ով)

№	Չափանիշներ	Ստուգիչ խումբ 1	Ստուգիչ խումբ 2	Փորձնական խումբ 1	Փորձնական խումբ 2
1	Բնապատկերների բանաստեղծական-գեղագիտական ընկալում	31	32	29	33
2	Հայրենասիրություն, հայրենիքի խորհրդանիշների, պատմական հուշարձանների իմացություն	22	24	21	23
3	Ընթերցանություն, լեզուների իմացություն, ճանապարհորդություն	12	14	14	11
4	Բնապահպանություն, հոգատարություն կենդանական աշխարհի նկատմամբ	16	13	13	14
5	Հաղորդակցում, նվիրվածություն, ընկերասիրություն	12	9	13	9
6	Տարբեր ոլորտների վերաբերյալ գիտելիքներ, ստեղծագործություն, մրցակցություն	7	8	10	10

Տրամագիր 1

Աղյուսակից հետևում է, որ կրտսեր դպրոցականների համար առավել նշանակալի են գեղագիտական, հայրենասիրական, բնապահպանական արժեքները: Կարևոր են նաև գրքերի ընթերցանությունը, լեզուների իմացությունը, հաղորդակցումը, ընկերասիրությունը:

Միաժամանակ բացահայտվեց այն հանգամանքը, որ մայրենի և օտար լեզուների յուրացման ընթացքում ձեռք բերվող շատ արժեքներ կենսական հանգամանքների, ուսումնական նյութի, գրքերի, տարբեր տպավորությունների, միջոցառումների, էքսկուրսիաների ազդեցությամբ կարող են փոփոխվել: Ի դեպ, ստուգիչ և փորձնական խմբերում տվյալների նկատելի շեղում չի արձանագրվել:

Այսպիսով՝ անցկացված փորձարարական հետազոտության արդյունքները բնութագրում են կրտսեր դպրոցականների արժեքային պատկերացումները, որոնք ձևավորվում են մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման տարրական դասընթացում: Ստացված տվյալների հիման վրա մենք բնութագրեցինք կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության մակարդակները:

Բարձր մակարդակը բնութագրվում է արժեքային կողմնորոշումների հստակ արտահայտվածությամբ, համեմատելու, հակադրելու, եզրահանգելու կարողությունների ձևավորվածությամբ, գնահատողական վերաբերմունքի առկայությամբ: Ուսումնական նյութի ընկալման արդյունքում ձևավորված են արժեքային-գնահատողական դատողություններ անելու կարողություններ, զարգացած են ուշադրությունը, հիշողությունը, երևակայությունը, ստեղծագործական և պատկերավոր մտածողությունը, խոսքի մշակույթը: Արագորեն արձագանքում են իրենց շուրջն ընթացող դեպքերին և իրադարձություններին, հաղորդակցվող են, ձգտում են ինքնուրույնության, ընտրում են որևէ գործունեության կատարման ինքնատիպ ուղիներ և եղանակներ: Անձնային որակներում գերակշռում են պատասխանատվությունը, կարգապահությունը, բարեկրթությունը, աշխատասիրությունը, ընթերցասեր են, հակված են ուսումնական թեմաների շուրջ լրացուցիչ տեղեկատվություն յուրացնելու տարբեր աղբյուրներից, կայուն հետաքրքրություններ ունեն լեզվական բնագավառի առարկաների նկատմամբ:

Միջին մակարդակը բնութագրվում է արժեքային նախընտրությունների ոչ կայուն դրսևորմամբ: Որոշ չափով ձևավորված դրդապատճառները, իմացական-ճանաչողական հետաքրքրությունները, հուզազգայական ընկալումները հնարավորություն են տալիս արժեքային-գնահատողական վերաբերմունք ձևավորելու ոչ միայն ուսումնական նյութի, թեմատիկ ստեղծագործությունների վերաբերյալ, այլև դրանք կենսագործել հաղորդակցման մեջ, շփումներում: Ակնկալում են ուսուցչի աջակցությունն ու ներգործությունը սեփական վերաբերմունքն արտահայտելու համար, ընդսմին զգայուն են գեղագիտական արժեքների, բնության գեղեցկությունների նկատմամբ: Ընթերցանության նկատմամբ առկա է հետաքրքրություն, սակայն ընթերցում են ուսուցչի հանձնարարած գրքերը: Միջին մակարդակում գտնվող դպրոցականներն ունեն նաև ստեղծագործական

կարողություններ, սակայն շարադրություններ գրելիս առաջնորդվում են ուսուցչի հանձնարարած հենակետային բառերով, կազմված պլանով:

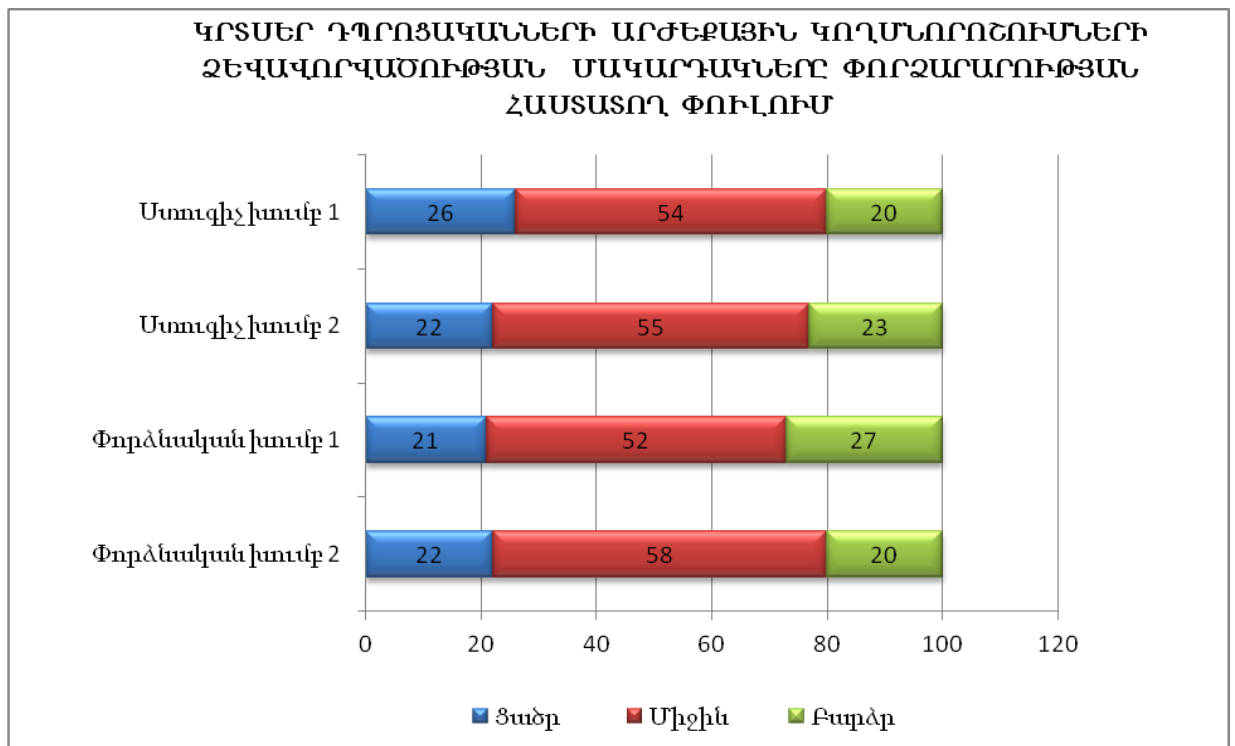
Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության **ցածր մակարդակը** բնութագրվում է արժեքային ընկալումների և պատկերացումների թույլ արտահայտվածությամբ: Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործնթացը ուսուցչի մշտական, համակարգված, հետևողական հսկողություն և աջակցություն է պահանջում: Ուսումնասիրվող ստեղծագործողությունների նկատմամբ արժեքային-գնահատողական վերաբերմունք չի դրսևորվում, համապատասխանաբար նաև կենսագործունեության մեջ արժեքներն ուղենիշներ չեն դառնում: Հաղորդակցվող չեն, հակված չեն ընթերցանության, ինքնուրույն չեն, տրամաբանական գործընթացները՝ վերլուծելը, համադրելը, հակադրելը, համեմատելը, եզրահանգելը և այլն, թույլ են արտահայտված: Դժվարանում են բնութագրել գրական հերոսների արարքները, դեպքերի և իրադարձությունների դրական և բացասական կողմերը: Հակված չեն յուրացնելու լրացուցիչ տեղեկատվություն, խուսափում են մշակութային օջախներ այցելելուց:

Այսպիսով՝ նշված բնութագրիչների հիման վրա, ընդհանրացնելով հայտորոշիչ մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում ստացված տվյալները, մեր դիտումների, զրույցների, դասալսումների արդյունքները, փորձարարության հաստատող փուլում սահմանեցինք կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների, ձևավորվածության բարձր, միջին, ցածր մակարդակները ստուգիչ և փորձնական խմբերում:

Աղյուսակ 2

**ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ
ՁԵՎԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՂ
ՓՈԻԼՈՒՄ (%-ով)**

Մակարդակներ	Ստուգիչ խումբ 1	Ստուգիչ խումբ 2	Փորձնական խումբ 1	Փորձնական խումբ 2
Ցածր	26	22	21	22
Միջին	54	55	52	58
Բարձր	20	23	27	20

Տրամագիր 2

Աղյուսակից ակնհայտորեն երևում է, որ կրտսեր դպրոցականների մեծամասնությունը դրսևորում է արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության միջին մակարդակ. ցածր և բարձր մակարդակները գրեթե համընկնում են:

Որպես արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության գործնական դրսևորման չափանիշ մենք դիտարկում ենք համարժեք վարքը: Դա արտահայտվում է համապատասխան պահվածքում, հարաբերություններում, արարքներում, ուսումնական և արտաուսումնական գործունեության տարբեր ձևերում: Այդ

նպատակով մենք հանձնարարեցինք հարցաթերթիկներ՝ հայտորոշելու համար դպրոցականների վերաբերմունքը որոշակի արժեքների նկատմամբ:

Փորձարարական հետազոտության ընթացքում մենք փորձեցինք բացահայտել կրտսեր դպրոցականների հետաքրքրությունները, հակումները, ձգտումները, նախասիրությունները, ուսումնական և արտաուսումնական գործունեության դրդապատճառները: Ակնհայտ է, որ ուսուցման գործընթացում առանձնապես չեն դրսևորվում երեխաների նախասիրությունները, և հնարավոր չէ որոշակիորեն սահմանել, թե ուսումնական թեմաների յուրացման արդյունքում ձեռք բերված արժեքները որքանով են արտահայտվում նրանց վարքում, արարքներում, գործողություններում: Մենք մշակեցինք հարցաթերթիկ, որի միջոցով հնարավոր է ախտորոշել դպրոցականների նախընտրությունները:

Աղյուսակ 3

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՆԱԽԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ

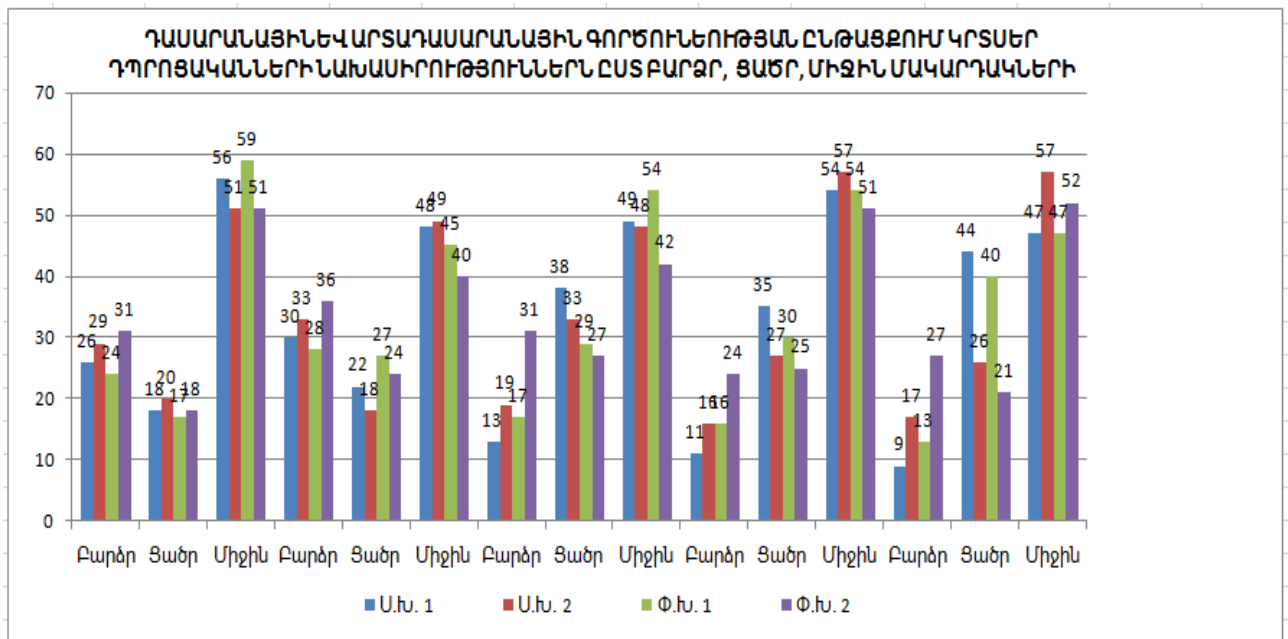
1.	Կցանկանայի՞ք արդյոք շուրջերկյա ճանապարհորդություն կատարել և նպաստել բնապահպանական խնդիրների լուծմանը	այո
		ոչ
		դժվարանում եմ պատասխանել
2.	Կուզենայի՞ք արդյոք մասնակցել սիրված գրքի հիման վրա մուլտֆիլմի նկարահանմանը	այո
		ոչ
		դժվարանում եմ պատասխանել
3.	Կցանկանայի՞ք արդյոք ընթերցված գեղարվեստական գիրքը նկարագրողել	այո
		ոչ
		դժվարանում եմ պատասխանել
4.	Կցանկանայի՞ք արդյոք լինել մեր երկրի խաղաղության դեսպանը	այո
		ոչ
		դժվարանում եմ պատասխանել
5.	Կուզենայի՞ք արդյոք հայկական մշակույթը ներկայացնել միջազգային որևէ ցուցահանդեսներում	այո
		ոչ
		դժվարանում եմ պատասխանել

Հարցաթերթիկի արդյունքների վերլուծության տվյալներն արտացոլված են թիվ 4 աղյուսակում՝ բարձր, ցածր, միջին, մակարդակների հաջորդականությամբ:

Աղյուսակ 4

ԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՆԱԽԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԸՍՏ ԲԱՐՁՐ, ՑԱԾՐ, ՄԻՋԻՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԻ (%-ով)

№	Գործունեության տեսակը	Ս.Խ. 1	Ս.Խ. 2	Փ.Խ. 1	Փ.Խ. 2
1.	Շուրջերկրյա ճանապարհորդության և բնապահպանական հիմնախնդիրների լուծման պատրաստակամություն	26	29	24	31
		18	20	17	18
		56	51	59	51
2.	Սիրված գրքի թեմաներով մուլտֆիլմի նկարահանման մասնակցություն	30	33	28	36
		22	18	27	24
		48	49	45	40
3.	Ընթերցած գեղարվեստական գրքի նկարագրում	13	19	17	31
		38	33	29	27
		49	48	54	42
4.	Խաղաղության դեսպանի պարտականությունների ստանձնումը	11	16	16	24
		35	27	30	25
		54	57	54	51
5.	Հայկական մշակույթի ներկայացուցիչ միջազգային ցուցահանդեսում	9	17	13	27
		44	26	40	21
		47	57	47	52

Տրամագիր 3

Տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ թե՛ ստուգիչ, թե՛ փորձնական խմբերում գերակշռում է «դժվարանում եմ պատասխանել» տարբերակը: Այնուհանդերձ մենք բացահայտեցինք հետևյալ միտումը. ստուգիչ և փորձնական առաջին խմբերում

բավականաչափ ցածր է գեղագիտական (գրքի նկարագրողում) և տեղեկատվական-հաղորդակցական (մշակույթի ներկայացուցիչ և խաղաղության դեսպան) արժեքների տիրապետման մակարդակը: Բոլոր խմբերում նկատելի է բնապահպանական հիմնախնդիրների նկատմամբ հետաքրքրությունը: Բացահայտելու համար, թե ուսումնական գործընթացում արժեքներն ինչպես են յուրացվում, մենք հանձնարարեցինք հարցաթերթիկ, որը ներկայացված է թիվ 5 աղյուսակում:

Աղյուսակ 5
ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐՆ ՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

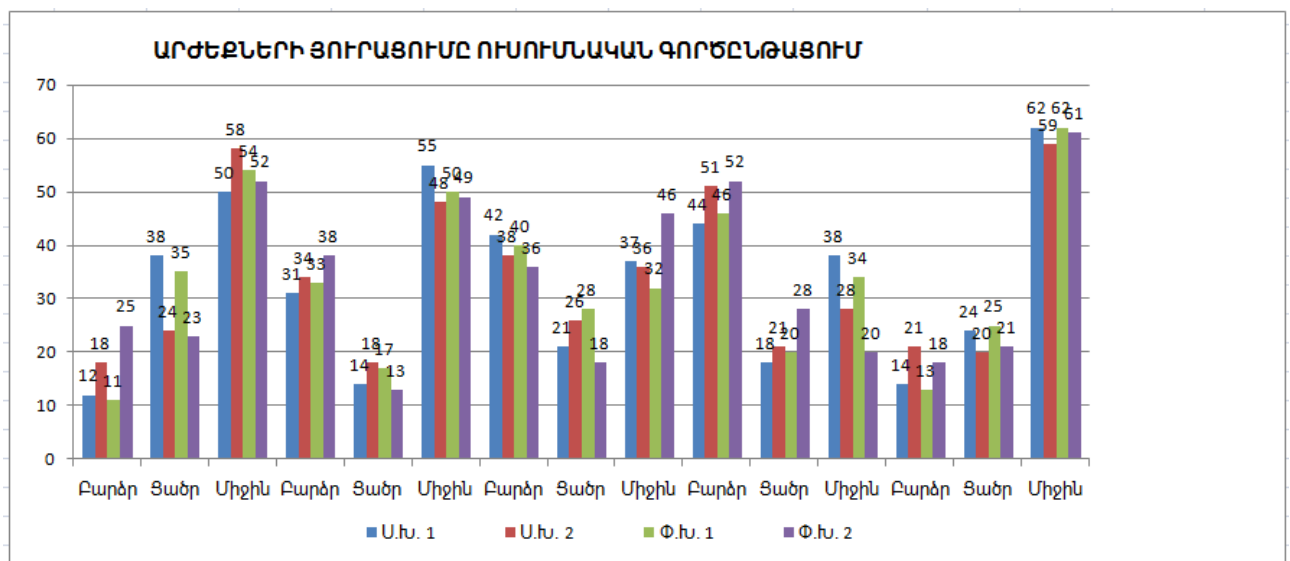
1.	Ուսումնական գործընթացում կարողանում եք արդյոք ինքնուրույն որոշել ուսուցվող նյութի արժեքային կողմը	այո
		ոչ
		երբեմն
2.	Առաջադրանքներն ու վարժությունները օգնում են արդյոք բացահայտել տեքստի արժեքային կողմը	այո
		ոչ
		երբեմն
3.	Ուսումնական նյութի շուրջ աշխատանք կատարելիս արդյոք ուսուցիչն աջակցում է ձեզ	այո
		ոչ
		երբեմն
4.	Փորձում եք արդյոք դրական հերոսների կամ կերպարների օրինակին հետևել	այո
		ոչ
		երբեմն
5.	Ուսումնական նյութը յուրացնելուց հետո արտահայտում եք արդյոք ձեր կարծիքը, արժանանում եք արդյոք ուսուցիչների խրախուսանքին	այո
		ոչ
		երբեմն

Հարցաթերթիկներին տրված պատասխանների վերլուծությունը բացահայտեց հետևյալ պատկերը, որն արտահայտված է թիվ 6 աղյուսակում և համապատասխան տրամագրում (բարձր, ցածր, միջին հաջորդականությամբ):

Աղյուսակ 6

ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՅՈՒՐԱՑՈՒՄԸ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՆԹԱՑՈՒՄ (%-ով)

№	Գործունեության տեսակը	Ս.Խ. 1	Ս.Խ. 2	Փ.Խ. 1	Փ.Խ. 2
1.	Ուսումնական նյութի արժեքային կողմի ինքնուրույն յուրացում	12	18	11	25
		38	24	35	23
		50	58	54	52
2.	Առաջադրանքների և վարժությունների արժեկողմնորոշիչ հնարավորությունների կիրառում	31	34	33	38
		14	18	17	13
		55	48	50	49
3.	Ուսուցչի արժեկողմնորոշիչ աջակցությունը	42	38	40	36
		21	26	28	18
		37	36	32	46
4.	Դրական հերոսների արարքի ընդօրինակում	44	51	46	52
		18	21	20	28
		38	28	34	20
5.	Ինքնուրույն կարծիքի արտահայտման հնարավորություն, խրախուսանք ուսուցչի կողմից	14	21	13	18
		24	20	25	21
		62	59	62	61

Տրամագիր 4

Ստացված տվյալները ևս մեկ անգամ բացահայտում են կրտսեր դպրոցականների վարքում, գործունեության դրդապատճառներում արժեքների արտացոլման միջին մակարդակ:

Աշակերտների որոշ անձնային հատկանիշների, այն է՝ հետևողականություն, պատասխանատվություն, պահանջկոտություն, նախաձեռնություն, ինքնուրույնություն, ակտիվություն, համագործակցության և ինքնագնահատման կարողություն, բարյացակամություն, փոխօգնության պատրաստակամություն և այլն, հայտորոշման համար մենք կիրառեցինք հարցաթերթիկ. «այո» պատասխանը գնահատվում է 2, «դժվարանում եմ պատասխանել»՝ 1, «ոչ»՝ 0 միավոր:

Աղյուսակ 7

**ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՁԵՎԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՍՏԱՏՈՂ ՓՈՒԼՈՒՄ**

1.	Համագործակցում եմ համադասարանցիներիս հետ, համբերատար եմ տարբեր իրավիճակներում, բարյացակամ եմ ու զիջող	այո	2
		դժվարանում եմ պատասխանել	1
		ոչ	0
2.	Ցանկացած իրավիճակում ինքնուրույն եմ, նախաձեռնող, ակտիվ, կարողանում եմ որոշումներ ընդունել	այո	2
		դժվարանում եմ պատասխանել	1
		ոչ	0
3.	Ուսումնական նյութի հիման վրա ստեղծագործում եմ, անպայման արտահայտում եմ իմ կարծիքը, գնահատում եմ հերոսների արարքները	այո	2
		դժվարանում եմ պատասխանել	1
		ոչ	0
4.	Սիրով եմ կատարում ստեղծագործական բնույթի վարժություններ՝ դրանք համեմատելով կյանքի փաստերի հետ, կարողանում եմ ինքնուրույն առաջադրանքներ կազմել տեքստի շուրջ և հարցեր տալ	այո	2
		դժվարանում եմ պատասխանել	1
		ոչ	0
5.	Սիրով եմ կատարում տնային հանձնարարությունները, հետևողականորեն պլանավորում եմ աշխատանքի և հանգստի ժամերը, ակտիվորեն մասնակցում եմ բոլոր միջոցառումներին	այո	2
		դժվարանում եմ պատասխանել	1
		ոչ	0

Արդյունքները վերլուծելիս մենք 0-3 միավոր հավաքած աշակերտներին դասեցինք ցածր մակարդակում, 3-7 միավոր վաստակած աշակերտներին՝ միջին, 7-10

միավոր հավաքածներին՝ բարձր մակարդակում: Ընդհանուր առմամբ հարցված աշակերտների 29%-ը դրսևորեց անձնային հատկանիշների ձևավորվածության ցածր մակարդակ, 49%-ը՝ միջին, 22%-ը՝ բարձր մակարդակ:

Տրված պատասխանները վկայում են, որ երեխաների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման ուղղությամբ անհրաժեշտ է մանկավարժական նպատակաուղղված ներգործություն: Վերը նշված մեթոդիկաների կիրառմանը զուգահեռ անցկացվել են նաև դպրոցականների վարքային դրսևորումների դիտումներ, զրույցներ, որոնք ևս բացահայտում են նրանց արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածությունը:

Մեր էմպիրիկ հետազոտությունների, դասալսումների, դպրոցականների ուսումնական փաստաթղթերի որակական վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում առկա են մեծ հնարավորություններ մեր հետազոտության հիմնախնդրի շրջանակներում: Ուսումնական նյութում արժեքների ուղղակի, այլաբանորեն, միջնորդավորված արտացոլումը, բնականաբար, պահանջում է մանկավարժի աջակցող գործառույթը, մեծ դեր է վերապահված նաև վարժություններին, առաջադրանքներին, լրացուցիչ նյութերին, արտադասարանային միջոցառումներին: Միաժամանակ մենք բացահայտեցինք, որ դպրոցականները դրսևորում են ուսումնական նյութի արժեքային ներուժի համեմատ համարժեք հույզեր, որն արտացոլվում է նրանց վարքում և գործունեության մեջ: Այսինքն՝ ստուգվեց մեր հետազոտության մեջ առաջադրված վարկածը, այն է՝ մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումն արդյունավետ կիրականանա, եթե կիրառվեն արժեկողմնորոշիչ բովանդակություն ունեցող տեքստեր, մշակվեն առաջադրանքներ, վարժություններ: Դպրոցականների հետաքրքրությունների, նախասիրությունների, արժեքային ընկալումների հիման վրա վարքի և գործունեության դրդապատճառների ուսումնասիրման նպատակով արված

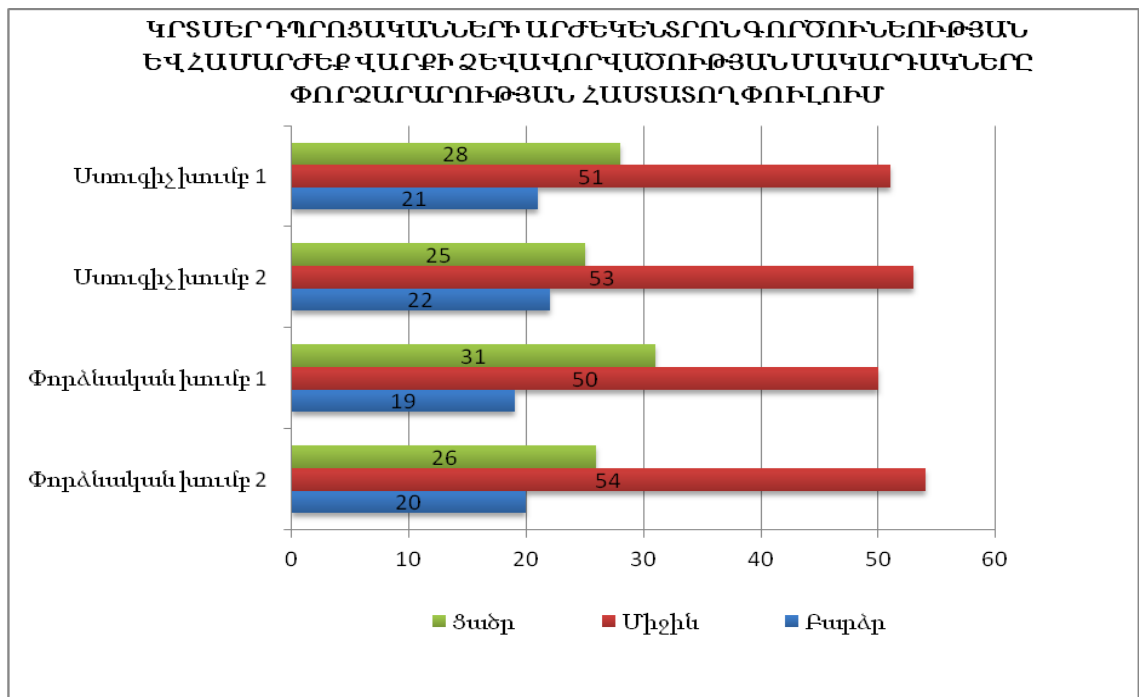
փորձարարական հետազոտության տվյալների արդյունքների հանգամանալից դիտարկման և միջինացման արդյունքում բացահայտեցինք դպրոցականների արժեկենտրոն գործունեության, համարժեք վարքի ձևավորվածության մակարդակները փորձարարության հաստատող փուլում:

Ցածր մակարդակը բնութագրվում է ուսումնական նյութի արժեքային ներուժի գնահատման, համարժեք հոյգերի, գնահատողական վերաբերմունքի ձևավորվածության տարբեր իրավիճակներում արժեքային ընտրություն կատարելու կարողության ոչ բավականաչափ ձևավորվածությամբ: Միջին մակարդակին բնորոշ են ուսուցչի արժեկողմնորոշիչ աջակցության մեծ չափով ակնկալումը տեքստի արժեքային ներուժի գնահատման գործում, ինչպես նաև գործնական իրավիճակներում անորոշությունը և ընտրության սահմանափակվածությունը: Բարձր մակարդակի տիրապետող դպրոցականները նպատակասլաց են, նախաձեռնող, արագորեն կողմնորոշվում են արժեքային ընտրության իրավիճակներում, ինքնուրույնաբար կարող են տեսակետներ և գնահատողական վերաբերմունք արտահայտել:

Աղյուսակ 8

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵԿԵՆՏՐՈՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՐԺԵՔ ՎԱՐՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՂ ՓՈԽԼՈՒՄ(%-ով)

Մակարդակներ	Ստուգ. խումբ 1	Ստուգ. խումբ 2	Փորձ. խումբ 1	Փորձ. խումբ 2
Ցածր	28	25	31	26
Միջին	51	53	50	54
Բարձր	21	22	19	20

Տրամագիր 5

Փորձարարական հետազոտության առաջին՝ հաստատող փուլի տվյալները ցույց տվեցին, որ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացը նպատակաուղղված, համակարգված բնույթ ունի, որն իրականացնում է ուսումնական և արտաուսումնական գործընթացում: Այդ գործընթացի էությունը կազմում են մանկավարժական արդյունավետ պայմանների առաջադրումը, մանկավարժական ներգործության տարբեր ձևերի, մեթոդների, միջոցների կիրառումը, որին և կանրադառնանք ատենախոսության հաջորդ ենթագլուխներում:

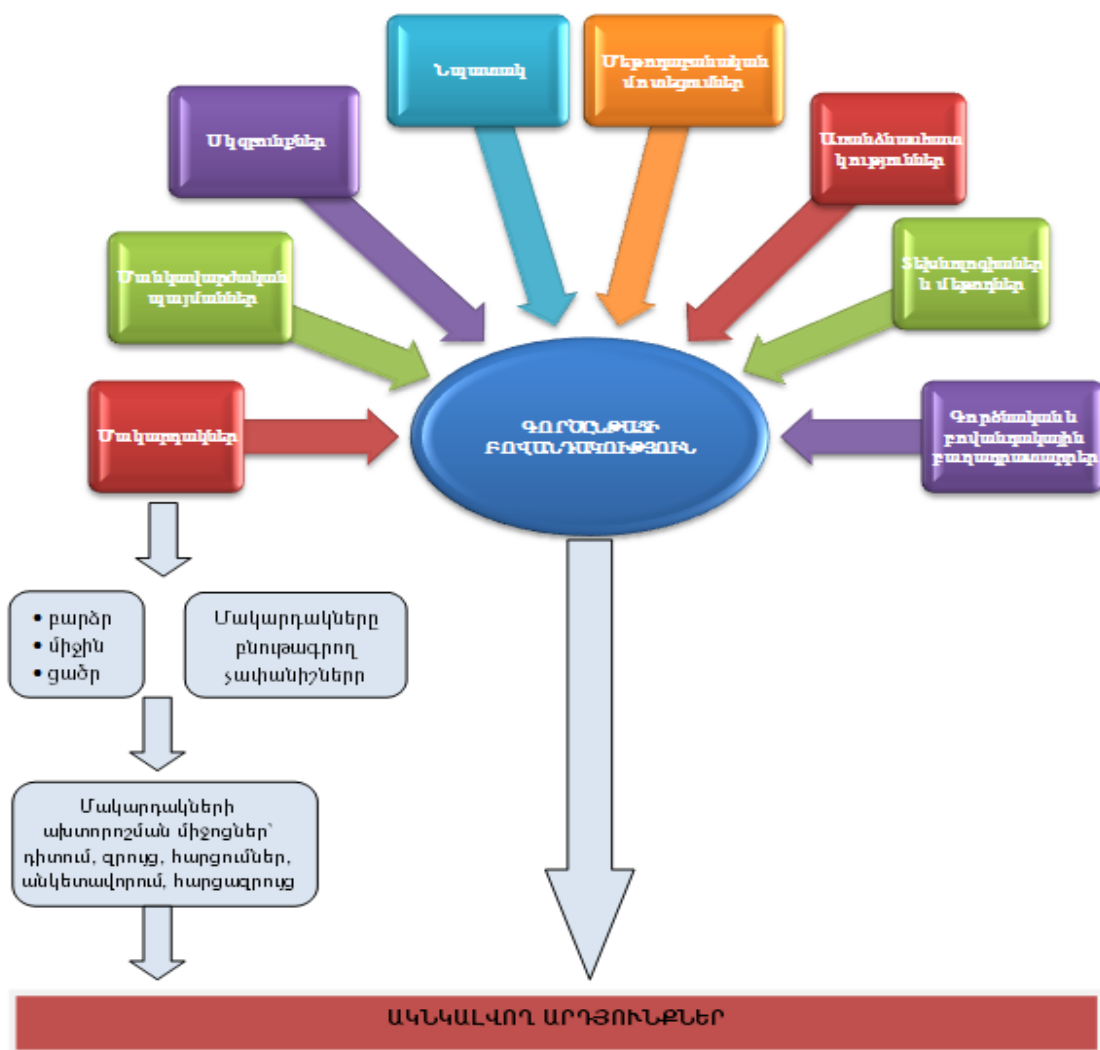
2.2. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի մեթոդական ապահովումը

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետության ապահովման նպատակով մեր կողմից մշակվել է մանկավարժական մոդելը, որը ներառում է այդ գործընթացի բովանդակությունը, նպատակը, մեթոդաբանական մոտեցումները, իրականացման սկզբունքները,

առանձնահատկությունները, մանկավարժական պայմանները, գործնական և բովանդակային բաղադրատարրերը, արժեքային կողմնորոշումների արդյունավետ ձևավորման տեխնոլոգիաներն ու մեթոդները, սովորողների ստեղծագործական աշխատանքի տարբեր ձևերը, արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության մակարդակներն ու դրանք բնութագրող չափանիշները, այդ մակարդակների հայտորոշման միջոցները ինչպես նաև ակնկալվող վերջնարդյունքներն ու դրանց վերլուծությունը, որոնք բնութագրված են ատենախոսության տարբեր ենթագլուխներում: Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մանկավարժական մոդելը ներկայացված է թիվ 1 գծապատկերում:

ԳԾԱՊԱՏԿԵՐ 1

ԿՐՏՄԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼԸ

Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմորոշումների ձևավորման մեթոդական համալիրը ներառում է ուսումնական նյութի շուրջ տարվող աշխատանքը, այդ նյութի յուրացմանն ուղղված ավանդական և նորագույն մեթոդները, ուսումնական գործունեության կազմակերպման ձևերը, ուսումնական և արտաուսումնական գործունեության հմուտ զուգակցումը, որն իրականանում է կրթական զարգացնող միջավայրում՝ «սուբյեկտ-սուբյեկտ» փոխներգործության պայմաններում:

Մայրենի և օտար լեզուների դասագրքերն ու ձեռնարկները բավականաչափ հարուստ են արժեքային բովանդակություն ունեցող բնագրերով և վարժություններով: Փորձնական խմբերում օգտագործվել են նաև լրացուցիչ տեքստեր, որոնք ընդգրկված են դասագրքերում, սակայն ծրագրով նախատեսված չեն և սովորաբար օգտագործվում են ուսուցչի նախընտրությամբ արտադասարանային ընթերցանության, միջոցառումների ժամանակ:

Նյութի ուսուցման ժամանակ սովորողների արժեքային ընկալումներն ուղղորդվում են ինչպես ստեղծագործության արժեքային ներուժի բովանդակության, այնպես էլ պատկերավորման և արտահայտչության միջոցների ու գործածված բառապաշարի միջոցով:

Ընթերցանության դասերին օգտագործվում են հիմնականում գեղարվեստական և գիտահանրամատչելի բնույթի (բնագիտական, պատմական, աշխարհագրական) տեքստեր (29, էջ 224-228): Գրական ստեղծագործությունը՝ որպես արվեստի տեսակ, նպաստում է անձի աշխարհայացքի, աշխարհընկալման և աշխարհազգացողության ձևավորմանը: Տեքստերի ընտրության ժամանակ մեծ ուշադրություն է հատկացվում ժանրային և թեմատիկ բազմազանությունը՝ պատմվածք, հեքիաթ, ոտանավոր, ավանդազրույց, առակ, հանելուկ, առած-ասացվածք, շուտասելուկ և այլն: Դա նպաստում է գրականության՝ որպես գրավիչ ու բազմազան աշխարհի ընկալմանը,

աշխարհ, որտեղ խտացած են մարդկության դարավոր փորձով իմաստավորված համամարդկային արժեքներ (16, էջ 149-174):

Տարրական դպրոցում գրական բնագրերն ընտրվում են ըստ սովորողների տարիքային առանձնահատկությունների, ձեռք բերված գիտելիքների մակարդակի ու բառապաշարի: Բացի բուն ընթերցանության նյութից՝ առաջադրվող վարժություններում և օրինակներում ներկայացվող լեզվաքերականական նյութը ևս պետք է ընտրվի հայ և համաշխարհային թարգմանական լավագույն նմուշներից, որոնք սովորողների բառապաշարի հարստացման պատկերավոր մտածողության, երևակայության ու ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանն ու գրական ճաշակի ձևավորմանը զուգընթաց աշխարհաճանաչողության, ինքնաճանաչման, ինքնագնահատման ու ինքնակատարելագործման արդյունավետ միջոց են և նպաստում են բարձր բարոյական գծերի՝ հայրենասիրության, քաղաքացիական պատասխանատվության, մարդասիրության, կարեկցանքի ու հանդուրժողականության, ընկերասիրության և սոցիալ-հոգեբանական այլ արժեքների արմատավորմանը, զգացական-հուզական, գաղափարական և հանրակեցական դաստիարակությանը (23, էջ 6):

Ուսումնասիրվող բնագրերը նպաստում են երեխաների մտահորիզոնի ընդլայնմանը մարդկության կենսափորձի յուրացման և լեզվի բառազանձի տիրապետման շնորհիվ: Մեր հետազոտության տեսանկյունից մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում հայրենիքի, ժողովրդի պատմության, բնության, մարդու բարոյական հատկանիշների, լեզվի, աշխարհագրական հասկացությունների մասին դաստիարակչական և խրատական ընդգծված արժեք ունեցող տեքստեր, գրույցներ, առակներ, առած-ասացվածքներ, հանելուկներ և այլն (օր.՝ «Ծաղիկն ու շողերը», «Ոսկեգույն մարգագետինը», «Հայկ և Բել», «Արևն ու Լուսինը» (Մայրենի, 1-ին դ.), Խ. Գյուլնազարյան «Բարի լույս, մայրի՛կ», Փ. Աթրե «Մայրիկի հաշիվը», Արշավիր Դարբնի «Երկու ծաղիկ», «Աշուն» (ըստ Էմիլյա Օհանյանի), Լիդա Միլևա

«Պարահանդես անտառում», «Հրաշալի բառը» (ըստ Վ. Օսենայի), «Փաթիլներն էին բերել երկնքից» (ըստ Գ. Մովսիսյանի), «Շունն աչքերով էր խոսում» (ըստ Գ. Մովսիսյանի), Լ. Սարգսյան «Լորերի ընտանիքը», Ս. Կապուտիկյան «Երգ հայրենիքի մասին», «Այծեմնիկը» (ըստ Ա. Ղանալայանի), «Քաջ Վարդանը», «Մանուկ Դավիթը», Ս. Մուրադյան «Անմահ գանձերը», Ա. Տեր-Գրիգորյան «Գարնան հրավերը», «Անձրևը» (ըստ Մ. Պրիշվինի) (Մայենի, 2-րդ դաս.), Ս. Մուրադյան «Հայրենիք», Պ. Խաչատրյան «Հայրենիք», Է. դե Ամիչիս «Հոր նամակը», Պ. Խաչատրյան «Հայոց լեզու», Հր. Մաթևոսյան «Էս մի բուռն էլ թռչուններին», Հ. Խաչատրյան «Առաջին ծիրաններին», Զ. Խալափյան «Ամենատխրալին ու ամենաուրախալին», Հ. Խաչատրյան «Ասք լավաշի մասին», Ե. Պետրոսյան «Տիգրանն Ավարայրում» (Մայենի, 3-րդ դաս.), Ս. Կապուտիկյան «Տղայիս», Մ. Խերանյան «Սասունցի Դավիթ», «Մատենադարան», Է. դե Ամիչիս «Փոքրիկ հայրենասերը», Ա. Իսահակյան «Ազգային երգը», Ս. Մուրադյան «Ազգային լեզու», Ա. Պարսամյան «Հրաշք վրձինը», Զ. Խալափյան «Ծաղկուն պարտեզ», Ս. Վահունի «Գլորուը» (Մայենի, 4-րդ դաս.):

"Зелёный Зайчик ", "Утёнок Цыплёнок", "Три Цыплёнка" (Русский язык 2кл.), "Как Солнце и Луна друг к другу в гости ходили" (Русский язык 3кл.): "Мешок из паутины", "Как Серёжка начал дружить с Солнцем и Луной", "Февраль", "Шар в окошке", "Слон" (Русский язык 4кл.):

"Spring Is Green", "Jim Brown", "Winter Days", (English 3), "Rex and the Picture", "A Letter to a Foreign Friend" (Английский язык, 2кл.): "Puff-the-Ball Wants to Have Friends", "Guy", "The Story of the Three Goats", "Halloween" (Английский язык, 3 кл.; Книга для чтения): "Christmas", "New Year" (Английский язык, 3 кл ; Часть 1): "At the Zoo", "Why did She Run Away?", "The Elephant", "Pets in Great Britain", "The English Year", "The Earth" (Английский язык, 3 кл ; Часть 2): "Sport is Good for Health", "East or West Home is Best", "What a Wonderful World" (Անգլերեն 4), "At the Weekend",

“Tom Goes to School”, “Seasons” (Անգլերեն 4): (7, 8, 14, 15, 17, 18, 35, 36, 55, 56, 57, 58, 115, 116, 117)

Արժեկողմնորոշիչ տեքստերի շուրջ աշխատանքի ընթացքում կարևորվում են կրտսեր դպրոցականների ընթերցանության հմտությունների զարգացումը, կարդալու որակական հատկանիշների (ճշտությունը, սահունությունը, հասկանալով ու արտահայտիչ կարդալը) ձևավորումը: Երեխան պետք է կարողանա մտովի զգալ և իր ձայնի ելևէջներով, դադարներով ու հնչերանգով վերակենդանացնել ստեղծագործության հույզերն ու ապրումները՝ պահպանելով խոսքի հստակությունը, քերականական, տրամաբանական և հոգեբանական շեշտերը: Արտահայտիչ ընթերցանության ընթացքում մշակվում են երեխայի ձայնն ու լսողությունը, այն նպաստում է շնչառության կանոնավորմանը, երեխայի զգացմունքների և գեղարվեստական ճաշակի ազնվացմանը, ձևավորվում են ձայնին ու շնչառությանը տիրապետելու կարողություններ: «Լավ կարդալը,- գրում է Ղ. Աղայանը,- եղանակ ունի, նա մի տեսակ երգ է: Յուրաքանչյուր կետ և շեշտ զանգակի պես հնչում է երեխայի ականջին, հոգեբուխ երգի նման թափանցում է մարդկային հոգու խորքերը, թրթռացնում բոլոր նուրբ լարերը» (1, էջ 204): Ընթերցանության ընթացքում ձևավորվում է նաև ընթերցվող նյութի շուրջ երեխայի խորհելու ունակությունը. նա կարողանում է ընթերցաճը մեկնաբանել, դատողություններ անել, գնահատողական վերաբերմունք դրսևորել: Առանձնահատուկ կարևորվում են կրտսեր դպրոցականների գեղագիտական ճաշակի զարգացումը, աշխարհաճանաչողական տեղեկությունների հաղորդումը, ստեղծագործության հուզական կողմի ճիշտ ու խոր ընկալումը, բառապաշարի հարստացումը: Ընթերցանությունը ոչ միայն պետք է գիտելիքներ տա աշակերտներին, այլև խթանի մտագործունեությունը, հարստացնի մտավոր պաշարը, զարգացնի տրամաբանական մտածողությունը, վերլուծելու, համեմատելու, հակադրելու, եզրահանգելու կարողությունները, զարգացնի հիշողությունը, երևակայությունը:

Այս առումով բավականաչափ հագեցած են «Մայրենի 3» և «Մայրենի 4» դասագրքերը, որոնք պարունակում են տեղեկատվական-ճանաչողական բովանդակությամբ լրացուցիչ նյութեր՝ «Իմաստունի օրատետրը», «Իմաստունի զրույցը», «Դադարի պահ», «Բառերի գանձատուփ», «Պատմությունների և զրույցների զամբյուղ», «Իմաստունի խորհուրդները», «Տատիկի խորհուրդները», «Լեզվաբանի դասը» և այլ ուշագրավ խորագրերով (17,18):

Գեղարվեստական տեքստերի շուրջ աշխատանքի ընթացքում մեծ ուշադրություն է հատկացվում այն վարժություններին և առաջադրանքներին, որոնք ուղղված են ստեղծագործության թեմայի, գաղափարական բովանդակության, նպատակի բացահայտմանը: Այդ առաջադրանքները, ըստ էության, վերաբերում են գեղարվեստական տեքստի բովանդակության, պատկերավորման միջոցների, լեզվական, քերականական համակարգի համակողմանի վերլուծությանը և երեխաներին առաջարկվում են կամ անմիջապես ընթերցանության ընթացքում (եթե առկա է արժեքների ուղղակի արտացոլում), կամ տեքստի շուրջ աշխատանքի վերջում (եթե առկա է արժեքների անուղղակի կամ միջնորդավորված արտացոլում) հարցերի, ընտրովի ընթերցանության, ամփոփիչ զրույցների, գրավոր առաջադրանքների ձևով. «Մայրենի 4»-ում գտնված է նույնիսկ հետաքրքիր խորագիր՝ «Հարցերի և առաջադրանքների արկղիկ» (18): Մեծ նշանակություն է տրվում երեխաների արժեքային ընկալմանը, կենսական պատկերացումներին ու փորձին, գեղարվեստական ստեղծագործության բովանդակության համադրմանը, որը կարող է համընկնել կամ հակասել հեղինակի արժեքային ընկալմանը:

Առաջադրանքներն ու վարժությունները սովորաբար հանձնարարվում են գեղարվեստական ստեղծագործության վերլուծության փուլում: Տարրական դպրոցում դասն անցկացվում է համալիր եղանակով՝ մեկ ամբողջության մեջ ներառելով ուսումնական նյութը, գրականագիտական տեղեկություններն ու լեզվական նյութը՝ համապատասխան գործնական վարժություններով, ինչպես նաև ամփոփիչ-

ստուգողական հարցեր և առաջադրանքներ: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս նյութի յուրացումն ապահովել գործնական ճանապարհով. տեքստի բովանդակության, սյուժեի փոխադարձ կապերը, կերպարները բնութագրելիս կիրառվում են լեզվական միավորները՝ դրանով և՛ բնագրի ընկալումը մատչելի դարձնելու, և՛ քերականական նյութն ու բառապաշարը գործնականում յուրացնելու համար:

Հանգամանալից քննարկվում են սյուժետային կողմը, գործողությունների զարգացումը, բնութագրվում են կերպարները, լեզվաոճական առանձնահատկությունները: Առաջադրանքների կատարման ընթացքում երեխաների ուշադրությունը կենտրոնացվում է այն միջոցների վրա, որոնց օգնությամբ հեղինակը բացահայտում է իր արժեքային պատկերացումները: Մեր դիտարկած բոլոր դասագրքերում և ձեռնարկներում մշակված են հարցերի, **նախապատրաստական, մարզողական, վերլուծական, կիրառական, ստեղծագործական** առաջադրանքների, վարժությունների համալիրներ, այնուհանդերձ մենք մշակեցինք առաջադրանքների և վարժությունների կառուցման ու կիրառման այնպիսի մոտեցումներ, որոնք կնպաստեն ոչ միայն ուսումնասիրվող նյութերի արժեքային կողմի բացահայտմանը, այլև ստեղծագործական, քննադատական, գեղարվեստական մտածողության, աշխարհայացքի, խոսքի մշակույթի ձևավորմանը:

Վարժություններ և առաջադրանքներ, որոնք ուղղված են գեղարվեստական բնագրերի սյուժեի և կերպարների բնութագրմանն ու վերլուծությանը: Օրինակ՝ **գլխավոր հերոսների արտաքին նկարագրություն, հերոսի արտաքին կերպարի ստեղծման ժամանակ լեզվական արտահայտչամիջոցների ընտրություն** (Ո՞վ է գլխավոր հերոսը: Ինչպիսի՞ն է նրա արտաքինը, ի՞նչ բառերով ու պատկերներով է հեղինակը նկարագրում նրան: Ի՞նչ բառեր, պատկերներ ու արտահայտչամիջոցներ կարող եք ավելացնել):

Գլխավոր հերոսների խոսքի և արարքների բնութագիր, նրանց ներաշխարհի բացահայտում (Ինչպե՞ս է հերոսը դրսևորվում իր արարքներում: Ինչպիսի՞ն է նրա

խոսքը (հարուստ, պատկերավոր, արտահայտիչ, բարբառային, պարզունակ): Ինչպե՞ս է խոսքը բնութագրում նրան: Բնութագրում է արդյոք խոսքը մարդուն):

Հերոսների արտաքինի, վարքի արտաքին դրսևորումների և խոսքի համադրում նրանց գործունեության դրդապատճառներին, արժեքային պատկերացումներին, հոգևոր ներաշխարհին (Անկե՞ղծ է արդյոք հերոսը: Ինչպե՞ս կբնութագրեք նրան ըստ իր արարքների, խոսքի, շարժումների, բառապաշարի: Ի՞նչն է նրա համար կարևոր և նշանակալի (իր նպատակը, շրջապատի վստահությունն ու համակրանքը, հայրենիքի բարօրությունը, անձնական շահը, ժողովրդի բարեկեցությունը և խաղաղությունը):

Բնանկարի, կենսական միջավայրի, բազմամարդ տեսարանների նկարագրում և դիտարկում հեղինակի արժեքային պատկերացումների տեսանկյունից (Ո՞վ է հեղինակի նախընտրելի հերոսը կամ գաղափարակիցը: Ի՞նչ նպատակով է հեղինակը նրա կերպարը կերտել ստեղծագործության մեջ: Որքանո՞վ է բնանկարը համահունչ ստեղծագործության ոգուն, արտահայտում հերոսի հույզերը, ապրումները, զգացումները, խոհերը):

Գեղարվեստական կերպարների բնութագրում, որոնք հակասում են հեղինակի արժեքային գաղափարների, մտահղացումների իրականացմանը (Ի՞նչ կերպարներ են ներկայացված (դրական, բացասական): Հերոսներից ու՞մ հայացքներն ու արարքներն են համընկնում կամ հակասում հեղինակի դիրքորոշմանը: Ո՞ր դիրքորոշմանն եք դուք համաձայն):

Սյուժետային ստեղծագործություններում նկարագրված դեպքերի և իրադարձությունների արժեքային ներուժի բացահայտմանն ուղղված վարժություններ և առաջադրանքներ, օրինակ՝ ստեղծագործության մեջ գործողությունների զարգացման, ժամանակագրական, տրամաբանական, պատճառահետևանքային կապերի ու հաջորդականության ընկալում (Ի՞նչ է տեղի ունեցել: Ինչու՞ գործողությունները այդ հունով ընթացան: Ի՞նչ սկիզբ կամ ավարտ

կառաջարկեք: Համաձայն եք հեղինակի մոտեցմանը, գործողությունների նմանօրինակ ընթացքին և ավարտին):

Գործողությունների զարգացման տարբեր փուլերի համադրում հերոսների վարքի արտաքին դրսևորումներին ու ներքին դրդապատճառներին, որը բացահայտում է հերոսների արժեքային կողմնորոշումների համակարգը (Ինչպե՞ս է հերոսը իրեն դրսևորում տարբեր իրավիճակներում: Անկե՞ղծ է արդյոք նա իր մտորումներում և արարքներում: Կարո՞ղ եք նրան ավելի նախընտրելի տարբերակ առաջարկել):

Դիպաշարի (սյուժեի) իրականացման տարբեր փուլերում բնանկարի, միջավայրի, հերոսների խոսքի և արտաքինի նկարագրության վերլուծություն, ստեղծագործության կերպարների և գործողությունների զարգացման փոխադարձ կապերի բացահայտում հեղինակի արժեքային տեսանկյունից (Ի՞նչ միջոցներով է հեղինակը նկարագրում հերոսների արարքները, արտաքինն ու հաղորդակցումը շրջապատող միջավայրում: Ինչպե՞ս է դրսևորվում հերոսի (հերոսների) վարքը՝ ա) ստեղծագործության սկզբում, բ) ընթացքում, գ) վերջում. ի՞նչն է հերոսի վարքի փոփոխության պատճառը):

Գեղարվեստական ստեղծագործության լեզվաոճական համակարգի վերլուծություն, լեզվական արտահայտչամիջոցների օգնությամբ հեղինակի արժեքային պատկերացումների և մտահղացումների արտահայտում, դիտարկում:

Հերոսների արտաքինը նկարագրող և ներաշխարհն արտահայտող լեզվական միջոցների վերլուծություն (Ի՞նչ բառերով ու արտահայտչամիջոցներով է հեղինակը նկարագրում հերոսների արարքները, հույզերը, տրամադրությունը, խոսքը: Կարո՞ղ ես դրանք փոխարինել այլ բառերով ու միջոցներով):

Ստեղծագործության ոճական առանձնահատկությունների վերլուծություն, դրանց կապը տեքստի արժեքային բովանդակության արտահայտման հետ (Ի՞նչ նշանակություն ունեն գործածված բառերը: Ի՞նչ ենթիմաստ ունեն գործածված բառերը (հնաբանությունները, օտարաբանությունները, նորակազմությունները, բարբառային

տարրերը, գրաբարյան ձևերը, փոխառությունները, համագործածական և գրական բառերը):

Բնապատկերների և միջավայրի նկարագրություններում լեզվական պատկերավորման միջոցների վերլուծություն, բառային, քերականական ու ոճական հնարների համադրում հեղինակի մտահղացմանն ու արժեքային պատկերացումներին (Պատկերավորման ի՞նչ միջոցներ (դարձույթներ և բանադարձումներ) է օգտագործել հեղինակը (մակդիր, փոխաբերություն, համեմատություն, անձնավորում, այլաբանություն, չափազանցություն, կրկնություններ, հակադրություն, շրջասույթ, շրջադասություն, բազմաշաղկապություն, աստիճանավորում, ճարտասանական հարց և այլն: Ինչպիսի՞ հույզեր են հաղորդում այդ միջոցները):

Լեզվական միջոցների գեղագիտական արտահայտչականության ընկալում, հնչյունական, բառագիտական, ձևաբանական, շարահյուսական ոճաբանության տարրերի գործադրում (առձայնույթ, բաղաձայնույթ, ռիթմ, հանգավորում, ոճական հոմանիշություն, համանուն բառեր, բառի իմաստի փոխաբերություն, ձևաբանական և շարահյուսական զուգաձևեր (փոխարինե՛ք նշված բառերը հոմանիշներով, փոխվե՞ց արդյոք միտքը (հույզը): Նշված բառերը ինչպիսի՞ մեղեդայնություն և երանգավորում են հաղորդում խոսքին):

Ներկայացված առաջադրանքներն ուղղված են գեղարվեստական ստեղծագործությունների արժեքային բովանդակության լիարժեք ընկալման գործընթացում դժվարությունների հաղթահարմանը և կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական, ինքնուրույն աշխատանքի կարողությունների բացահայտմանը, հաղորդակցմանը:

Առհասարակ հաղորդակցական կարողությունների զարգացման համար ընթերցանության նյութերը պետք է ընտրվեն թեմատիկ և լեզվաոճական բազմազանության սկզբունքով, իսկ առաջադրանքներն ու վարժությունները նպատակաուղղվում են ինքնուրույն աշխատանքի հմտությունների և ստեղծագործա-

կան կարողությունների զարգացմանը՝ մեխանիկական մտապահումից ու պարզագույն վերարտադրումից խուսափելու համար: Օտար լեզվի, մասնավորապես ռուսերենի ուսուցման պրակտիկայում լեզվաբան գիտնական Բ. Եսաջանյանը կարևորում է դրդապատճառներ ձևավորող վարժությունները, որոնք զարգացնում են հանպատրաստից խոսքը: Դրանք հիմնականում հաղորդակցական բնույթ ունեն, հետևաբար ձևավորում են ուսումնասիրվող նյութի վրա լեզվական հմտություններ՝ բնական հաղորդակցման պայմաններում:

Դրդապատճառային բնույթի վարժությունների թվում կարևոր տեղ են զբաղեցնում իրավիճակային վարժությունները, որոնց կիրառումն ուղղված է յուրացված լեզվական նյութի՝ բնական պայմաններում հաղորդակցման համար կիրառելու հմտությանը: Իրավիճակային վարժություններն օգտակար են խոսքային գործունեության համար: Մեթոդապես ճիշտ կազմակերպման դեպքում դրանք օգնում են ճիշտ հնչերանգով իմաստավորել լեզվական փաստերը, դրանց անհրաժեշտ հուզական երանգավորում հաղորդել: Սովորողներին իրավիճակային վարժություններ պետք է առաջարկել հատուկ մշակված համակարգով՝ հիմնված ընդհանուր դիդակտիկական հետևյալ սկզբունքների վրա՝ զննականություն, հեշտից դժվարին աստիճանական անցում (68, էջ 147):

Երեխաների կողմից ընդունելի կամ մերժելի արժեքների ուղղակի գնահատում բովանդակող տեքստերի ուսուցումը թույլ է տալիս անմիջապես ուշադրություն հրավիրել նրա արժեքային ուղղվածությանը: Այդպիսի տեքստերից են հեքիաթները, որոնցում ցայտուն ընդգծվում են հակադիր արժեքները: Մեր դիտարկած դասագրքերում բավականաչափ ներկայացված են ժողովրդական բանահյուսության այդ ուշագրավ ժանրի նմուշները, քանի որ դրանք կրտսեր դպրոցականի հուզագգայական ոլորտի վրա մեծ ներգործություն ունեն:

Ներկայացնենք մի քանի օրինակներ՝ «Ինչպե՞ս օգնեց մայրիկին», «Մեղուն ու հավը» (Մայրենի 1), «Երեք հարուստ», Ֆ. Զալթենի «Բեմբին», Վ. Սուտեն

«Ձնեմարդը», Կ. Պաուստովսկի «Գզգզված ճնճղուկը», Ա. Տեր-Գրիգորյան «Գարնան հրավերը», Թանգարանյան «Կեռասիկ» (Մայրենի 2), Ա. Պարսամյան «Սիզախոտի երազը», «Յոթ փայլուն աստղերը», Կ. Եզիազարյան «Լվացվել չցանկացող ծաղիկը» (Մայրենի 3), Ս. Մկրտչյան «Թագավորն ու հողագործը», «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք» (Ժող. հեքիաթ), Վ. Գրիգորյան «Հեքիաթ արցունքի և ծիծաղի մասին» (Մայրենի 4), “Goldilocks and the Three Bears”, “The Fox in the Well”, “Tom Thumb”, “Cinderella” (English 4).

Հովհ. Թումանյան «Չարի վերջը» (Մայրենի 3): Զ. Խալափյան «Ծաղկուն Պարտեզ», Ս. Մկրտչյան «Թագավորն ու հողագործը», Վ. Գրիգորյան «Հեքիաթ արցունքի և ծիծաղի մասին», (Ժող. հեքիաթ) «Թափառական երաժիշտները», (Մայրենի 4): "Хрюшка Обижается", "Петух и Братец Кучи", "Заяшкина Избушка" (Русский язык 2кл.): "Жадная Жаба", "Индеец Изумрудный Глаз", "Пых" (Русский язык 3кл.): "Красные ягоды", "Самая умная вещь", "Про козлёнка, который умел считать до десяти", "Носорог", "Кто кем станет", "Капустный лист", "Полкилограмма сахара", "Три медведя", "Принцесса на горошине" (Русский язык 4кл.): "The Little Red Hen", "Why Hares Have Got Long Ears", "Why Brother Rabbit and Brother Fox are not Friends " (Английский язык, 2 кл; Часть 1) “Cinderella”, “Stone Soup” , “A Strange Balloon” , “Rufty Tufty and the Surprise” , “Snow White and the Seven Dwarfs”, “The Man and the Monkeys” (Английский язык, 3 кл.; Книга для чтения): “Little Sand Horse”, “A Good Friend”, “The Funny Animal” (Английский язык, 3 кл ; Часть 1): “A Good Idea” , “A Clever Bird”, “Why Rabbits Have Got Short Tails” (Английский язык, 3 кл; Часть 2):

Արժեքային մեծ ներուժ ունեն առակները, որոնք լեզվաոճական ինքնատիպ միջոցներով, բանաստեղծական հանգավորմամբ, սրամիտ ու դիպուկ երկխոսություններով, բարոյախրատական վերջաբանով մատչելի են դպրոցականի հասկացողությանը: Առակներն այլաբանորեն արտահայտում են շեշտված բարոյախոսություն: Մայրենիի դասագրքերում ընդգրկված են ուշագրավ առակներ՝

հատկապես 3-4 դասարանների մայրենի դասագրքերում, քանի որ սոսկ այլաբանական կողմն ու արժեքային բարոյախոսությունն առավել ընկալելի է այդ տարիքի և կենսական փորձ ունեցող դպրոցականների համար. Հ. Սևան «Աղվեսն ու վագրը», Ի. Կոիլով «Կարապը, խեցգետինը և գայլաձուկը», Լ. դա Վինչի «Մայրին», Եզրպոս «Ճամփորդները», Վ. Այգեկցի «Առյուծն ու մուկը» (Մայրենի 3), Վ. Այգեկցի «Առյուծը, գայլը և աղվեսը», Մ. Կորյուն «Սեխի թուփն ու ընկուզենին», Լ. դա Վինչի «Դեղձենին» (Մայրենի 4):

Տարրական դպրոցում առանձնահատուկ նշանակություն է տրվում բանաստեղծություններին: Էպիկական և քնարական մանկական բանաստեղծությունները հուզական խոր ազդեցություն ունեն երեխայի հոգևոր ներաշխարհի վրա: Էպիկական բանաստեղծություններն ավելի մատչելի են ընկալման տեսակետից, քանի որ ունեն գործողություններ, գործող անձեր: Քնարական բանաստեղծությունները խոհական բնույթ ունեն, նվիրված են ապրումներին ու զգացումներին և գեղագիտական մեծ արժեք ունեն: Դրանցում ավելի շատ են գործածվում փոխաբերություններ, համեմատություններ, մակդիրներ, անձնավորում, լեզվաարտահայտչական միջոցներ, ուստի դրանց արժեքային կողմը քողարկված, միջնորդավորված է և հեղինակի զգացումները, գաղափարախոսությունը երեխաների հոգուն ու մտքին հասցնելու համար հարկ է լինում կիրառել բազմազան մեթոդներ:

Ներկայացնենք երեխաների հուզական և արժեքային ոլորտի վրա ներազդող մի շարք բանաստեղծություններ՝ «Ծաղիկն ու մեղուն», «Ի՞նչ նվիրեմ», «Ճպուռն ու մրջյունը» (Մայրենի 1), Ա. Դարբնի «Երկու ծաղիկ», Լ. Սարգսյան «Աշնան այգին», Վ. Դավթյան «Ձնծաղիկ», Վ. Վարդունի «Ծաղիկը՝ օրորոց» (Մայրենի 2), Վ. Բաբայան «Աստղեր», Հ. Արթենյան «Գարունն ո՞վ է բերել», Վ. Դավթյան «Փաթիլները» (Մայրենի 3), Հ. Շիրազ «Հայրս», Ա. Պարսամյան «Կաթիլը», Գ. Գաբրիելյան «Տխրություն», Հ. Սահյան «Գետը», Հ. Թումանյան «Բզեզի դպրոցը» (Մայրենի 4):

Տեքստի արժեքային ներուժի ինքնուրույն գնահատման և ընկալման կարողությունների ձևավորմանն ուղղված արժեկողմնորոշիչ առաջադրանքերն և վարժությունները սովորաբար ուղղված են առօրյա կյանքում և տրված ստեղծագործության մեջ արտահայտված արժեքների համեմատմանը, դրանց դիտարկմանը սեփական կենսափորձի տեսանկյունից, գնահատումը արդիականության տեսանկյունից:

Արժեքների ընկալման տեսանկյունից արդյունավետ են հերոսների գործողությունների և ներքին դրդապատճառների, ապրումների համադրումը, հերոսների գործողությունների մեջ պատճառահետևանքային կապերի դիտարկումը, արարքների հոգեբանական հիմնավորումը, արարքների գնահատումը, դրական և բացասական կողմերի առանձնացումը, գործողությունների կանխատեսումն ու տարբերակների առաջադրումը:

Ավելի նպատակաուղղված են այն առաջադրանքները, որոնք ուղղված են գեղարվեստական տեքստի բովանդակության արժեքային վերլուծությանը, հատկապես այն բնագրերում, որոնք կառուցված են հակադիր արժեքների համադրման վրա: Երեխաները սիրով են բնութագրում և գնահատում հակադիր արժեքները՝ բարին ու չարը, գեղեցիկն ու տգեղը, խելամիտն ու անմիտը, վեհն ու ստորը, ազնիվն ու անարդարը, կարողանում են հակադիր արժեքներ մարմնավորող հերոսների գործունեության դրդապատճառները և արարքները գնահատել ու իմաստավորել:

Եթե ուսումնասիրվող բնագրերի բովանդակության վերլուծությունն իրականանում է ըստ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կենսափորձի, ապա նրանք կարողանում են, տեքստում նկարագրված իրադարձությունները կենսական իրավիճակները և երևույթները գնահատել, արտահայտել սեփական տեսակետ: Հաճախ է պատահում, որ երեխաները ընդօրինակում են հերոսների արարքները, խոսում ու հագնվում նրանց նման:

Փորձնական խմբերում կիրառեցինք դասագրքերում գետեղված, սակայն ծրագրում չընդգրկված, ինչպես նաև լրացուցիչ նյութեր, որոնք օժտված են հուզական բովանդակությամբ և երեխայի ներաշխարհի վրա խոր ներգործություն ունեն: Դրանով փաստորեն իրականանում են տարրական դպրոցում կրթության բովանդակության հուզական-արժեքային բաղադրատարրի առաջնայնության սկզբունքները:

Այդ նպատակով ընտրվում են այնպիսի բնագրեր, որոնք ակտիվացնում են արժեքների հուզական ընկալումը, ակնկալում են հուզական արձագանք: Ընտրվում են հուզազգայական խոր հագեցվածությամբ, արտահայտիչ կերպարներով ու բովանդակությամբ արձակ և չափածո ստեղծագործություններ և տեղեկատվական նյութեր, օրինակ՝ Վ. Անանյան «Վայրի տանձենու տակ», Ռ. Շառոյան «Աշնան կիրակի օր», Դ. Սարգսյան «Փոքրիկ Շոպենը», «Փաթիլներն են բերել երկնքից» (ըստ Գ. Մովսիսյանի), Է. Օհանյան «Հրաշք գիշեր», Լ. Սարգսյան «Լորերի ընտանիքը» (Մայրենի 2), «Ավարայրի ճակատամարտը», Ս. Շահմուրադյան «Նարեկը տիեզերքում», Հ. Խաչատրյան «Առաջին ծիրանենին», Վ. Անանյան «Որսորդի սիրտը», Ս. Բուլաթյան «Նոնենի» (Մայրենի 3), «Լավ ընկերը» (ըստ Աստվածաշնչի), «Կենդանիների լեզուն», «Մեսրոպ Մաշտոցը և հայ գրերը», «Բաբելոնի աշտարակը», «Օջականյան հյուրընկալություն» (Մայրենի 4):

"Дружба", "Новая столовая" (Русский язык, 2 кл.): "Мешок из паутины", "Вежливые дети", "Полкилограмма сахара" (Русский язык, 3 кл.): "Spot and the Chicken", "The Dog and His Bone", "My Little Cousin Ann" (Английский язык, 2кл.): "My Little Sister" , "My Busy Dad" (Английский язык, 3 кл ; Часть 1):

Փորձարարական հետազոտության ընթացքում մենք փորձնական խմբերում անցկացված ընթերցանության ժամերի, խմբակների, լրացուցիչ պարապմունքների, արտադասարանային ընթերցանության ընթացքում կիրառեցինք լրացուցիչ նյութեր, որոնք ունենին ընդգծված արժեքային ներուժ, տեղեկատվական-ճանաչողական և

հուզական բովանդակություն, օրինակ՝ գիտելիքի շտեմարաններ, մանկական հանրագիտարան, Մանուկների Աստվածաշունչ, Բ. Հարությունյան «Հայ հին վիպաշխարհը», Հ. Խաչատրյան «Հայապատում» և այլն (20, 25):

Այնուհանդերձ ոչ միշտ է, որ ընթերցանությունը համարժեք հուզական արձագանք է գտնում դպրոցականի կողմից: Դա կախված է ուսուցչի նախապատրաստական զրույցից, արտահայտիչ ընթերցանությունից, սովորողների հուզական ընկալումից, մակարդակից, տրամադրվածությունից նյութի ընկալման աստիճանից և գեղարվեստական հագեցվածությունից: Սովորաբար երեխաները հեշտությամբ ընկալում են ստեղծագործության ընդհանուր հուզական լիցքերը, բայց դժվարությամբ են վերլուծում գործող անձանց արարքները, հատկապես քնարական հերոսի հոգեկան ապրումներն ու դրդապատճառները: Հաճախ անհաղորդ են մնում գեղարվեստական խոսքի արտահայտչամիջոցներին, բառապաշարին, պատկերներին:

Ստեղծագործությունների հուզական հագեցվածությանը համարժեք ընկալմանը նպաստում է տեքստի շուրջ տարվող աշխատանքում այնպիսի առաջադրանքների և վարժությունների կատարումը, որոնք ուղղված են տեքստի արժեքային ներուժին համարժեք հույզերի արթնացմանը: Այդ առաջադրանքները մշակվում են համարժեք հույզերի առաջացման և հուզական ներգործության շրջանակներում՝ հաշվի առնելով գեղարվեստական նյութի առանձնահատկությունները:

Ուսումնասիրվող ստեղծագործության հուզական ընկալումները ձևավորվում են ոչ միայն գեղարվեստական, այլև գիտահանրամատչելի բնույթի տեքստերի շուրջ աշխատանքում, որն ավելի ներգործուն ու արդյունավետ է դառնում դերային ու գործնական խաղերի, դիտումների, էքսկուրսիաների, դիպազննական նյութերի օգտագործման շնորհիվ: Այդ տեսանկյունից հանձնարարելի են այնպիսի վարժությունները, որոնք ուղղված են զգացումների արտահայտմանը և պահանջում են

արտահայտել հույզերն ու ապրումները, դրանք նկարագրել գույներով, բնապատկերներով:

Ստեղծագործության հերոսների արարքների, բնավորության, հոգեվիճակի, արտաքինի, դրդապատճառների մեկնաբանումը ավելի հեշտ է. կրտսեր դպրոցականը կարողանում է բացատրել արարքի դրդապատճառային-հոգեբանական կողմը, իր կենսափորձից և սոցիալական միջավայրից օրինակներ բերել, հիմնավորել, թե ինչու կուզենար նրան նմանվել:

Ուշագրավ են այն վարժությունները, որոնք ուղղված են տեքստի ստեղծագործարար վերարտադրմանը և պահանջում են հորինել սկիզբ, ավարտ, ավելացնել նոր հերոսներ, փոխել ստեղծագործության ժամանակաշրջանը՝ տանել անցյալ կամ ապագա, ավելացնել բնապատկերներ և այլն:

Արժեքային ստեղծագործական տեսանկյունից արդյունավետ են այն առաջադրանքներն ու վարժությունները, որոնք պահանջում են հորինել պատմություն, երկխոսություն, իրեն որպես ստեղծագործության հերոս նկարագրել և գնահատել իր կամ ուրիշների արարքները:

Առավել դժվար են այն առաջադրանքները, որոնք պահանջում են բնութագրել ստեղծագործության արտահայտչամիջոցներն ու պատկերավորման համակարգի առանձնահատկությունները, հարցական, հրամայական, բացականչական նախադասությունների ոճական արժեքը, հոմանիշների, հականիշների, բազմիմաստ բառերի, դարձվածքների գործածությունը:

Այս տեսանկյունից առանձնահատուկ կարևորություն ունեն օտարալեզու տեքստերի շուրջ աշխատանքները. հիմնականում տեղեկատվական (գովազդներ, զբոսաշրջիկի ուղեցույցներ, պաշտոնական և անձնական նամակներ, կենսագրական տեղեկություններ, հարցազրույց), հրապարակախոսական (լրագրի հոդված, հարցազրույց, ինտերնետ կապ, որևէ ֆիլմի և գրքի մասին կարճ հայտարարություն-

գովազդ), գեղարվեստական (հատվածներ արձակ ստեղծագործությունից, բանաստեղծություն) (5, էջ 20):

Այդ տեքստերի ուսումնասիրման ժամանակ մեծ չափով կիրառվում են այնպիսի վարժություններ և առաջադրանքներ,որոնք ուղղված են հաղորդակցման ոլորտի ընդլայնմանը և պահանջում են անհատական,զույգերով և խմբային աշխատանքի տարբեր ձևեր, դերախաղեր (հանպատրաստից,ըստ նախօրոք տրված սցենարի, կերպարային),ինչպես նաև իրավիճակային երկխոսություններ: Տարրական դպրոցում հիմնականում երաշխավորվում են մանկական բանաստեղծությունները, երգերը, հեքիաթները, ադապտացված պատմությունները, հանգավորումները, շուտասելուկները և այլն:

Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում այսպիսի առաջադրանքների օգտագործումը նպաստում է կրտսեր դպրոցականների հաղորդակցային դժվարությունների հաղթահարմանը: Սովորաբար հաղորդակցման ընթացքում նրանք դժվարանում են բառապաշարի, հատկապես գրական բառերի ընտրության հարցում: Կարևոր են նաև համապատասխան տրամադրության, հուզական մթնոլորտի ստեղծումը, դասարանի կահավորումը, տեքստի բովանդակությունն արտահայտող առարկաների, նյութերի առկայությունը, ուսուցչի և աշակերտների հոգեվիճակը: Երեխաները աստիճանաբար, ավելի հաճախ, քան փորձարարության սկզբում, իրենց զգացումները համադրում են հերոսների զգացումներին, իրենց պատկերացնում նույն իրավիճակներում, յուրացնում հերոսների բառապաշարը՝ դրանով իսկ համարժեքորեն բացատրելով հերոսների արարքների և վարքի դրդապատճառները:

Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում հասարակական-կենցաղային, ուսումնաշխատանքային, հասարակական-մշակութային ոլորտների վերաբերյալ թեմաները նպաստում են սովորողների ոչ միայն հուզական, այլև իմացական-ճանաչողական ոլորտների վրա արդյունավետ ներգործությանը, որը նպաստում է սովորողներին բազմամշակութային միջավայրում և ժողովրդավարական

հասարակության մեջ ապրելուն և արժեքային համոզմունքների ձևավորմանը, գեղարվեստական տեքստի բովանդակության ինքնուրույն գնահատման կարողությունների զարգացմանը և տեքստի արժեքային ներուժի համարժեք ընկալմանը:

Արժեկողմնորոշիչ տեքստերի շուրջ առաջադրանքների և վարժությունների կատարման ընթացքում ուսուցչի խնդիրն է օգնել երեխաներին տարբերելու գրական ստեղծագործությունների ժանրային առանձնահատկությունները: Սկսած 1-2-րդ դասարանից՝ երեխաները ծանոթանում են բանահյուսական նմուշներին և գրական ստեղծագործություններին, որոնք խտացնում են համամարդկային արժեքային պատկերացումները՝ միաժամանակ սովորողներին մղելով նկարագրվող դեպքերի և իրադարձությունների բնորոշ հատկանիշների ու օրինաչափությունների բացահայտմանը, համադրմանն ու հակադրմանը, տեղեկատվության քննադատաբար ընկալմանը:

Այս տեսանկյունից բավականաչափ արդյունավետ է տեքստի «քարտեզ» կազմելը՝ ինչի մասին է, ում է հասցեագրված, ով է պատմում, որն է հեղինակի նպատակը, տեքստի տեսակը, ժանրը, բնույթը և այլն:

Այս տեսանկյունից հատկապես ուշագրավ են բանահյուսական նմուշները, որոնցում արտահայտված գաղափարները անձի աշխարհայացքի ձևավորման, աշխարհընկալման զարգացման գործում հուզական, կայուն, անմիջական ներգործություն են ունենում: Այդ ստեղծագործություններն արտացոլում են ժողովրդի կենցաղը, ձգտումները, իդեալները՝ պահպանելով կյանքի և արվեստի սերտ կապը: Այս առանձնահատկությունները բնորոշ են հատկապես մանկական ստեղծագործություններին, որոնք հիմնականում արտահայտում են ազգային հոգեկերտվածքը, մտածողությունը, ոգին, քնարականությունը (օրորոցային երգեր, խաղերգեր, հաշվերգեր, հանելուկներ, հեքիաթներ, քնարական երգեր, կատակերգեր, ծիսական երգեր, խաղիկներ) և տպավորվում են երեխայի գիտակցության մեջ:

Տարրական դպրոցում կիրառվող վարժություններից մենք կարևորում ենք նկարների շուրջ աշխատանքները: Դրանք կարող են պահանջել ոչ միայն նկարագրել, այլև մեկնաբանել հատկապես սյուժետային նկարների բովանդակությունը, ստեղծագործաբար զարգացնել և երևակայությամբ համալրել այն, կռահել շարունակությունը, վերնագրել, մտովի փոխել գուներանգները՝ ստանալով այլ տրամադրություն, գրել բանալի բառերը և հորինել տեքստ:

Մայրենի և օտար լեզուների գործընթացում կիրառվում են նաև մշակութային երկխոսության կարողությունների զարգացմանն ուղղված վարժություններ և առաջադրանքներ: Դրանք սովորաբար պահանջում են ուսումնական նյութի հիման վրա առանձնացնել այլ լեզվակիր և մշակութակիր հանրությունների ավանդույթները, սովորույթները, խորհրդանիշները, աշխարհագրական առանձնահատկությունները, հայտնի վայրերը, ազգային և հոգևոր տոները, բարեկիրթ հաղորդակցման նորմերը, կենցաղային և մշակութային առանձնահատկությունները: Ի դեպ, Այսօրինակ տեղեկատվություն աշակերտները կարող են յուրացնել ոչ միայն այլալեզու տեքստերից, այլև հայերեն թարգմանված բնագրերից:

Արժեկողմնորոշիչ ընդգծված ներուժ ունեն այն տեքստերի շուրջ տարվող աշխատանքները, որոնք ունեն հուզական խոր բովանդակություն, պարունակում են հարցադրումներ, արտացոլում են կրտսեր դպրոցականի՝ հակադիր արժեքների մեջ կողմնորոշվելու կարողությունը: Այդ տեքստերը սովորաբար ունենում են հարցական, հրամայական, բացականչական նախադասություններով արտահայտված վերնագրեր, օր.՝ Ս. Մուրադյան «Ինչու՞ երկու, ինչու՞ մեկ», Մ. Թանգարանյան «Ինչպե՞ս օգնեց մայրիկին» (Մայրենի 1), Յ. Սահակյան «Դու ի՞նչ ես արել», Կոմիտաս վարդապետ «Սիրի՛ր բնությունը» (Մայրենի 2), Ալ. Ծատուրյան «Կարդա՛», Վ. Բիրյակով «Ի՞նչ գույն ունի ձյունը», Ն. Միքայելյան «Լսի՛ր զինվորին», Լ. Տոլստոյ «Ինչպիսի՞ն է ցողը» (Մայրենի 3), Ն. Իբրահիմի «Ու՛մ նվիրեմ իմ փոքրիկ սիրտը», Հովհ. Թումանյան «Ա՛խ, ի՞նչ լավ են սարի վրա» (Մայրենի 4): Այսօրինակ տեքստերի վերաբերյալ

վարժություններն ու առաջադրանքները պետք է պահանջեն մեկնաբանել պատմվածքի կամ բանաստեղծության վերնագիրը, կոահել հնչերանգի իմաստը, բնութագրել արժեքային բովանդակությունը, նոր վերնագիր հորինել և այլն:

Իրավիճակին վերաբերող վերը նշված առաջադրանքները տարբեր կարծիքների համադրումներ են, որոնք պարունակում են արժեքային ընտրություն:

Շահեկան է այս աշխատանքն իրականացնել համագործակցային փոքր խմբերով. յուրաքանչյուր խմբի հանձնարարվում է գեղարվեստական բնագիր. առաջադրանքը պահանջում է գնահատել ստեղծագործության արժեքային բովանդակությունը, վերլուծել և բնութագրել:

Այնուհետև դպրոցականներն արտահայտում են սեփական վերաբերմունքը մյուսների արտահայտած կարծիքների նկատմամբ, ընդունում կամ մերժում նրանց տեսակետը, հիմնավորում, բանավիճում, որի արդյունքում զարգանում է խոսքի և վարվելակերպի մշակույթը:

Այդպիսի առաջադրանքների կատարումը պահանջում է տեքստի սյուժեի, կերպարների, բնանկարների վերլուծություն: Գեղարվեստական ստեղծագործությունների շուրջ աշխատանքի ընթացքում զարգանում են երեխաների ստեղծագործական կարողությունները, հատկապես արտահայտիչ ընթերցանության ընթացքում, ընդամին եթե ընթերցանության նյութը նպատակահարմար է մատուցել դերերով, ընտրովի հատվածներով, երկխոսություններով, նույնիսկ երգերով: Երեխաները հնարավորություն են ունենում հերոսների ներաշխարհն արտահայտել հնչերանգի, դիմախաղի, շարժումների միջոցով:

Նպատակահարմար է աշխատանքի այդ ձևն օգտագործել արտադասարանային ընթերցանության, պարապմունքների և այլ միջոցառումների ընթացքում:

Մենք փորձնական խմբերում հանձնարարեցինք **աշխատանք տեքստերի շուրջ**. աշխատանքն ընդգրկում էր հետևյալ ուղղությունները՝

- չափաժող ստեղծագործությունը փոխադրել արձակի և հակառակը,

- ստեղծագործությունը փոխադրել առաջին, երկրորդ կամ երրորդ դեմքի,
- ստեղծագործության հիման վրա կազմել հարցաշար (պատմողական, հարցական, անդեմ, խառը տիպի նախադասություններով),
- վերհիշել տվյալ թեմային մոտ չափածո կամ արձակ այլ ստեղծագործություն
- ստեղծագործությունից դուրս գրել արժեքային իմաստ արտահայտող բառերը, ավելացնել նոր բառեր, դարձվածքներ, թևավոր խոսքեր, առած-ասացվածքներ, ներմուծել մակդիրներ, փոխաբերություններ,
- ստեղծագործության հիման վրա հորինել երկխոսություն, այն ամփոփել բարոյախրատական ասույթով,
- նկարագրողել ստեղծագործությունը, ընտրել բովանդակությանը համապատասխան գուներանգը,
- ներկայացնել դերախաղ, կերպավորել հերոսներին, արտահայտել նրանց հուզական վիճակը, հոգեբանությունը, տրամադրությունը:

Նշված հանձնարարությունները նպաստում են ձայնի, առոգանության, կեցվածքի, դիմախաղի շարժումնի մշակմանը, խոսքային վարպետության հմտությունների ձևավորմանը:

Կարդացածի հիման վրա մտքի տրամաբանական շարադրումը, պատմությունների բովանդակության փոխակերպումը ուրախ, տխուր, զվարճալի, ծիծաղելի, հումորային տարբերակով, մանկական ամսագրերից, հանրագիտարանից, գիտելիքների շտեմարաններից նյութեր քաղելը, հաղորդումներ և ելույթներ պատրաստելը նպաստում են ստեղծագործական կարողությունների, ինքնուրույն աշխատանքի հմտությունների զարգացմանը, շրջակա աշխարհում նոր կենսափորձի ձեռքբերմանը, բարոյական ընտրությանը, խոսքի մշակույթի զարգացմանը, հաղորդակցմանը, մտահորիզոնի ընդլայնմանը:

Արժեկողմնորոշիչ տեքստերի շուրջ աշխատանքներում մեծ ուշադրություն է հատկացվում ինտեգրվող առարկաներին կամ միջառարկայական կապերի հմուտ

կիրառմանը: Կարելի է մեծ չափով օգտագործել «Արվեստ» ուսումնական բնագավառի հնարավորությունները երգի (ստեղծագործության բովանդակությանը համապատասխան երաժշտության ունկնդրում, ստեղծագործության բեմականացման երաժշտական ձևավորում), նկարչության և տեխնոլոգիայի (նկարագրում, ապլիկացիա, ծեփագործություն, ասեղնագործություն, մասնակցություն ցուցահանդեսների), բնական և հասարակական գիտությունների (տեքստում նկարագրվող ժամանակաշրջանի, դեպքերի, տեղանքի, ժողովրդի սովորույթների, պատմաճարտարապետական հուշարձանների նկարագիր) միջառարկայական կապերը, որոնք նպաստում են արժեքների համակողմանի ընկալմանը: Այդ տեքստերի թեմատիկան խթանում է լեզվի, ժողովրդի, հայրենիքի ու նրա խորհրդանիշների, բնության, պատմության, մշակույթի նկատմամբ հետաքրքրության արթնացմանը, որը անձի արժեքային համակարգի ձևավորման կարևոր նախապայման է: Ուսուցիչը կարող է ինքը կազմել նման տեքստեր և ընդգրկել հատվածներ հանրաժանոթ գրական ստեղծագործություններից, որոնց շուրջ աշխատանքը նպաստում է լեզվի, տվյալ լեզուն կրող ժողովրդի ու հայրենիքի՝ որպես գեղագիտական, բարոյական և սոցիալական արժեքի վերաբերյալ պատկերացումների ձևավորմանը:

Ուսումնասիրվող գեղարվեստական բնագրերի արժեկողմնորոշիչ ներգործությունն ակնհայտորեն դրսևորվում է ներկայումս կրթական համակարգում բավականաչափ արդյունավետ կիրառմամբ: Ուսուցիչը կարող է երեխաներին ակտիվացնել և արժեկողմնորոշիչ գործունեություն իրականացնել հետևյալ փոխներգործուն մեթոդների նպատակային օգտագործմամբ՝ ազատ շարադրանք, խառնված հերթականություններ, խմբավորում, խորանարդում, հնգյակներ, շրջանաձև հարցում, T-աձև աղյուսակ, ձնագնդի, քառաբաժան, Վենի դիագրամ, կրկնակի գրառումների օրագիր, մտածիր- զուգորդիր-մտքեր փոխանակիր, նախագծերի մեթոդ, իրավիճակի նկարագրություն, կանխագուշակության աղյուսակ, ուղղորդված ընթերցանություն, անկյուններ, շրջագայություն պատկերասրահում և այլն:

Մեր փորձարարական հետազոտության ընթացքում փորձնական խմբերում կիառեցինք մի քանի մեթոդներ, որոնք կներկայացնենք ստորև: Փորձնական 1-ին խմբում մենք, հաշվի առնելով այդ տարիքի երեխաների (1-2 դասարաններ) մտածողությունը, կիրառեցինք «Խորանարդում» մեթոդը: Մեթոդի առանձնահատկությունն այն է, որ սովորողը թեմային առնչվող հարցը, գաղափարը քննում է մի քանի տեսանկյունից: Քանի որ կրտսեր դպրոցականը մտածում է գույներով, ձևերով, ուստի թղթից պատրաստված խորանարդը՝ յուրաքանչյուր նկարը ներկված տարբեր գույներով և այդ նկարների վրա գրված առաջադրանքներով (նկարագրիր, համեմատիր, զուգորդիր, վերլուծիր, գտիր պատճառահետևանքային կապերը և այլն), օգնում է առարկան կամ երևույթը դիտարկել տարբեր տեսանկյուններից և արժեքային վերաբերմունք արտահայտել (Մայրենի 2): Այս մեթոդը կիրառեցինք Մ. Խերանյանի «Երկու ջրիկ, երկու քույրիկ» բանաստեղծության ուսումնասիրման ընթացքում. դա պատկերավոր, հուզական-քնարական և արժեքային ներուժ ունեցող ստեղծագործություն է, որը դաստիարակում է բարություն, աշխատասիրություն, նվիրվածություն, փոխօգնության պատրաստակամություն:

Խորանարդը պարունակում է հետևյալ հարցերը.

1. Նկարագրիր (ի՞նչ տեսար, զգացիր՝ գույնը, ձևը, պատկերի խորությունը, արտահայտչականությունը, գեղագիտությունը):
2. Համեմատիր (ի՞նչ է հիշեցնում, ու՞մ ես նմանեցնում):
3. Ինչի՞ մասին է քեզ մղում մտածել (ի՞նչն էր հետաքրքիր, բացառիկ, կարևոր):
4. Վերլուծիր (բառապաշարը, լեզվաքերականական կողմը, պատկերավորման և արտահայտչության միջոցները, կիրառված նախադասության տեսակներն ըստ երանգի, շեշտադրումները, երկխոսությունները և այլն):
5. Պատճառաբանիր (ինչու՞ եմ գործողությունները զարգանում այդ, ոչ թե այլ ուղղությամբ, ինչպե՞ս կվարվեիք դուք):

6. Եզրահանգիր (հավանություն տալի՞ս եք, ո՞րն է բանաստեղծության ասելիքը, միտքն արտահայտիր՝ այլ ժանրով՝ ասացվածք, հանելուկ, շուտասելուկ և այլն):

Տեքստերի արժեկողմնորոշիչ ներուժի ինքնուրույն գնահատման կարողության ձևավորման համար փորձնական 2-րդ խմբի երեխաներին առաջարկեցինք «Քառաբաժանում» մեթոդը: Մենք ընտրեցինք հուզական բովանդակությամբ պատմվածք՝ Վ. Անանյանի «Որսորդի սիրտը» (Մայրենի 3), որն ունի ընդգծված արժեքային բովանդակություն և դաստիարակում է գթասրտություն, սեր կենդանական աշխարհի նկատմամբ, պատասխանատվություն արարքի համար, բնության հուզական ընկալում: Թերթիկը բաժանվում է չորս մասի. յուրաքանչյուր մասում գրվում է առաջադրանքը՝

1. Ինչի՞ մասին է ընթերցված նյութը:
2. Ձեր զգացումները՝ կապված նյութի հետ:
3. Ինչպե՞ս է այն կապվում ձեր կյանքի հետ:
4. Նոր վերնագիր:

Առաջին առաջադրանքը գրելիս պահանջվել է հանգամանալից նկարագրել երևույթը կամ իրադարձությունը (բնանկարը, տարվա եղանակը, գործողությունները և այլն):

Երկրորդ առաջադրանքը ուղղված է պատմվածքի հուզական կողմի ընկալմանը (ի՞նչ զգաց հերոսը, անկե՞ղծ էին նրա ապրումները, հետևություններ արե՞ց հերոսը, ի՞նչ զգացիք դուք, արդարացնո՞ւմ եք հերոսի արարքը, կարո՞ղ է արդյոք նա իր մեղքը քավել համաձայն եք հերոսի հետ, ու՞մ եք համակրում):

Երրորդ առաջադրանքը նպաստում է սովորողի կենսափորձի հարստացմանն ու արժեքային-գնահատողական դատողությունների ձևավորմանը (հանդիպե՞լ եք արդյոք նման օրինակների, ինչպե՞ս է մարդկությունը պայքարում հանուն

կենդանիների պաշտպանության, դուք ի՞նչ եք անում այդ ուղղությամբ, ինչպե՞ս կվարվեք սրանից հետո):

Չորրորդ առաջադրանքը պահանջում է պատմվածքի նոր վերնագիր տալ, որը կարող է լինել առած-ասացվածք, թևավոր խոսք, նախադասություն (հարցական, հրամայական, բացականչական և այլն):

Փորձնական բոլոր խմբերում բավականաչափ արդյունավետ է կիրառել «Դ-աձև աղյուսակ» մեթոդը. այս մեթոդն օգտագործվում է որևէ հասկացության երկու տեսանկյունները համեմատելու համար՝ նշելով այդ հասկացության դրական և բացասական կողմերը: Տվյալ մեթոդի կիրառման համար ընտրվում են այնպիսի ստեղծագործություններ, որոնք պարունակում են շեշտված հակադիր արժեքներ, և երեխաները կարող են թվարկել կամ դասակարգել ստեղծագործության մեջ արտացոլված արժեքները:

Մենք նպատակահարմար գտանք կիրառել այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք ուղղված են խոսքի գեղագիտությանը, բանաստեղծականությանը, պատկերավորմանը, հոմանիշների, համանունների, հականիշների, բազմիմաստ բառերի, փոխաբերական իմաստով գործածված բառերի գործնականում կիրառմանը, բառերի իմաստաբանական քննությանը, բառակազմական վերլուծությանը, դարձվածքային միավորների արժեքային ներուժին: Այդ նպատակով մենք դասարանային և արտադասարանային միջոցառումների, զրույցների, գործնական խաղերի ընթացքում մեծ չափով կիրառեցինք Պ. Բեդիրյանի «Բառերի խորհրդավոր աշխարհում», Հ. Հարությունյանի «Հայոց լեզուն հազարագանձ», և «Հետաքրքրաշարժ հայոց լեզու» գրքերի՝ մեթոդական, ճանաչողական, տեղեկատվական, արժեքային տեսանկյունից ուսանելի նյութերը. նշված նյութերի հիման վրա մենք փորձնական երկու խմբի աշակերտների ուժերով կազմակերպեցինք միջոցառում՝ «Բառերի խորհրդավոր աշխարհում» խորագրով:

Մենք կարևորել ենք նաև այնպիսի առաջադրանքների մշակումը, որոնք ուղղված են ուսումնասիրվող բնագրերում խոսակցական տարրերի, բարբառային և գրաբարյան բառապաշարի կիրառմանն ու ոճական առանձնահատկություններին: Ակնհայտ է, որ երեխաները սովորաբար հաղորդակցվում են խոսակցական հայերենով, որում մեծ տեղ են գրավում լեզվաքերականական սխալները: Երեխաները պետք է տիրապետեն գրական հայերենին և որքան հնարավոր է շատ բառեր սովորեն՝ իրենց գրավոր ու բանավոր խոսքը ճիշտ կառուցելու համար, որը ևս արժեքային վերաբերմունք է մշակութային արժեքների նկատմամբ: Մենք կիրառել ենք նաև այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք պահանջում են բացահայտել մայրենի և օտար լեզուներում (ռուսերեն, անգլերեն) բառաքերականական նմանություններն ու տարբերությունները. այս առաջադրանքները նպաստում են միջմշակութային հաղորդակցմանը: Օրինակ՝ մենք փորձական երկրորդ խմբում կազմակերպեցինք դերախաղ՝ «Ճանապարհորդություն /Путешествие/ Travelling» խորագրով: Խումբը բաժանեցինք մի քանի ենթախմբերի և հանձնարարեցինք, որ ներկայացնեն յուրաքանչյուր լեզվակիր երկրի և ժողովրդի առանձնահատկությունները, պատմաճարտարապետական հուշարձանները, տեսարժան վայրերը, մշակույթը, սովորույթները, ազգային խորհրդանիշները, ուտելիքները՝ արտահայտելով նաև իրենց կարծիքն ու գնահատողական վերաբերմունքը: Խմբերին հնարավորություն է տրվել օգտագործել տարբեր միջոցներ՝ նկարներ, առարկաներ, ազգային տարազներ, ինչպես նաև համակարգչային տեխնոլոգիաներ: Նշենք, որ երեխաները մեծ չափով օգտվել են ոչ միայն դասագրքերի համապատասխան թեմաներից, այլև մեր տրամադրած լրացուցիչ նյութերից: Դերախաղի վերջում երեխաները ծավալեցին միջմշակութային երկխոսություն՝ նշված երեք լեզուներով հաղորդակցվելով և ներկայացնելով տվյալ երկրի ու ժողովրդի ազգային-մշակութային արժեքները՝ ըստ յուրացված բառապաշարի: Մենք կարևորեցինք նաև տեղանունների իմացությունը, մեկնաբանումը, դրանց հետ կապված ավանդազրույցները, որոնք տեղեկատվական -

ճանաչողական մեծ ներուժ ունեն: Միջոցառմանը նախապատրաստվելիս երեխաները հնարավորություն են ունեցել օգտվելու տպագիր և էլեկտրոնային բառարաններից, տեղեկատվություններից, հանրագիտարաններից: Աշակերտները հնարավորություն են ունեցել նաև օգտագործել երգեր, մեղեդիներ. առհասարակ հատկապես օտար լեզուների ուսուցման մեթոդիկայում հանձնարարելի է նյութը հեշտ սովորելու համար դրանք ուղեկցվել են որևէ մեղեդիով՝ երգելով (6, էջ 70):

Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում կարևորվում են նաև այնպիսի առաջադրանքները, որոնք ձևավորում են արժեքային կողմնորոշումները խոսքային գործունեության, հատկապես բանավոր հաղորդակցման գործընթացում: Կրտսեր դպրոցականների կողմից ստեղծագործական առաջադրանք-վարժությունների կատարումը նպաստում է կայուն դրդապատճառների ձևավորմանը, որոնք բնորոշ են գործունեության տվյալ ձևին:

Այդ նպատակով առաջարկվում են արժեկողմնորոշիչ գործունեությունն ակտիվացնող այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք նպաստում են հաղորդակցման կարողությունների զարգացմանը, բարեկիրթ հաղորդակցման դերի գիտակցմանը, ուղղախոսության նորմերի պահպանմամբ մտքերը ճիշտ արտահայտելու կարողության զարգացմանը, ընթերցածի, տեսածի, լսածի մասին արտահայտվելու կարողության մշակմանը, մենախոսությունների, երկխոսությունների, զրույց-բանավեճերի միջոցով ճշգրիտ, արտահայտիչ, բովանդակալից արտահայտվելու կարողությունների ձևավորմանը, զարգացնում են հարգալից դիմելաձևեր և արտահայտություններ գործածելու հմտություններ (ներեցեք, խնդրեմ, շնորհակալություն), նպաստում են բարեկիրթ ողջունելու, հրաժեշտ տալու, ներկայանալու, համապատասխան իրավիճակներում ճիշտ արտահայտչամիջոցներ գործածելու կարողությունների ձևավորմանը:

Արժեքային ինքնուրույն դատողություններ, տրամաբանական եզրահանգումներ անելու հմտությունների ձևավորմանն ուղղված առաջադրանքները խթանում են

դատողական և տրամաբանական մտքեր արտահայտելու, շարադրություններ, գործնական գրություններ գրելու, զրույցներ վարելու, բանավիճելու ունակությունների զարգացումը: Սովորողների ակտիվ բառապաշարի հարստացմանը, մտքերի արտահայտման ոճական-շարահյուսական ձևակերպմանը, բանավոր և գրավոր խոսքին առաջադրվող պահանջների իրականացմանը (խոսքի մաքրություն, ճշտություն ու կանոնավորություն, պարզություն, կապակցվածություն, բովանդակականություն, արտահայտչականություն, ուղղախոսություն, ուղղագրություն, վայելչագրության ու կետադրության նորմերի պահպանում) նպաստող վարժությունները նպատակահարմար է կիրառել բացառապես լեզուների ուսուցման բոլոր դասերի ընթացքում:

Ուսուցման սկզբնական շրջանում արժեքային դատողություններն արվում են ուսումնասիրվող բնագրերի գործողությունների կամ կերպարների շուրջ ուսուցչի օգնությամբ, այնուհետև դրանք կատարվում են ինքնուրույնաբար: Այդ հմտությանը կրտսեր դպրոցականը տիրապետում է աստիճանաբար՝ սկզբում բանավոր, ակտիվ-երկկողմյան զրույցների ընթացքում, ապա գրավոր: Սեփական կարծիքի արտահայտման համար գործադրվում են հետևյալ միջոցները՝

- տարբեր կարծիքների, փաստերի, փաստակումների համադրում, մերժում, համաձայնություն,
- օրինակների մեջբերում կյանքից, պատմությունից, գրականությունից,
- ասույթների, առած-ասացվածքների, թևավոր խոսքերի, դարձվածքային միավորների վերաբերյալ դատողական կարծիքների ինքնուրույն արտահայտում:

Մեր հետազոտության շրջանակներում մենք առանձնահատուկ կարևորում ենք սովորողների կապակցված խոսքի կառուցումը: Գաղտնիք չէ, որ երեխաները տհաճությամբ են շարադրություններ գրում և սովորաբար ակնկալում են աջակցություն: Միաժամանակ նրանց համար ավելի դյուրին է գրել պատմողական և նկարագրական շարադրություններ, մինչդեռ արժեքային-գնահատողական

վերաբերմունք նրանք պետք է արտահայտեն դատողական, բնութագրական բնույթի կապակցված խոսքում: Այդ նպատակով մենք փորձնական խմբերում նախապատրաստական ծավալուն աշխատանք իրականացրեցինք՝ հանձնարարեցինք գրքեր ընթերցել, նյութեր հավաքել, ունեցած տպավորությունները գրի առնել, հենակետային բառախմբեր ձևավորել, առանձնացնել կարևոր ասելիքը, որոշել մտքերի հաջորդականությունը, կազմել պլան, ապա վերնագրել, վերհիշել տվյալ թեմայով գրված բանաստեղծություններ կամ պատմվածքներ: Մեր կիրառած մեթոդիկայի պարտադիր պայմանն է, որ աշակերտներն արժեքային դատողություններ անեն, հիմնավորեն իրենց արժեքային ընտրությունը:

Մեր տեսական և փորձարարական հետազոտության արդյունքում մենք հանգեցինք այն հետևության, որ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում կարևորում են ոչ միայն ուսումնական դասընթացների արժեկողմնորոշիչ հնարավորությունների կիրառումն ու առաջադրանքների, վարժությունների համալիրների մշակումը, այլև այսպես կոչված «արդյունավետ դպրոցի բաղադրիչների» գործոնը, որը ներկայումս լայնորեն շրջանառվում է արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ (10, էջ 16-26): Այդ գաղափարի համաձայն՝ կրթության որակը սահմանվում է այն տեսանկյունից, թե «ի՞նչ ենք սովորեցնում», «ինչպե՞ս ենք սովորեցնում», «ու՞մ ենք սովորեցնում», և «ի՞նչ է մնում մեր սովորացրածից»: Դպրոցի արդյունավետության այս հայեցակարգը ենթադրում է, որ աշակերտների գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների ձեռքբերումն ու արժեքային համակարգի ձևավորումն իրականանում են նաև ներդպրոցական դրական մթնոլորտի, ուսուցչի աջակցող դերի, դպրոցում համատեղ որոշումների կայացման, աշակերտի՝ որպես այդ գործընթացներում դերի բարձրացման, փոխներգործուն փոխհարաբերությունների ձևավորման և այլ գործոնների ակտիվացման շնորհիվ:

Արդյունավետ դպրոցի բաղադրիչներում առաջնային է դպրոցի առաքելությունը՝ այն հիմնարար սկզբունքը, որն ուղղություն է տալիս դպրոցի գործունեությանը և ենթադրում է, ի թիվս այլ դրույթների, աշակերտների՝ պատասխանատվություն ստանձնելու հնարավորություններ: Այս դրույթը կարևոր է մեր հետազոտության տեսանկյունից, քանի որ ընկալվում է իբրև քննադատական մտածողության ձևերի տիրապետման անհրաժեշտություն, որը հնարավորություն է տալիս անհատին ըմբռնել փոփոխվող միջավայրը, նոր գիտելիքներ ձեռք բերել, տնօրինել սեփական ճակատագիրը: Այս տեսանկյունից կրթությունը չի դիտարկվում սոսկ գիտելիքի տիրապետում, այլ նաև սովորել համագործակցություն, համերաշխություն, որի հիմքի վրա է կառուցվում վաղվա հասարակությունը:

Դպրոցի դիտարկվող հայեցակարգը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ բոլոր երեխաները օժտված են, և հետևաբար պետք է հաշվի առնել յուրաքանչյուր երեխայի բացառիկությունն ու անհատականությունը, նպաստել յուրաքանչյուրի լավագույնս ինքնադրսևորմանը, դասարանում ստեղծել վստահություն, խրախուսման և հոգատարության մթնոլորտ ակտիվ սովորելու, ընտրության և համարձակ գործունեության համար, հնարավորություն ընձեռել ձեռք բերելու համոզմունքներ, արձագանքել նրանց պահանջմունքներին, նպաստել գիտակցված պատասխանատվության աճին, խրախուսել տարբեր մշակույթների պատկանող ներկայացուցիչների փոխըմբռնումը: Արդյունավետ դպրոցի առաքելությունն է այնպիսի միջավայր ձևավորել, որպեսզի աշակերտները հնարավորություն ունենան մասնակցել տարբեր որոշումների կայացմանը, հատկապես որոնք վերաբերում են կարգապահությանը և արտադասարանային աշխատանքներին. դա ավելի շատ է նպաստում ողջամիտ արժեքների և համայնքի զգացողության ձևավորմանը, քան ցանկացած պարզև ու արդյունք (10, էջ 23): Այս համակարգում նույնիսկ ձևավորում է աշակերտական հոգևոր-բարոյական հանձնաժողով, որը նպաստում է պատշաճ վարքագծի և պատասխանատվության զգացման ձևավորմանը (ազնվություն,

ուղղամտություն, ինքնատիրապետում, հոգատարություն, խմբային աշխատանք և համագործակցություն, վարվելակերպ)։ Ի դեպ, ժողովների ժամանակ կարող են բեմականացվել կամ խաղային տեխնոլոգիաներով քննարկվել հիմնահարցերը, ընդունվել որոշումներ։

Այս հայեցակարգում արժեկողմնորոշիչ մեծ նշանակություն ունի դպրոցական մթնոլորտը՝ մանկավարժների, ծնողների և աշակերտների միջանձնային փոխհարաբերությունների ու հաղորդակցման զարգացումը։ Արդյունավետ ուսումնառությունն անհնար է առանց դպրոցական բարենպաստ մթնոլորտի, որտեղ ուսուցիչները, աշակերտները, ծնողներն ու ղեկավարները համատեղ աշխատում են՝ ի շահ երեխայի և ստեղծում այնպիսի դպրոցական միջավայր կամ մշակույթ, որը բնութագրվում է ոչ թե ստիպողականությամբ, այլ համագործակցությամբ, գեղագիտությամբ, բարեկրթությամբ և կարգապահությամբ (10, էջ 25)։ Ի դեպ, արդյունավետ դպրոցի բաղադրիչներում գերակա ուղղություն է համարվում գեղագիտական և բարոյական դաստիարակությունը, որն իրականանում է մի շարք միջոցներով՝ գեղեցիկ, հարդարված, գրավիչ, հյուրընկալ, արվեստի գործերով ու թարմ ծաղիկներով ձևավորված դպրոցական միջավայրով, հետաքրքիր միջոցառումներով, համատեղ ծրագրված ու փոխօգնության վրա հիմնված առօրյայի կազմակերպմամբ, համընդհանուր հոգատարությամբ և միմյանց հետ կիսվելու, նվիրական զգացումները միմյանց փոխանցելու պատրաստակամությամբ ու ներքին մղումներով, խորհելու և ներքին ձայնին ունկնդիր լինելու հնարավորությունների ընձեռմամբ, դպրոցը «առողջ ծիծաղով» լցնելով ու «դպրոցի ոգին» բարձր պահելու նպատակամղվածությամբ, բարոյագիտական խնդիրների համատեղ լուծմամբ (10, էջ 26-27)։

Այսպիսով՝ մեր տեսական ու փորձարարական հետազոտության ընդհանրացված եզրահանգումները հիմք են տալիս հավաստելու, որ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը նպատակաուղղված, համակարգված մանկավարժական ներգործության արդյունք է։ Այդ ուղղությամբ մենք մշակեցինք և

ձևավորող փորձարարության փուլում փորձնական խմբերում կիրառեցինք մեթոդական համալիր, որի արդյունքների վերլուծությանը կանդիդատնանք հաջորդ ենթագլխում:

2.3. Փորձարարական հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը

Փորձարարության ձևավորվող փուլում մենք նպատակ ենք ունեցել հայտորոշել և գործնականում հիմնավորել մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մեթոդիկայի մանկավարժական արդյունավետությունը:

Մեր հետազոտության հաստատող փորձարարության փուլում էմպիրիկ մեթոդների՝ դիտումների, զրույցների, անկետավորման, հանձնարարված շարադրանքների հիման վրա բացահայտվեցին ստուգիչ և փորձնական խմբերում ընդգրկված աշակերտների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության մակարդակն ըստ մեր կողմից մշակված չափանիշների: Այդ չափանիշներն ընդգրկում են աշակերտների կողմից շրջակա աշխարհում ընթացող դեպքերի, երևույթների, մարդկային փոխհարաբերությունների արժեքային ընկալումներն ու պատկերացումները, գնահատողական վերաբերմունքի ձևավորվածությունը, դատողություններ անելու, համադրելու, հակադրելու, եզրահանգելու, որոշակի դիրքորոշում ձևավորելու կարողությունները, երևակայությունը, ուշադրությունը, ստեղծագործական և պատկերավոր մտածողության ձևավորվածությունը, հաղորդակցումն ու համագործակցային որակները, արձագանքն իրենց շուրջն ընթացող իրադարձություններին: Չափանիշները վերաբերում են նաև անձնային որակներին՝ կարգապահությանը, բարեկիրթ պահվածքին, աշխատասիրությանը, պատասխանատվությանը, բնության նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքին, քաղաքավարությանը, ինչպես նաև խոսքի մշակույթին ու ընթերցասիրությանը:

Մեր հարցումները վերաբերել են ոչ միայն նշված հատկանիշների ձևավորվածության մակարդակի բացահայտմանը, այլև բանավոր և գրավոր կապակցված խոսք կառուցելու կարողություններին, հաղորդակցմանը, բառապաշարի տիրապետմանը, ազգային և այլ ժողովուրդների խորհրդանիշների, մշակութային

առանձնահատկությունների իմացությանը, որոնք հիմնականում ձեռք են բերվում մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում գեղարվեստական, հրապարակախոսական, գիտահանրամատչելի բնագրերի, տեղեկատվական-ճանաչողական լրացուցիչ նյութերի, վարժությունների և առաջադրանքների միջոցով: Հաստատող փորձարարության ընթացքում ստացվել են ստուգիչ և փորձնական խմբերում ընդգրկված կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության բարձր, միջին, ցածր մակարդակները բնութագրող տվյալներն արտացոլող թիվ 2 աղյուսակն ու համապատասխան գծանկարը: Աղյուսակից ակնհայտորեն երևում է արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության միջին մակարդակի գերակշռությունը (ստուգիչ խումբ 1՝ 54%, ստուգիչ խումբ 2՝ 55%, փորձնական խումբ 1՝ 52%, փորձնական խումբ 2՝ 58%): Ընդսմին, ցածր ու բարձր մակարդակները բնութագրող ցուցանիշները գրեթե հավասար են և տատանվում են 20-30 %-ի սահմաններում:

Մեր ընդհանուր վերլուծությունները բացահայտեցին, որ կրտսեր դպրոցականների համար առաջնային չեն իմացական-ճանաչողական արժեքները՝ ընթերցանություն, գրքի քննարկում, գրքի թեմաներով նկարազարդում, լրացուցիչ տեղեկատվության ձեռքբերում: Առաջնային չեն նաև համագործակցային կարողությունները, աշխարհաճանաչողությունը, ազգային և այլ ժողովուրդների մշակութային արժեքների, պատմաճարտարապետական հուշարձանների, ազգային խորհրդանիշների իմացությունը: Աշակերտներն ընթերցում են հանձնարարված ուսումնական նյութը, սակայն դժվարանում են արտահայտել իրենց տպավորությունը, հուզական ապրումները, բնագրի դաստիարակչական և արժեքային կողմը, բնութագրել լեզվաոճական առանձնահատկությունները, հիմնավորել հերոսների արարքների հոգեբանական կողմը, մեկնաբանել բնանկարների գեղագիտական արժեքը: Մեր դիտարկումները ցույց են տալիս, որ աշակերտներն ընդհանուր առմամբ դժվարանում են գրավոր խոսք կառուցել, խուսափում են շարադրություններ գրելուց գեղարվեստական բառապաշարի, լեզվի արտահայտչամիջոցների և խոսքի կառուցման տրամաբանական կողմի ոչ բավականաչափ ձևավորված լինելու պատճառով: Որոշ չափով դրական տվյալներ են ստացվել հաղորդակցման

կարողությունների ձևավորվածության առումով. օրինակ՝ անգլերենի դասաժամերի, ինչպես նաև մեր կողմից իրականացված միջոցառումների ընթացքում մենք արձանագրեցինք երկխոսություններում ներգրավվելու բավականաչափ պատրաստակամություն և դրդապատճառների առկայություն: Աշակերտները որոշակիորեն կարևորում են նաև սոցիալ-բարոյական արժեքները՝ հավատարմությունը, նվիրվածությունը, բարեկիրթ վերաբերմունքը, հասարակության մեջ ճիշտ պահվածքը և այլն: Գեղագիտական արժեքները ևս առաջնային չեն, որը հիմնականում դրսևորվում է ուսումնասիրվող ստեղծագործությունների գեղագիտական կողմի ընկալմամբ և համարժեք հույզերի արտահայտմամբ:

Մեր տեսական և փորձարարական հետազոտությունները թույլ են տալիս եզրահանգել, որ մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կոմնորոշումները ձևավորվում են իմացական-ճանաչողական, հուզական-գնահատողական, գործունային բաղադրատարրերի միասնական ներդաշնակ ձևավորմամբ: Իմացական-ճանաչողական բաղադրատարրը ենթադրում է մայրենի և օտար լեզուների տիրապետման բարձր մակարդակ, դրա շնորհիվ տարբեր երկրների բնության, աշխարհագրության, ժողովրդի կենսակերպի վերաբերյալ պատկերացումներ, ինքնուրույն դատողություններ, կարծիքներ արտահայտելու կարողություններ, մշակութային արժեքների ընկալում և համապատասխան վերաբերմունք: Հուզական-գնահատողական բաղադրատարրն արտահայտում է տարբեր առարկաների, երևույթների, դեպքերի, իրադարձությունների հուզական ընկալման խորությունը, հուզականային ապրումները և դրանց հիման վրա անձնային հատկանիշների ձևավորումը: Գործունային բաղադրատարրն արտահայտվում է համարժեք վարքը, իր և այլոց արարքների նկատմամբ քննադատական-գնահատողական վերաբերմունքը, սոցիալ-մշակութային նորմերին հարիր պահվածքը, խոսքի մշակույթը, վարվելակերպի էթիկան, հաղորդակցական և համագործակցային կարողությունները:

Մանկավարժական փորձարարության ձևավորող փուլում մենք լայնորեն օգտագործեցինք ոչ միայն մայրենի և օտար լեզուների դասաժամերի ընձեռած հնարավորությունները, այլև արտադասարանային միջոցառումների, նախասիրական

և լրացուցիչ պարապմունքների, խմբակների, դասղեկի ժամերի հնարավորությունները՝ գործնականում կիրառելով մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման մեթոդիկան:

Մենք նպատակաուղղված մանկավարժական ներգործություն իրականացրինք փորձական 1-ին և փորձական 2-րդ խմբերում զրույցների, դերային և գործնական խաղերի, իրավիճակների կամ դեպքի վերլուծության, ինքնուրույն և գրավոր աշխատանքների, բնագրերի շուրջ առաջադրանքների կատարման, արտադասարանային ընթերցանության ինչպես նաև համագործակցային և ինտերակտիվ տարբեր մեթոդների կիրառմամբ: Աշխատանքի ընթացքում մենք իրականացրինք ինչպես անհատական, այնպես էլ թիմային աշխատանքներ՝ սովորողներին լայնորեն ընդգրկելով ստեղծագործական աշխատանքում: Ձևավորող փորձարարության ընթացքում մենք առավելապես շեշտադրեցինք զարգացնող, երկխոսական միջավայրի, հաղորդակցման մթնոլորտի ձևավորումը, որպեսզի աշակերտները հնարավորություն ունենան զարգացնելու խոսքի մշակույթը, հմտանան յուրացված բառապաշարի կիրառման մեջ, կարողանան ազատորեն արտահայտել իրենց տեսակետը: Մենք մշակեցինք և կիրառեցինք նաև ինքնագնահատման և փոխադարձ գնահատման թերթիկներ՝ նպատակ ունենալով զարգացնել աշակերտների գնահատողական վերաբերմունքը, քննադատության և ինքնաքննադատության կարողությունները, պատասխանատվության զգացումը: Այդ թերթիկները զարգացնում են նաև սոցիալական հմտությունները և ձևավորում սոցիալական արժեքներ:

Ներկայացնենք ինքնագնահատման թերթիկի նմուշօրինակ. Աշակերտները պետք է համապատասխան վանդակում նշումներ անեն:

Աղյուսակ 9

**ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՔՆԱԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ**

№	Ինքնագնահատման չափանիշներ	Հաճախ (5 միավոր)	Երբեմն (3 միավոր)	Հազվադեպ (0 միավոր)
1.	Որևէ դեպքին, արարքին, իրադարձությանը արագորեն արձագանքում եմ, արտահայտում եմ իմ կարծիքը			
2.	Երբ դատապարտելի արարք եմ տեսնում, քննադատում եմ և հանդիմանում եմ մեղավորին			
3.	Գրական հերոսների արարքներն ինքնուրույն վերլուծում եմ, դրական և բացասական կողմերն ընկալում ու գնահատում եմ			
4.	Ուշադիր լսում եմ ընկերներիս, հասկանում, փորձում եմ օգնել			
5.	Միշտ փորձում եմ հարթել բախումնային իրավիճակները և նպաստում եմ փոխըմբռնման մթնոլորտի ձևավորմանը			
6.	Իմ մեջ գնահատում եմ առաջնորդի հատկանիշները և զգում եմ, որ կարող եմ խմբում օրինակ ծառայել			
7.	Առանց վախենալու պաշտպանում եմ արդարը, երբեք չեմ քողարկում սուտը, անազնիվը			
8.	Միշտ օգնում եմ նրանց, ովքեր իմ աջակցության կարիքն ունեն			

Փորձարարական հետազոտության ձևավորող փուլում մեր խնդիրն է եղել ձևավորել կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումները, նրանց մեջ սեր ձևավորել գրքի, ընթերցանության, հաղորդակցման, նոր տեղեկատվության յուրացման նկատմամբ, այնպիսի իրավիճակներ ստեղծել, որոնցում նրանք կարողանան արտահայտել իրենց խոսքը, տեսակետը, բանավիճեն, բնութագրեն, նկարագրեն, վերլուծեն, գնահատեն, հիմնավորեն, կարողանան համարժեք հոյզեր արտահայտել: Մեծ չափով կարևորել ենք նաև գրավոր խոսքի զարգացումը՝ պարբերաբար հանձնարարելով շարադրություններ, տարաբնույթ առաջադրանքներ:

Մեր փորձարարական հետազոտության ընթացքում փորձական խմբերում ընդգրկված աշակերտները ստեղծել են թղթապանակներ, որոնցում զետեղել են իրենց աշխատանքի արդյունքները՝ ընթերցած գրքերի համառոտ վերապատմում,

նկարագրողումներ, բառաշարքեր, ասույթներ, տեղեկատվական նյութեր շտեմարաններից, շարադրություններ, կատարված առաջադրանքներ. ի դեպ, որոշ աշակերտներ օգտագործել են նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորությունները: Աշխատանքների ընթացքում մենք մշտապես հետևել ենք սովորողների դրական դրդապատճառների ձևավորմանը, ինքնուրույնության, ստեղծագործական, ճանաչողական ակտիվության զարգացմանը, համարժեք վարքի դրսևորմանը, հետաքրքրությանն ու պատասխանատու վերաբերմունքին: Մենք կարևորել ենք այն, որ աշակերտները սիրով, գիտակցված կատարեն առաջադրանքները, չընդօրինակեն մեկը մյուսին, անհատական մոտեցում ունենան այս կամ այն հարցի լուծմանը, դրսևորեն երևակայություն և ինքնատիպություն:

Փորձարարական հետազոտության ընթացքում մենք բավականաչափ դրական փոփոխություններ արձանագրեցինք երեխաների իմացական-ճանաչողական, արժեքային-գնահատողական, հուզականային, վարքային-գործունային ոլորտներում: Եթե փորձարարության հաստատող փուլում նրանք դժկամությամբ էին ներգրավվում երկխոսական իրավիճակներում, խուսափում էին դատողություններ անելուց՝ վախենալով մտքերը սխալ արտահայտելուց և համապատասխան բառապաշար չտիրապետելուց, ապա ձևավորող փորձարարության ընթացքում երեխաները մեծ հետաքրքրություն են դրսևորել հատկապես ընթերցանության նկատմամբ՝ հուզական-գնահատողական վերաբերմունք դրևորելով ընթերցած նյութի, հերոսների արարքների, գործողությունների նկատմամբ, վերլուծելով, համեմատելով, ընդհանրացնելով ու համապատասխան հետևությունների հանգելով: Բավականաչափ դրական փոփոխություններ կան երեխաների ճանաչողական ու տեղեկատվական ոլորտներում. նրանց մեծմասնությունը ձգտում է ինքնուրույն գտնել անհրաժեշտ տեղեկատվությունը, գիտելիքների շտեմարաններից, նույնիսկ էլեկտրոնային աղբյուրներից ձեռք բերել ուշագրավ նյութեր, ուսումնական թեմաներին առնչվող լրացուցիչ տեղեկատվություն, դրանց նկատմամբ համարժեք վերաբերմունք ձևավորել,

ունեցած նյութերը գեղագիտորեն մատուցել: Սա վկայում է, որ ընդլայնվել են նաև գեղագիտական արժեքների վերաբերյալ պատկերացումները. աշակերտներն ընկալում են գեղեցիկը, բանաստեղծականը, գեղարվեստական որոշ բնագրերին առընչվող արվեստի ստեղծագործությունների վերաբերյալ տեղեկատվության կուտակում:

Էական փոփոխություններ են նկատվել սոցիալական, հաղորդակցական արժեքների յուրացման տեսանկյունից: Փորձարարական հետազոտության ընթացքում մենք բավականաչափ կիրառեցինք խմբային աշխատանքներ, որոնք նպաստեցին հաղորդակցական, համագործակցային կարողությունների, թիմային աշխատանքի հմտությունների զարգացմանը, որն ինքնին ձևավորում է անձնային մի շարք հատկանիշներ՝ պատասխանատվություն ստանձնած աշխատանքի նկատմամբ, փոխադարձ հարգանք, ուշադրություն, փոխըմբռնում, փոխօգնության պատրաստակամություն, բարեկրթություն, դիմացինին լսելու կարողություն, աշխատասիրություն, կարգապահություն, հանդուրժողականություն և այլն: Ձևավորող փորձարարության ընթացքում մենք առանձնահատուկ կարևորել ենք երեխաների խոսքի մշակույթի զարգացումը, բառապաշարի հարստացումը, խոսքի գրագիտությունը, օտար լեզուների տեսանկյունից՝ նաև երկխոսական իրավիճակներում հաղորդակցումը, տվյալ լեզվի ճիշտ հնչերանգին տիրապետումը:

Ձևավորող փորձարարության ավարտին մենք դարձյալ կիրառեցինք հաստատող փորձարարության ընթացքում ներդրված ախտորոշիչ մեթոդիկան՝ հավաստիանալու համար, թե մեր մանկավարժական ներգործությունը որքանով է արդյունավետ եղել փորձնական խմբերում:

Հաստատող փորձարարության փուլում մենք հանձնարարել էինք արժեքային հասկացություններ անվանող թերթիկներ՝ պահանջելով դրանք դասավորել ըստ իրենց նախընտրությամբ և առաջնայնությունը տալով այս կամ այն արժեքին: Ձևավորող փորձարարությանից հետո մենք ևս կիրառեցինք այդ մեթոդիկան՝ այն տարբերությամբ, որ հնարավորություն տվեցինք ինքնուրույն թվարկել իրենց համար

կարևորություն ունեցող արժեքները, ցանկության դեպքում նաև գունավոր թերթիկների վրա գրել ու դասավորել:

Մեր նպատակն էր ոչ միայն ստուգել աշակերտների արժեքային պատկերացումները, այլև բացահայտել նրանց պատասխանատվությունը, հետաքրքրությունը, աշխատասիրությունը, գեղագիտական պատկերացումները, մրցակցության ոգին: Նշենք, որ ընդանուր առմամբ 62%-ը աշխատանքը կատարել էր նշված տեխնոլոգիայով, որը ևս հավաստում է երեխաների մեջ արժեքային որոշ պատկերացումների ու վերաբերմունքի ձևավորվածության մասին:

Ստացված արյունքների վերլուծությունը որոշակի տարբերություններ է արձանագրում փորձարարության հաստատող փուլում ստացված տվյալների համեմատությամբ: Եթե փորձարարության առաջին փուլում իմացական-ճանաչողական արժեքներին առաջնայնություն չի տրվել, ապա երկրորդ փուլում աշակերտների մեծամասնությունը՝ 77%-ը, կարևոր արժեքներ է դիտում ընթերցասիրությունը, սերը դեպի գիրքը, կայուն գիտելիքները, տարբեր լեզուներով հաղորդակցումը: Առաջնային են համարվում նաև հանդուրժողականությունն ու համագործակցությունը, որոնք նախորդ հարցման ընթացքում առաջնային չեն դիտվել: Երեխաները նախընտրում են նաև ազգային խորհրդանիշների իմացությունը, քանի որ ձևավորող փորձարարության ընթացքում այդ ուղղությամբ բավականաչափ աշխատանքներ են իրականացել: Կարևորվում են նաև սոցիալական արժեքները՝ բարեկիրթ վերաբերմունքը, հաղորդակցումը, քաղաքավարությունը:

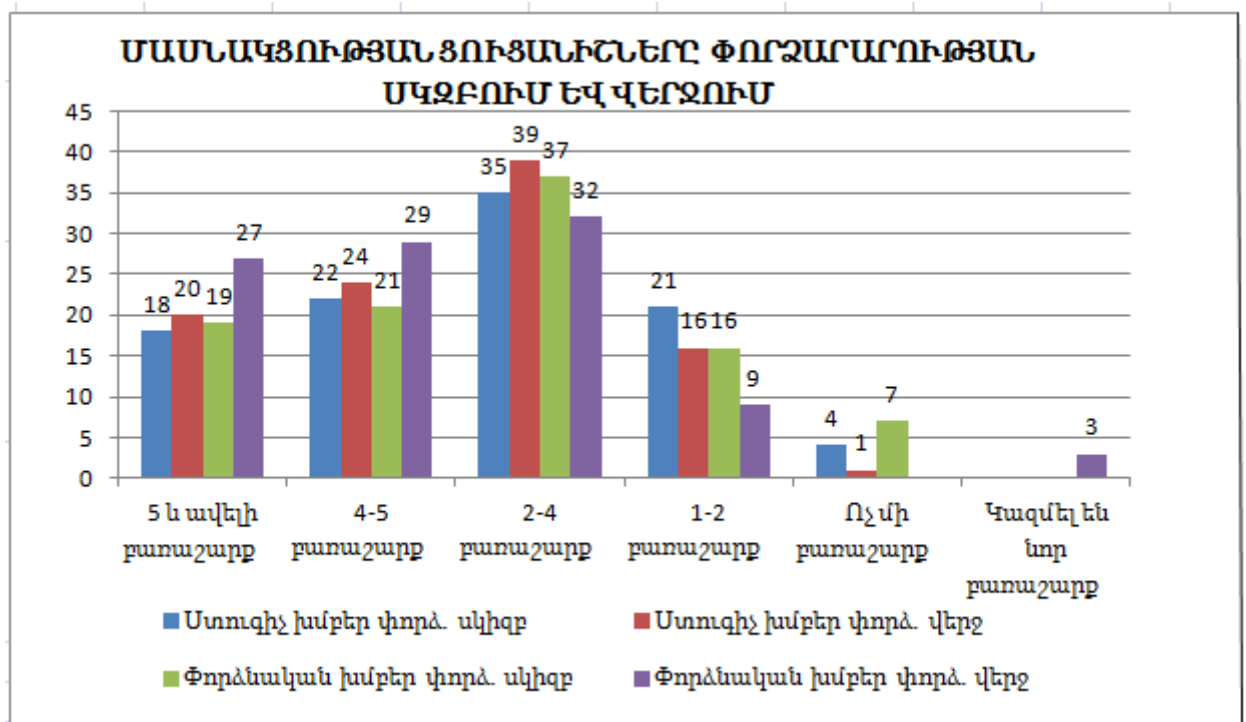
Ի դեպ, հարցված աշակերտների 7%-ը ոչ միայն թվարկել կամ դասակարգել է արժեքային հասկացությունները, այլև վերաբերմունք է արտահայտել, փորձել է իր հասկացողության համեմատ մեկնաբանել, իր վերաբերմունքն արտահայտել: Դա վկայում է այն, որ երեխաները գիտակցված մոտեցում ունեն հանձնարարության նկատմամբ, և դրանք ոչ թե վերացական հասկացություններ են, այլ որոշակի գիտակցված իրողություններ:

Ձևավորող փորձարարության փուլում մենք ստուգիչ և փորձնական խմբերում կրկին կիրառեցինք «Հինգ թույլեցող ազատ շարադրանք» մեթոդը՝ բացահայտելու համար, թե կան արդյոք դրական տեղաշարժեր առաջադրանքի կատարմանը ներկայացվող չափանիշների տեսանկյունից (կապակցված խոսք կառուցելու կարողությունը, բառագտագործման հմտությունները և այլն): Ընդամին այս փուլում մենք առաջարկեցինք չսահմանափակվել մեր հանձնարարած բառաշարքերով, այլ, ըստ կարեցածի, ստեղծել նոր բառաշարքեր՝ տարբեր թեմաներով, հավելել նոր բառեր և այլն: Մենք այս աշխատանքում կարևորեցինք այն, թե քանի բառաշարքի շուրջ կաշխատեն դպրոցականները, և կհավելեն արդյոք նոր բառաշարքեր: Այսպես, օրինակ, եթե փորձարարության սկզբում ստուգիչ խմբերում հարցվածների 18%-ը և փորձնական խմբերում 19%-ը աշխատել է 5 և ավելի բառաշարքերի շուրջ, ապա փորձարարության վերջում արդյունքը կազմում է համապատասխանաբար 20% և 27%, 4-5 բառաշարքերի շուրջ արդյունքները հետևյալն են՝ փորձարարության սկիզբ՝ 22% և 21%, փորձարարության վերջ՝ 24% և 29%, փորձարարության սկզբում ստուգիչ խմբերում 2-4 բառաշարքերի շուրջ աշխատել է ստուգիչ խմբերում 35%-ը, փորձնական խմբերում՝ 37%-ը, փորձարարության վերջում տվյալները կազմում են համապատասխանաբար 39% և 32%, 1-2 առաջադրանք է կատարել փորձարարության սկզբում ստուգիչ խմբերում 21%-ը, փորձնական խմբերում՝ 16%-ը, փորձարարության վերջում տվյալները կազմում են համապատասխանաբար 16% և 9%: Եթե փորձարարության սկզբում ստուգիչ խմբերում 4%-ը և փորձնական խմբերում 7%-ը չի կատարել առաջադրանքը, ապա փորձարարության վերջում առաջադրանքը ստուգիչ խմբերում չի կատարել 1%-ը, փորձնական խմբերում բոլորը կատարել են, ավելին, 3%-ը ստեղծել է նոր բառաշարքեր և ինքնուրույն հորինել կապակցված տեքստ:

Աղյուսակ 10-ում ներկայացված են բառաշարքերի շուրջ աշխատանքում ստուգիչ և փորձնական խմբերում ընդգրկված դպրոցականների մասնակցության ցուցանիշները փորձարարության սկզբում և վերջում:

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐՋՈՒՄ (% -ով)

№	Մասնակցութ. Ցուցանիշները	Ստուգիչ խմբեր		Փորձնական խմբեր	
		Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ
1	5 և ավելի բառաշարքեր	18	20	19	27
2	4-5 բառաշարքեր	22	24	21	29
3	2-4 բառաշարքեր	35	39	37	32
4	1-2 բառաշարքեր	21	16	16	9
5	Ոչ մի բառաշարք	4	1	7	-
6	Կազմել են նոր բառաշարքեր	-	-	-	3

Տրամագիր 6

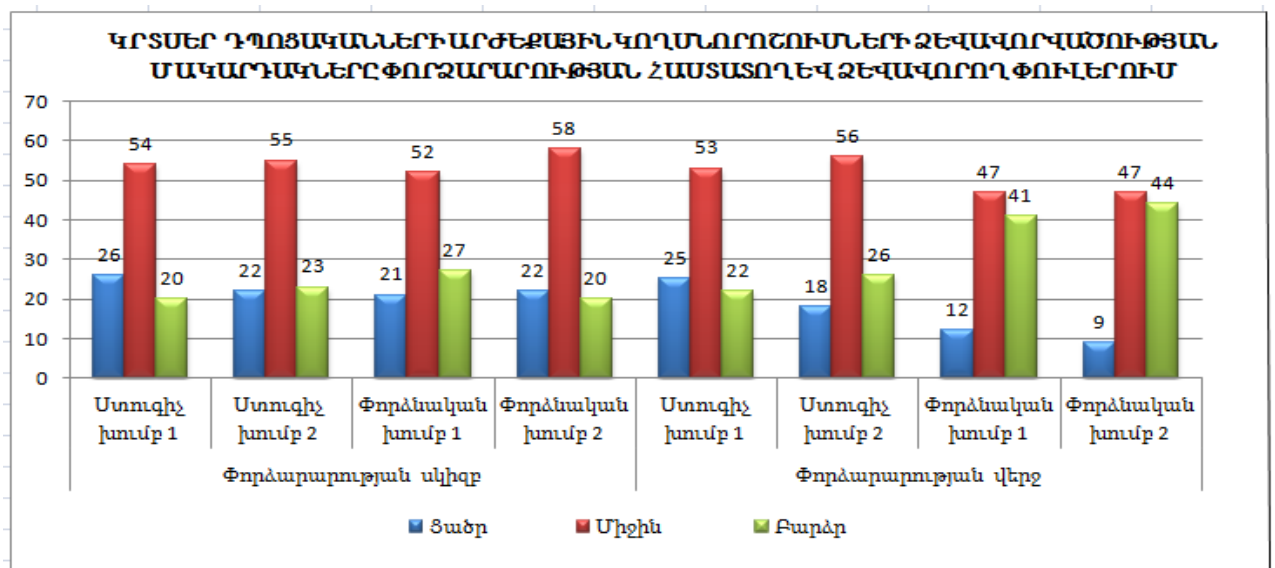
Ընդհանրացնելով և վերլուծելով փորձարարության ձևավորող փուլում դիտումների, հարցումների արդյունքները և հիմնվելով արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության՝ մեր կողմից մշակված չափանիշների վրա՝ ստացանք կրտսեր

դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության բարձր, միջին, ցածր մակարդակները, որը կներկայացնենք թիվ 11 աղյուսակում և համապատասխան տրամագրում՝ զուգահեռաբար ներկայացնելով հաստատող փորձարարության ընթացքում ստացված տվյալները, որոնք արտացոլված են թիվ 2 աղյուսակում:

Աղյուսակ 11

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՂ ԵՎ ՁԵՎԱՎՈՐՈՂ ՓՈԽԼԵՐՈՒՄ (% -ով)

Մակարդակներ	Ստուգիչ խումբ 1		Ստուգիչ խումբ 2		Փորձնական խումբ 1		Փորձնական խումբ 2	
	Փորձ սկ.	Փորձ վ.	Փորձ սկ.	Փորձ վ.	Փորձ սկ.	Փորձ վ.	Փորձ սկ.	Փորձ վ.
Ցածր	26	25	22	18	21	12	22	9
Միջին	54	53	55	56	52	47	58	47
Բարձր	20	22	23	26	27	41	20	44

Տրամագիր 7

Տվյալները ակնառու ցույց են տալիս արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության փոփոխություն փորձնական խմբերում.

Այսպես, օրինակ, փորձնական 1-ին խմբում ցածր մակարդակը նվազել է 9%-ով, փորձնական 2-րդ խմբում՝ 13%-ով, բարձր մակարդակը փորձնական 1-ին խմբում աճել է 14%-ով, փորձնական 2-րդ խմբում՝

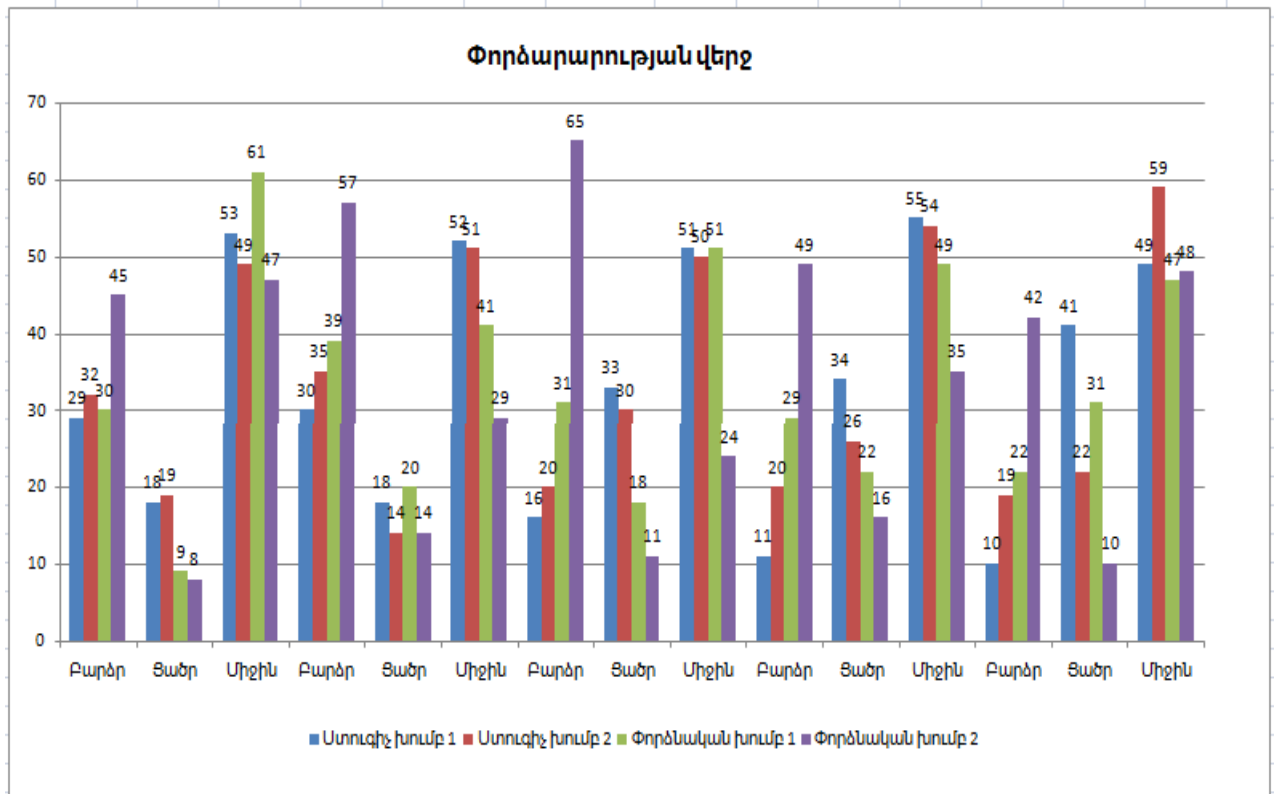
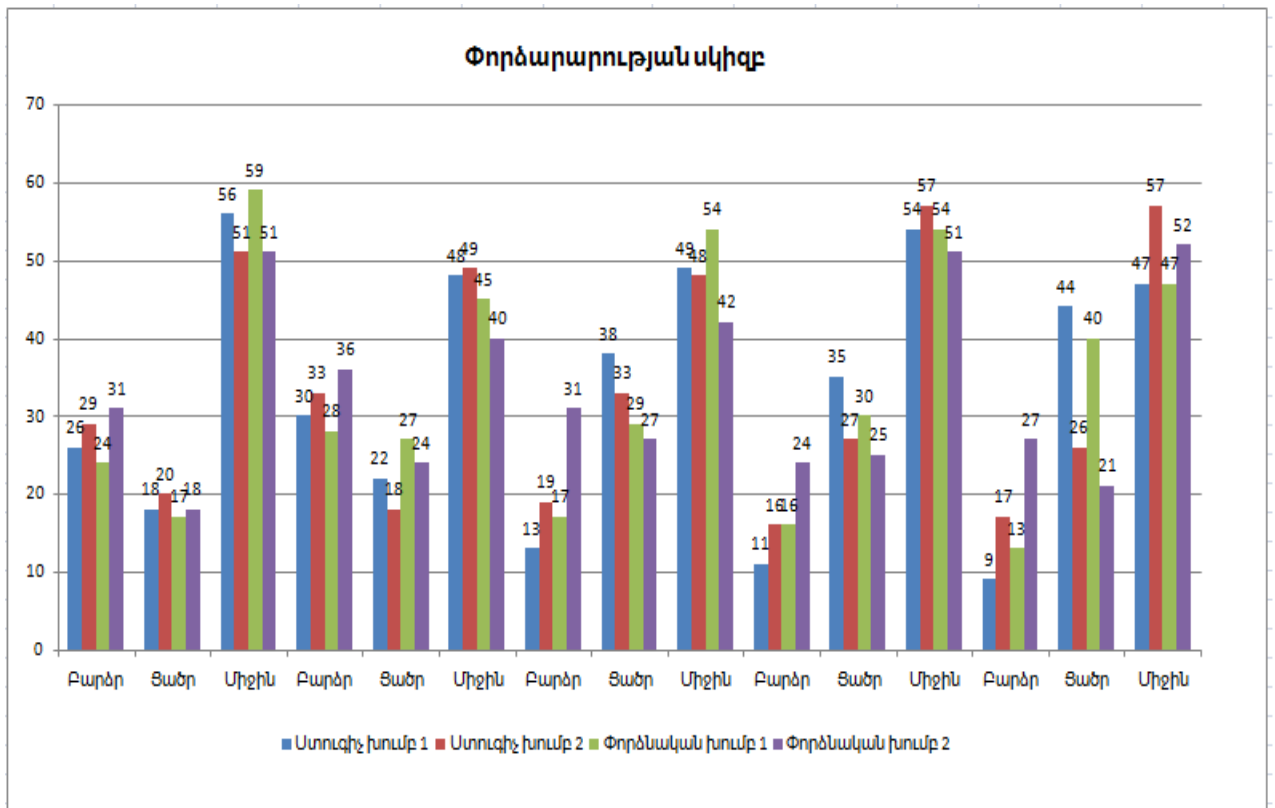
24%-ով. միջին մակարդակում ևս դրական տեղաշարժեր կան, որը վկայում է կիրառված մանկավարժական ներգործության արդյունավետության մասին: Ստուգիչ խմբերում ևս որոշակի դրական փոփոխություններ կան. դա կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ փորձարարությունն ընդգրկել է տևական ժամանակ, և նշված խմբերում ևս կարող էին փոփոխություններ լինել մեր հետազոտության հիմնախնդրի տեսանկյունից:

Հաստատող փորձարարության ընթացքում մենք կիրառեցինք մի շարք մեթոդներ՝ բացահայտելու համար կրտսեր դպրոցականների արժեկենտրոն գործունեության դրդապատճառների և համարժեք վարքի ձևավորվածության մակարդակները: Հարցաթերթիկները վերաբերում էին կրտսեր դպրոցականներին, բնապահպանական, իմացական-ճանաչողական, հաղորդակցական, գեղագիտական, մշակութային արժեքների ընկալման ու պատկերացումների հայտորոշմանը, ինչպես նաև ուսումնական գործընթացում արժեքների յուրացմանը:

Ձևավորող փորձարարության փուլում մենք դարձյալ կիրառեցինք տվյալ մեթոդները՝ բացահայտելու համար, թե կան արդոք դրական փոփոխություններ մեր մշակած մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում: Արդյունքները ներկայացված են թիվ 12 աղյուսակում և թիվ 8 տրամագրում. համեմատության համար ներկայացված են հաստատող փորձարարության արդյունքները (աղյուսակ 4) (բարձր, ցածր, միջին մակարդակների հաջորդականությամբ):

**ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՆԱԽԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ
ԵՎ ԱՐՏԱԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ (% -ով)**

	Գործունեության ձևը	Ստուգիչ խումբ 1		Ստուգիչ խումբ 2		Փորձնական խումբ 1		Փորձնական խումբ 2	
		Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ
1	Շուրջերկրյա ճանապարհոր- դության և բնապահպա- նական խնդիրների լուծման պատրաստա- կամություն	26	29	29	32	24	30	31	45
		18	18	20	19	17	9	18	8
		56	53	51	49	59	61	51	47
2	Սիրված գրքի թեմաներով մուլտֆիլմի նկարահանման պատրաստա- կամություն	30	30	33	35	28	39	36	57
		22	18	18	14	27	20	24	14
		48	52	49	51	45	41	40	29
3	Ընթերցած գեղարվեստա- կան գրքի նկարազարդում	13	16	19	20	17	31	31	65
		38	33	33	30	29	18	27	11
		49	51	48	50	54	51	42	24
4	Խաղաղության դեսպանի պարտակա- նությունների ստանձնում	11	11	16	20	16	29	24	49
		35	34	27	26	30	22	25	16
		54	55	57	54	54	49	51	35
5	Հայկական մշակույթի ներկայացուցիչ միջազգային ցուցահանդեսում	9	10	17	19	13	22	27	42
		44	41	26	22	40	31	21	10
		47	49	57	59	47	47	52	48

Տրամագիր 8

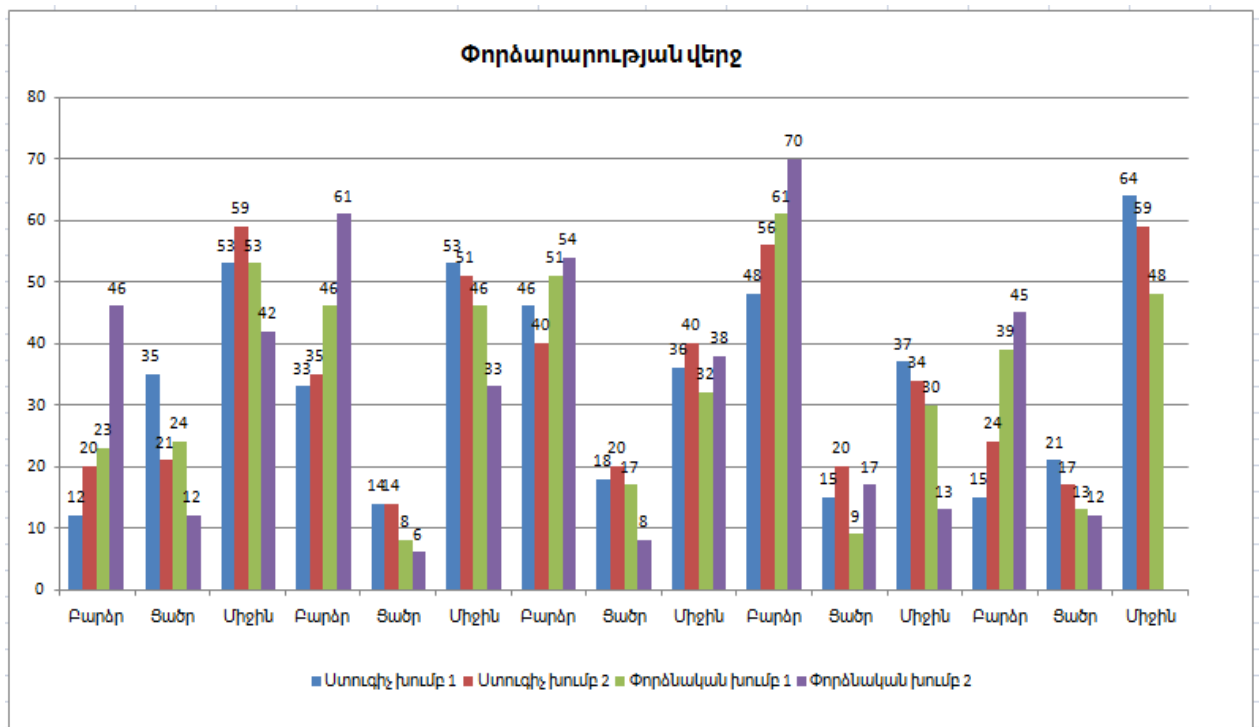
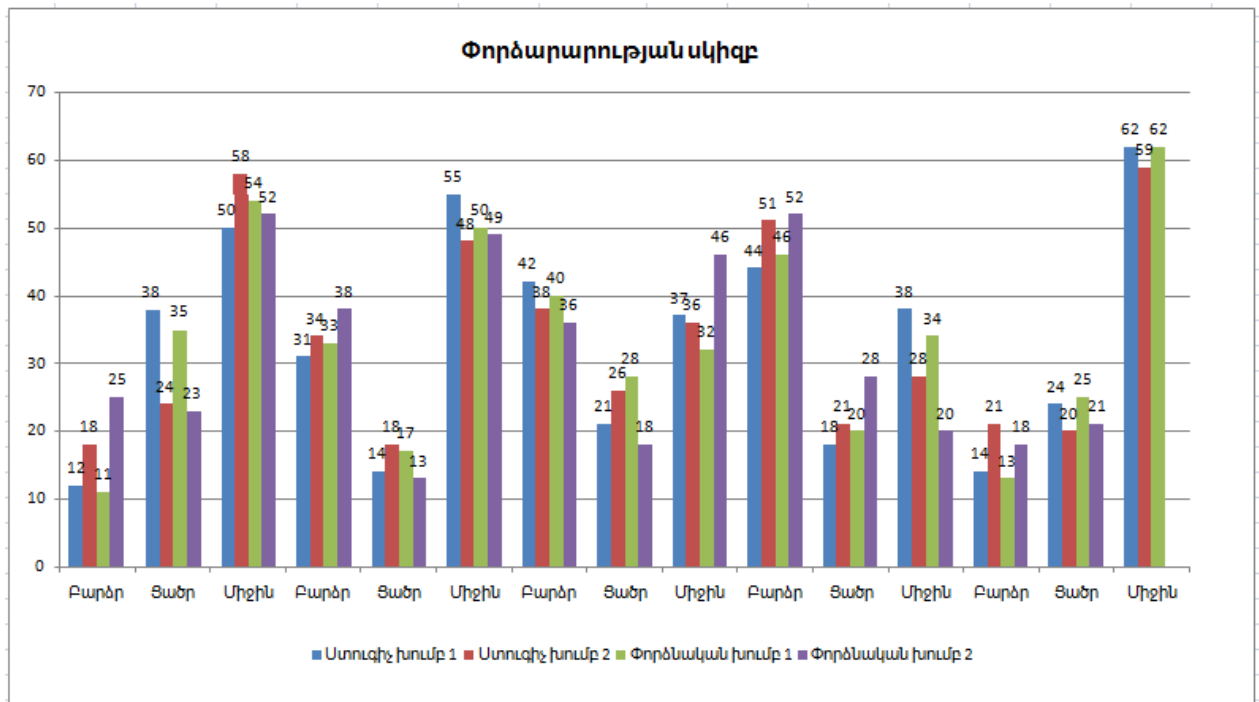
ԿՐՏԱՆԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՆԱԽԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶՔՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐՋՈՒՄ

Տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ փորձնական 1-ին խմբում արդյունավետության դինամիկան որոշ չափով զիջում է փորձնական 2-րդ խմբում ստացված տվյալներին: Դա կարելի է բացատրել նրանով, որ փորձնական 1-ին խմբում ընդգրկված են հիմնականում առաջին և երկրորդ դասարաններում սովորող աշակերտները, և գործունեության նշված ձևերը նրանց երևակայության մեջ, ընկալումներում և պատկերացումներում չեն տպավորվում:

Մեր հետազոտության թեմայի շրջանակներում մենք կարևորել ենք հատկապես ուսումնական գործընթացում արժեքների յուրացման վերաբերյալ հետազոտության արդյունքները: Այդ նպատակով մենք փորձարարության ավարտին ստուգիչ և փորձնական խմբերում հանձնարարեցինք աղյուսակ 5-ում զետեղված հարցաթերթիկը՝ հավաստիանալու համար, որ փորձարարական հետազոտության ընթացքում մեր կիրառած մեթոդները, միջոցները դրական ներգործություն են ունեցել փորձնական խմբերում ընդգրկված դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում: Հարցման արդյունքներն արտացոլված են թիվ 13 աղյուսակում և համապատասխան տրամագրում. համեմատությամբ տրված են նաև փորձարարության հաստատող փուլում ստացված տվյալները, որոնք արտացոլված են թիվ 6 աղյուսակում (բարձր, ցածր, միջին հաջորդականությամբ):

**ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՅՈՒՐԱՑՈՒՄԸ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ
(ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՂ ԵՎ ՁԵՎԱՎՈՐՈՂ ՓՈԻԼԵՐՈՒՄ) (% -ով)**

	Չափանիշներ	Ստուգիչ խումբ 1		Ստուգիչ խումբ 2		Փորձնական խումբ 1		Փորձնական խումբ 2	
		Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ
1	Ուսումնական նյութի արժեքային կողմի ինքնուրույն յուրացում	12	12	18	20	11	23	25	46
		38	35	24	21	35	24	23	12
		50	53	58	59	54	53	52	42
2	Առաջադրանքնե- րի և վար- ժությունների արժեկողմնորոշիչ հնարավորու- թյունների կիրառում	31	33	34	35	33	46	38	61
		14	14	18	14	17	8	13	6
		55	53	48	51	50	46	49	33
3	Ուսուցչի արժեկողմնորոշիչ աջակցություն	42	46	38	40	40	51	36	54
		21	18	26	20	28	17	18	8
		37	36	36	40	32	32	46	38
4	Դրական հերոսների արարքի ընդօրինակում	44	48	51	56	46	61	52	70
		18	15	21	20	20	9	28	17
		38	37	28	34	34	30	20	13
5	Ինքնուրույն կարծիքի ար- տահայտման հնարավորու- թյուն, խրախուսանք ուսուցչի կողմից	14	15	21	24	13	39	18	45
		24	21	20	17	25	13	21	12
		62	64	59	59	62	48	61	43

Տրամագիր 9

ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՅՈՒՐԱՑՈՒՄԸ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ
(ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՂ ԵՎ ՁԵԿԱԿՈՐՈՂ ՓՈՒԼԵՐՈՒՄ)
ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐՋՈՒՄ

Այսպիսով, ի մի բերելով փորձարարության հաստատող և ձևավորող փուլերում ստացված տվյալները՝ ստացանք կրտսեր դպրոցականների արժեկենտրոն գործունեության և համարժեք վարքի ձևավորվածության մակարդակները

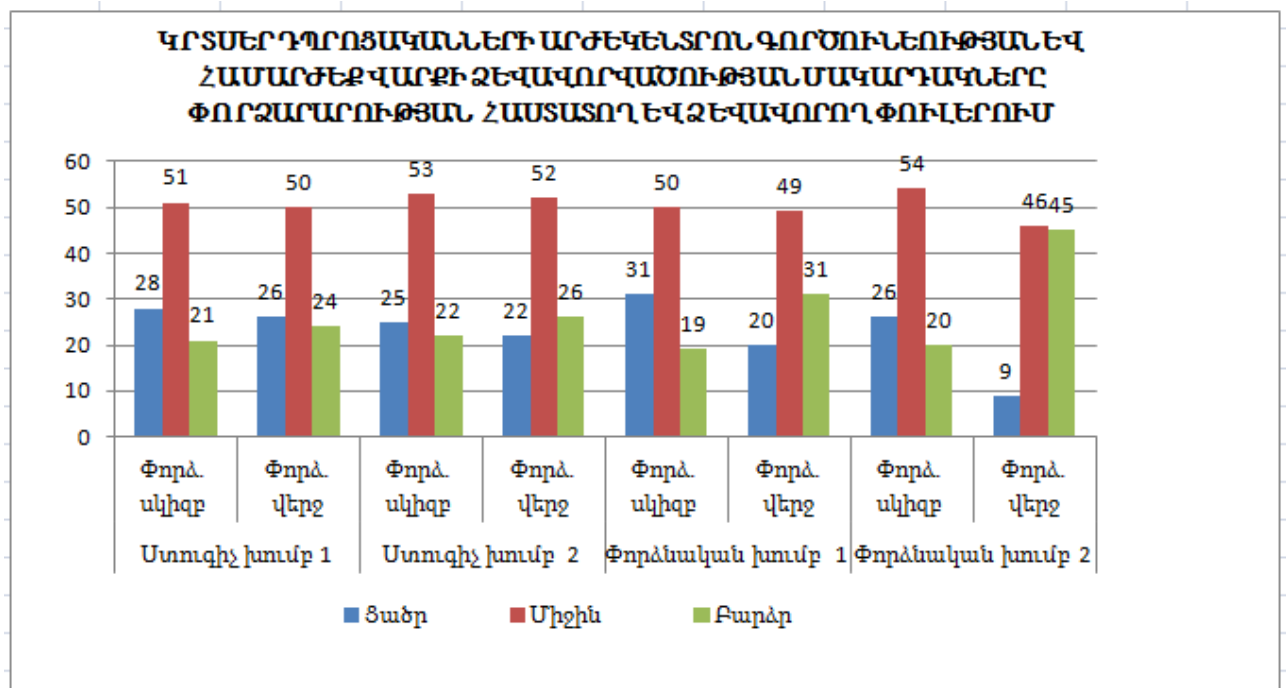
փորձարարության ձևավորող փուլում, որն արտացոլված է թիվ 14 աղյուսակում և համապատասխան տրամագրում:

Զուգահեռաբար տրված են հաստատող փորձարարության թիվ 8 աղյուսակում ընդգրկված տվյալները:

Աղյուսակ 14

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԺԵԿԵՆՏՐՈՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՐԺԵՔ ՎԱՐՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՂ ԵՎ ՁԵՎԱՎՈՐՈՂ ՓՈԽԼԵՐՈՒՄ(%-ով)

	Մակարդակներ	Ստուգիչ խումբ 1		Ստուգիչ խումբ 2		Փորձնական խումբ 1		Փորձնական խումբ 2	
		Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ	Փորձ. սկիզբ	Փորձ. վերջ
1	Ցածր	28	26	25	22	31	20	26	9
2	Միջին	51	50	53	52	50	49	54	46
3	Բարձր	21	24	22	26	19	31	20	45

Տրամագիր 10

Այսպիսով՝ ստացված տվյալները հիմք են տալիս եզրահանգելու, որ փորձնական խմբերում զգալի դրական տեղաշարժեր են արձանագրվել: Այսպես, օրինակ եթե

փորձարարության սկզբում փորձնական 1-ին խմբում արձանագրվել է 31%, իսկ փորձնական 2-րդ խմբում՝ 26% ցածր մակարդակ, ապա փորձարարության վերջում ցածր մակարդակը նվազել է համապատասխանաբար 11%-ով և 17%-ով: Փորձարարության սկզբում փորձնական 1-ին խմբում գրանցել է 19%, փորձնական 2-րդ խմբում՝ 20% ցուցանիշ, որը փորձարարության վերջում ավելացել է համապատասխանաբար 12%-ով և 25%-ով, այսինքն՝ փորձարարության վերջում փորձնական խմբերում գերակշռում են միջին և բարձր մակարդակները: Ստուգիչ խմբերում փոփոխությունները էական չեն, որը բացատրվում է նշված խմբերում հետազոտության հիմնախնդրի տեսանկյունից մանկավարժական համակարգված ներգործության բացակայությամբ:

Հավելենք, որ փորձարարական հետազոտության ընթացքում մեր դիտումների, զրույցների, անցկացված միջոցառումների, ուսումնական և արտաուսումնական աշխատանքների ընթացքում դրական տեղաշարժեր արձանագրեցինք նաև դպրոցականների ընդհանուր ակտիվության, հաղորդակցման, խոսքի մշակույթի, ընթերցանության նկատմամբ վերաբերմունքի, վարվելակերպի և այլ ոլորտներում: Մեր տեսական և փորձարարական հետազոտության տվյալները համոզիչ կերպով ցույց տվեցին, որ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում անհրաժեշտ է իրականացնել համակարգված ներգործություն՝ դրանում ներգրավելով կրթության բովանդակության և ուսումնադաստիարակչական գործընթացի բոլոր հնարավորություններն ու ռեսուրսները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

1. Անձի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդրի առաջադրման և լուծման արդիականությունը պայմանավորված է կրթության բովանդակության մեջ ազգային և համամարդկային հոգևոր արժեքների շեշտադրման անհրաժեշտությամբ, միջմշակութային հաղորդակցման և մշակույթների փոխներթափանցման հարաճուն զարգացումներով: Սովորողների կողմից ազգային և համամարդկային արժեքների յուրացման, անձի և հասարակության համար դրանց նշանակության գիտակցման հրամայականը պահանջում է դեռևս տարրական դպրոցի կրթական գործընթացում խորապես հաշվի առնել ուսումնական առարկաների արժեքային ներուժը:
2. Դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը համակարգված գործընթաց է և իրականանում է կրթական բոլոր աստիճանների շարունակականության ու հաջորդականության ապահովմամբ, մանկավարժական նպատակաուղղված ներգործության պայմաններում՝ հաշվի առնելով սովորողների տարիքային, անհատական և հոգեբանական առանձնահատկությունները, աշխարհի հուզական և գեղագիտական ընկալման յուրահատկությունը, հանրակրթության տվյալ աստիճանի ուսումնական նպատակները:
3. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական մոդելը ներառում է այդ գործընթացի բովանդակությունը, նպատակը, իրականացման մեթոդաբանական մոտեցումները, սկզբունքները, առանձնահատկությունները, մանկավարժական պայմանները, գործնական և բովանդակային բաղադրատարրերը, արժեքային կողմնորոշումների արդյունավետ ձևավորման մեթոդական համալիրը, տեխնոլոգիաները, սովորողների ստեղծագործական աշխատանքի տարբեր ձևերը, արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության մակարդակներն ու դրանք բնութագրող չափանիշները, այդ մակարդակների հայտորոշման միջոցները, ինչպես նաև ակնկալվող վերջնարդյունքներն ու դրանց վերլուծությունը:
4. Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի արդյունավետ իրականացման մանկավարժական պայմաններն են՝

- կրթության բովանդակության արժեքային բաղադրատարրի արդիականացումը, ուսումնական նյութի արժեքային կողմի ընկալման համար մեթոդական համալիրի մշակումը,
- ինտեգրվող առարկաների լայն հնարավորությունների օգտագործումը, լեզվի բառապաշարի, քերականական և արտահայտչական միջոցների տիրապետման հիման վրա անձնային հատկանիշների, հաղորդակցական, ինքնագնահատման կարողությունների, խոսքի մշակույթի զարգացումը,
- համագործակցային ուսումնառությանը, քննադատական ու ստեղծագործական մտածողության զարգացմանը նպաստող մանկավարժական տեխնոլոգիաների կիրառումը, արդյունքների շարունակական վերահսկողությունը,
- դասարանային և արտադասարանային գործունեության ընթացքում զարգացնող, երկխոսական, հաղորդակցական, համագործակցային ինտերակտիվ միջավայրի ձևավորումը՝ դասավանդողների անձնային ու մասնագիտական բարձր որակների դրսևորմամբ:

5. Մայրենի և օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում արժեկողմնորոշիչ թեմատիկ նյութերի ընտրության և մեթոդական համալիրի մշակման ընթացքում հարկ է առաջնորդվել արժեքների ընտրության, դասակարգման և խմբավորման սկզբունքներով՝ ըստ կրտսեր դպրոցականների աշխարհայացքի, ուսումնական գործընթացի դիդակտիկական և դաստիարակչական նպատակների:

6. Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորվածության չափանիշներն են ինքնագնահատման և շրջապատի նկատմամբ գնահատողական վերաբերմունքի, հաղորդակցման, գեղագիտական ճաշակի ձևավորվածությունը, խոսքի մշակույթը, ստեղծագործական մտածողությունը, սոցիալականացման մակարդակը, նրանց կողմից մշակութային արժեքների ընկալումն ու իմաստավորումը, իրադրությանը համարժեք հույզերի, խոսքի և վարքի դրսևորումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աղայան Ղ., Երկեր, հ. 4, - Եր.: Հայաստան, 1950, - 485 էջ:
2. Աղայան Է.Բ., Լեզվաբանության ներածություն, - Եր.: Միտք, 1967, - 637 էջ:
3. Աղայան Է.Բ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ա-2, - Եր.: Հայաստան, 1976, - 925 էջ:
4. Ամիրջանյան Յու. Ա., Սահակյան Ա.Ս., Մանկավարժություն (ուսումնական ձեռնարկ), - Եր.: Մանկավարժ, 2004, - 455 էջ:
5. «Անգլերեն լեզու» առարկայի հանրակրթական դպրոցի առարկայական չափորոշիչ և ծրագիր, - Եր.: Կրթական ծրագրերի կենտրոն ԾԻԳ, 2007, - 277 էջ:
6. Անգլերենը 3-4-րդ դասարաններում: Ուսուցչի ձեռնարկ / Ն. Թովմասյան, Մ. Ապրեսյան, Ե. Մարտիրոսյան, Ս. Մարտիրոսյան / , - Եր.: Մակմիլան- Արմենիա, 2008, - 96 էջ:
7. Անգլերեն լեզու 3: Հանրակրթ. դպրոցի 3-րդ դաս. դասագիրք: / Ապրեսյան Մ., Թովմասյան Ն., Մարտիրոսյան Ս. , Մարտիրոսյան Ե. / - Եր.: ՄԱՆՄԱՐ, 2012,- 160 էջ:
8. Անգլերեն լեզու 4: Հանրակրթ. դպրոցի 4-րդ դաս. դասագիրք: / Ապրեսյան Մ., Թովմասյան Ն., Մարտիրոսյան Ս., Մարտիրոսյան Ե. / - Եր.: Մակմիլան- Արմենիա, 2009, - 160 էջ:
9. Աստվածատրյան Մ.Գ., Օտար լեզուների դասավանդման մեթոդիկա, - Եր.: Լույս, 1985, - 390 էջ:
10. Աստվածատրյան Մ. և ուրիշներ, Ուսումնառությունն ու դասավանդումը կրտսեր դպրոցում , - Եր.: Ոսկան Երևանցի, 2004, - 320 էջ:
11. Արզումանյան Ս.Զ., Շահբազյան Հ.Վ., Ազգային դպրոցի դաստիարակչական համակարգի ստեղծման ու կառավարման մանկավարժահոգեբանական հիմունքները, - Եր.: Լույս, 1990, - 202 էջ:

12. Արնաուդյան Ա. և ուրիշներ, Մասնագիտական զարգացման ձեռնարկ ուսուցիչների համար, - Եր.: ԿԱԻ հր. , 2004
13. Բարոյագիտական բառարան (Խմբ. Ի.Ս. Կոնի), - Եր.: Հայաստան, 1985, - 455 էջ:
14. Գասպարյան Գ. և ուրիշներ, Անգլերեն (Հանրակրթ. դպրոցի 3-րդ դաս. դասագիրք), - Եր.: Արևիկ, 2008, - 192 էջ:
15. Գասպարյան Գ. և ուրիշներ, Անգլերեն (Հանրակրթ. դպրոցի 4-րդ դաս. դասագիրք), - Եր.: Արևիկ, 2002, - 182 էջ:
16. Գյուլամիրյան Զ., Հայոց լեզվի տարրական ուսուցման մեթոդիկա, - Եր.: Զանգակ-97, 2006, -328 էջ:
17. Գյուրջինյան Դ., Հեքեքյան Ն., Մայրենի 3. - Եր.: Էդիթ Պրինտ, 2008, -160 էջ:
18. Գյուրջինյան Դ., Հեքեքյան Ն., Մայրենի 4. - Եր.: Էդիթ Պրինտ, 2010, -192 էջ:
19. Թորգոմյան Լ. Վ., Մանկավարժական արժեքանության հիմունքներ, - Եր.: Ան-Ջոն, 2011, -160 էջ:
20. Խաչատրյան Հ. Հ., Հացապատում , - Եր.: Հայաստան, 1984, - 184 էջ:
21. Համագործակցային ուսուցում : Ձեռնարկ / Ա. Հովհաննիսյան և ուրիշներ, - Եր.: Անտարես, 2006, -124 էջ:
22. Հայ մանկավարժներ (Կազմեց և խմբագրեց պրոֆ. Ա.Մ. Շավարշյան), գիրք Ա, - Եր.: Հայպետուսմանկիրատ, 1958, - 622 էջ:
23. Հայոց լեզու, գրականություն: Հանրակրթական դպրոցի առարկայական չափորոշիչ և ծրագիր: - Եր.: Անտարես , 2006, -148 էջ:
24. Հանրակրթական դպրոցի տնօրենի ուղեցույց, Կրթակարգ, - Եր.: ԿԱԻ հր., 2004, - 298 էջ:
25. Հարությունյան Ս. Բ., Հայ հին վիպաշխարհը, - Եր.: Արևիկ, 1987, -180 էջ:
26. Միքայելյան Հ. Ս., Բարոյական արժեքները և մաթեմատիկայի կրթական ներուժը.- Եր.: Էդիթ Պրինտ, 2011, -184 էջ:
27. Նալչաջյան Ա.Ս., Հոգեբանական բառարան, - Եր.: Լույս, 1984, - 237 էջ:

28. Տարրական դասարանների հայոց լեզու և մաթեմատիկա (կրթակարգ չափորոշիչներ, առարկայական ծրագրեր, ուսուցման նյութեր, նոր մեթոդներ), - Եր.: ԿԱԻ հր., 2006, - 148 էջ:
29. Տեր-Գրիգորյան Ա.Շ., Հայոց լեզվի մեթոդիկա (տարրական դասարաններ), - Եր.: Լույս, 1980, - 563 էջ:
30. Տոնոյան Ա. Լ., Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման հիմնախնդիրը լեզուների ուսուցման գործընթացում // Մանկավարժական միտք. – 2007. – հմ. 3-4. - էջ 19-28:
31. Տոնոյան Ա. Լ., Կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացի կազմակերպման գիտական նախադրյալները լեզվական ցիկլի առարկաների ուսուցման ընթացքում // Մանկավարժություն. – 2008. – հմ. 3-4. - էջ 16-25:
32. Տոնոյան Ա. Լ., Արժեքների ձևավորման խնդրի արտացոլումը տարրական կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերում // Մանկավարժություն. – 2011. – հմ . 6. - էջ 15-20:
33. Ուշինսկի Կ. Դ. , Մանկավարժական ընտիր երկեր, 2 հատորով, հ. 2, - Եր.: Հայպետտումանկիրատ, 959, - 813 էջ:
34. Փիլիսոփայական բառարան, - Եր.: Հայաստան, 1975, - 467 էջ:
35. Քյուրքչյան Ա. Ն. , Տեր Գրիգորյան Լ. Ս. , Մայրենի 1: Հանրակրթական դպրոցի 1- ին դաս. դասագիրք/ - Եր.: Էդիթ Պրինտ, 010, - 64 էջ:
36. Քյուրքչյան Ա. Ն. , Տեր Գրիգորյան Լ. Ս. , Մայրենի 2: Հանրակրթական դպրոցի 2-րդ դաս. դասագիրք/ - Եր.: Էդիթ Պրինտ, 2010, -160 էջ:
37. Абрамова Н.Т. Ценности образования, новые технологии и неявные формы знания /Н.Т. Абрамова // Педагогика.- 1998.- N 6.- С. 58-65.
38. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. - Л .: Изд-во ЛГУ, 1968. - 338 с.

39. Андреева Г.М. Психология социального познания / Г.М. Андреева. -М.: Аспект-Пресс, 2000. -288 с.
40. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С.Ф. Анисимов.- М.: Мысль, 1988.-253 с.
41. Артюхов И.С. Ценности и воспитание /И.С. Артюхова // Педагогика.-1999.-N 4. - С. 117-121.
42. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека /Н.Д. Арутюнова. - М.: Языки русской культуры, 1999. - 956 с.
43. Архангельский Л. М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. - М.: Знание, 1978. - 64с.
44. Асташова Н. А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей. - Воронеж, 2000. - 270 с.
45. Белинская Е.П. Социальная психология личности /Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая.-М.: Аспект Пресс, 2001. - 301 с.
46. Блонский П.П. Психология младшего школьника / П.П. Блонский. - М.: Воронеж: МОДЭК, 1997.-575 с.
47. Блюмкин В. А. Мир моральных ценностей. – М.: Изд.-во МГУ, 1981. – 64 с.
48. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения / М.И. Бобнева// Психологические проблемы социальной регуляции поведения. - М.: Наука,1976.- 368 с.
49. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Психол. Исследования / Л.И. Божович. - М.: Просвещение, 1968. - 464 с.
50. Божович Л.И. Психическое развитие школьника и его воспитание / Л.И. Божович, Л.С. Славина. - М.: Знание, 1979.-96 с.
51. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования /Е.В. Бондаревская // Педагогика. -1997.-N4.- С. 11-17.

52. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система // Психологический журнал. 1999. –том 20 N5. С. 38-44.
53. Вайнер М.Э. Учителю об эмоциональном развитии младшего школьника /М.Э. Вайнер // Начальная школа.-1997.- N3.- С. 21-24.
54. Васильюк Ф.Е. Психология переживаний /Ф.Е. Васильюк. - М.: МГУ, 1984.-200 с.
55. Верещагина И.Н., Бондаренко К.А., Притыкина Т.А. Английский язык, (уч. для 2-го класса), - М.: “Просвещение”, 2005. -238 с.
56. Верещагина И.Н., Притыкина Т.А., Английский язык, (уч. для 3-го класса, Часть 1), - М.: “Просвещение”, 2005. -142 с.
57. Верещагина И.Н., Притыкина Т.А. Английский язык, (уч. для 3-го класса, Часть 2), - М.: “Просвещение”, 2005. -175 с.
58. Верещагина И.Н., Притыкина Т.А. Книга для чтения (к учебнику Английского языка 3-го класса), - М.: “Просвещение”, 2002. -94 с.
59. Воспитание младших школьников в процессе обучения: Пособие /Научн. ред. С.А. Аничкин.- Свердловск: Свердлов. ГПИ, 1979.-75 с.
60. Воспитание словом /Отв. ред. Г.П. Ижакевич.-Киев: Наук. думка, 1989. -221 с.
61. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Пер. с. англ. и франц. /Сост. Л.И. Василенко и В.Е. Ермолаевой; вводн. ст. Ю.А. Шрейдера.-М.: Прогресс, 1990. -495 с.
62. Голованова Н.Ф. Педагогические основы социализации младшего школьника: / Н.Ф. Голованова.- СПб, 1996. -342 с.
63. Граник Г.Г. О Перспективах расширения функций учебник /Г.Г. Граник, Л.А. Концевая, С.М. Бондаренко // Проблемы школьного учебник.- Вып 15.-М.: 1985. - С. 64-73.
64. Дейкина А.Д. Воспитание национального самосознания при обучении родном языке /А.Д. Дейкина // РЯШ, 1993.-N5.- С. 3-11.

65. Додонов Б.И. Эмоция как ценность / Б.И. Додонов.-М.: Изд-во политической литературы, 1978. - 272 с.
66. Донцов А.И. О ценностных отношениях личности / А.И. Донцов // Советская педагогика.-1974.-N 5.- С. 67-76.
67. Донцов А.И. Язык как фактор этнической идентичности / А.И. Донцов, Т.Г. Стефаненко, Ж.Т. Уталиева // Вопросы психологии.-1997.-N 4.- С. 75-86.
68. Есаджанян Б. М. Урок русского языка в армянской школе. -Ер.: Луйс, 1984. -182 с.
69. Журавлев И.К. Дидактические основы построения учебного предмета общеобразовательной школы / И.К. Журавлев.-М.: НИИ общей педагогики АПН СССР, 1989. - 171 с.
70. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов.-М.: Политиздат, 1986.-221 с.
71. Зинченко В.П. О целях и ценностях образования / В.П. Зинченко // Педагогика.- 1997.-N 5.- С. 13-16.
72. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М.С. Каган.-М.: Политиздат, 1988.-319 с.
73. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган.-СПб.: Петрополис, 1997.- 205 с.
74. Казанкина М.Г. Ценностные ориентации и их формирование в коллективе: учеб. пособие к спецкурсу / М.Г. Казакина.-Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1989. -83 с.
75. Караковский В. А., Новиков Л. И., Селиванова Н. Л. Воспитание? Воспитание... Воспитание! Теория и практика школьных воспитательных систем. – М.: Новая школа. – 1996. –160 с.
76. Караковский В. А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности – основа ценностного учебно-воспитательного процесса. – М.: - 1993. –80 с.

77. Кирьякова А. В. Педагогическая аксиология и инновационные процессы в обучении: Учеб. Пособие. – М.: компания Спутник, + 2004. – 103 с.
78. Кирьякова А.В. Теория ориентаций в мире ценностей / А.В. Кирьякова.- Оренбург, 1996.-188 с.
79. Колесникова И.А. Воспитание человеческих качеств / И.А. Колесникова //Педагогика.-1998.- N 8.- С. 56-62.
80. Кон И.С. Социология личности /И.С. Кон.-М.: Политиздат, 1967. -383 с.
81. Косарева Л.М. Ценностные ориентации и развитие научного знания / Л.М. Косарева //Вопросы философии. - 1987.-N 8.- С. 28-42.
82. Краевский В.В. Дидактические основания определения содержания учебника /В.В. Краевский, И.Я. Лернер // Проблемы школьного учебника.-М.: Просвещение, 1980.-вып. 8. - С. 34-49.
83. Курочкина И.Н. Этикет для детей и взрослых / И.Н. Курочкина. -М.: АCADEMA, 2001.-256 с.
84. Леднев В.С. Содержание общего среднего образования.Проблемы структуры /В.С. Леднев.-М.: Педагогика, 1980.-264 с.
85. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. -М.: Знание, 1979. -47 с.
86. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность /А.А. Леонтьев. -М.: Просвещение, 1969. -214 с.
87. Леонтьев А. Н. Ценностные представления в индивидуальном и групповой сознании: виды, детерминанты и изменения во времени / Психологическое обозрение, 1998 ,N1. С. 13-25
88. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций /Д.А. Леонтьев.-М.: 1992. -17 с.

89. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез ценностной регуляции деятельности /Д.А. Леонтьев //Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология. -1996.- N 4. - С. 35-44.
90. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности /И.Я. Лернер.-М.: Знание, 1980. -96 с.
91. Лихачев Б.Т. Воспитательные аспекты обучения /Б.Т. Лихачев.-М.: Просвещение, 1982.-191 с.
92. Лихачев Б. Т. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей. – Самара, 1997. – 84 с.
93. Львов М. Р. Методика преподавания русского языка в начальных классах: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /М.Р. Львов, В.Г. Горецкий, О.В. Сосновская.-М.: “Академия”, 2000.-472 с.
94. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте /А.К. Маркова. -М.: Просвещение, 1983.-46 с.
95. Маслов С. И. Эмоционально-ценностное образование младших школьников /С.И. Маслов.-Тула, Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 1999.-130 с.
96. Методические основы языкового образования и литературного развития младших школьников /Под. общ. ред. Т.Г. Рамзаевой.-СПб: Специальная литература, 1996.-168 с.
97. Миронов А. А. Формирующиеся нравственные убеждения младших школьников как мотивы поведения /А.А. Миронов // Младший школьник как субъект педагогического воздействия.-Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1989.- С. 121-131.
98. Михальская А. К. Основы риторики: Мысль и Слово /А.К. Михальская.-М.: Просвещение, 1996.-416 с.
99. Мухина В. С. Возрастная психология. – М.: Академия, 2006. – 608 с.

100. Непомнящая Н.А. Психодиагностика личности: Теория и практика /Н.И. Непомнящая.-М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.-192 с.
101. Никандров Н. Д. Духовные ценности и воспитание человека // Педагогика. – 1998. – №3. – С. 3-7.
102. Николаичев Б.О. Эмоциональное и рациональное как поведенческие установки личности /Б.О. Николаичев //Рациональное и эмоциональное в морали. -М.: Из-во Моск. ун-та, 1983.- С. 63-77.
103. Новикова Л.И. О воспитательном потенциале обучения /Л.И. Новикова // Современные проблемы образования. -Тула, Издательство ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 1997.-с. 140-146.
104. Новые ценности образования: Сб. /Рос. гуманитарн. науч. фонд. /Ред. Н.Б. Крылова.-М.: Инноватор, 1996.-N 5.-Образование и сообщество. -1996.-144 с.
105. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка /С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова /РАН, Ин-та русского языка им. В.В. Виноградова.-М.: Азбуковник, 1999.-944 с.
106. Педагогика, Большая современная энциклопедия // Сост. Е. С. Рапоцевич. – Минск: ИООО <<Современное слово>>, 2005. – 720 с.
107. Программа (по русскому языку и лит., II-X кл.), -Ер., 2004. – 55 с.
108. Психология подростка // Под ред. А. А. Реана. – Санкт-Петербург: <<Прайм-ЕВРОЗНАК>>. – М.: <<ОЛМА-ПРЕСС>>. – 2003. – 432 с.
109. Раев А. И. Младший школьник как объект и предмет педагогического воздействия /А.И. Раев // Младший школьник как субъект педагогического воздействия.-Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1989.- С. 3-14.
110. Розов Н. С. Культура, ценности и развитие образования /Н.С. Розов. -М.: Исследовательский центр, 1992.-154 с.
111. Розов Н. С. Ценности гуманитарного образования // Высшее образование в России. – 1996. – №1. – С. 85-89.

112. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования /Н.С. Розов. -М.: Просвещение, 1993.-274 с.
113. Романовская З.И. Чтение и развитие младших школьников / З.И. Романовская. - М.: Просвещение, 1992.-129 с.
114. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 тт. /Гл. ред. ВВ. Давыдов. -М.: Большая Российская энциклопедия, 1999.-Т.2.-672 с.
115. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Спб.: Изд-во Питер, 1999.-720 с.
116. Русский язык 2 кл. (Н.А. Байбуртян, И. Якубова), – Ер.: “Макмиллан-Армения”, – 2008, -128 с.
117. Русский язык 3 кл. (Байбуртян Н.А.), – Ер.: “Макмиллан-Армения”, 2008, -160 с.
118. Русский язык 4 кл. (Байбуртян Н.А.), – Ер.: “Макмиллан-Армения”, 2009, -172 с.
119. Салимова К. И. Общечеловеческие ценности в мировом педагогическом наследии // Известие Российской академии образования. – 2005. – №1. – С. 42-49.
120. Сиземская И. Н. Проблемы современного воспитания в философском контексте /И.Н. Сиземская, Л.И. Новикова // Педагогика.-1998.-№ 7.- С. 14-20.
121. Сластенин В. А. Гуманистическая парадигма педагогического образования / Магистр. – 1994. №6. – С. 3-8.
122. Соловёв В. С. Избранное / Сост. А. В. Гулыги, С. Л. Кравца. – М.: Сов. Россия, 1990. – 491 с.
123. Судаков Н.И. Нравственные идеалы и их формирование у учащихся средней общеобразовательной школы /Н.И. Судаков.- Смоленск: СГПИ им. К. Маркса, 1985.-88 с.
124. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация.– М.: СЛОВО/SLOVO, 2000. – 262 с.
125. Трофимова Н.М. Нравственные ориентиры младшего школьника /Н.М. Трофимова // Педагогика.-1997.-№. 6.- С. 59-63.

126. Ушинский К.Д. Родное слово /К.Д. Ушинский //Пед. соч. в 6 т. Т. 2/ Сост С.Ф. Егоров.-М.: Педагогика, 1988. - С. 108-121.
127. Федотенко И.Л. Становление профессиональных ценностных ориентаций будущего учителя в процессе педагогической подготовки в ВУЗе /И.Л. Федотенко.- Тула: Изд-во “Гриф и К”, 1998.-301 с.
128. Фридман Л.М. Изучение личности учащихся и ученических коллективов: Книга для учителя /Л.М. Фридман.-М.: Просвещение, 1986.-206 с.
129. Фромм Э. Психоанализ и этика /Э. Фромм/ Сос.: П.С. Гуревич, С.Я. Левит, вступит. ст. П.С. Гуревич.-М.: ООО Изво “АСТ-ЛТД”, 1998.-566 с.
130. Хачикян Е.И. Ценности и ценностные ориентации в структуре личности /Е.И. Хачикян // Сборник научных трудов КГПУ им. К.Э. Циолковского (выпуск 4. Часть 1. Под общей ред. Е.Н. Богданова.-Калуга: КГПУ, 1998.- С. 124-126.
131. Чавчавадзе Н. З. Человек, Культура. Ценности // Вопросы философии. – 1981. – №6. – С. 59-69
132. Шакеева Ч. А. Ценностные ориентации и самочувствие молодежи в новых общественно-экономических условиях /Ч.А. Шакеева. -М.: Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж, Издательство НПО “МОДЕК”, 1998.-192 с.
133. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности /Н.И. Шевандрин. -М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.-512 с.
134. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность /Л.В. Щерба.-Л.: Наука, 1974.-428 с.
135. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии. – М.: Пед. общество России, 1998. – 250 с.
136. Яковлева Е. Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития // Вопр. Психол. – 1997. – №4. – С. 20-27.

137. Яновская М. Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания: Кн. для учителя / М.Г. Яновская. – М.: Просв., 1986-155 с.
138. Rokeach M. The Nature of Human Values. – New York: Free Press, 1973.
139. Rokeach M. Undersatnding Human Values. – New York: Free Press, 1979.
140. azps.ru/tests/tests_rokich.html
141. pasisahlberg.com/downloads/Inno%202000%20paper%20Final.pdf
142. www.instruct.uwo.ca/psychology/272a-001/Lecture4new-S.ppt
143. www.ncela.gwu.edu/files/rcd/BE000443/Culture.pdf
144. www.quahog.org/thesis/role.html
145. www.moluch.ru/archive/25/2703